

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TOVE KJÆRBOE

DEN FRISISKE FORSKER

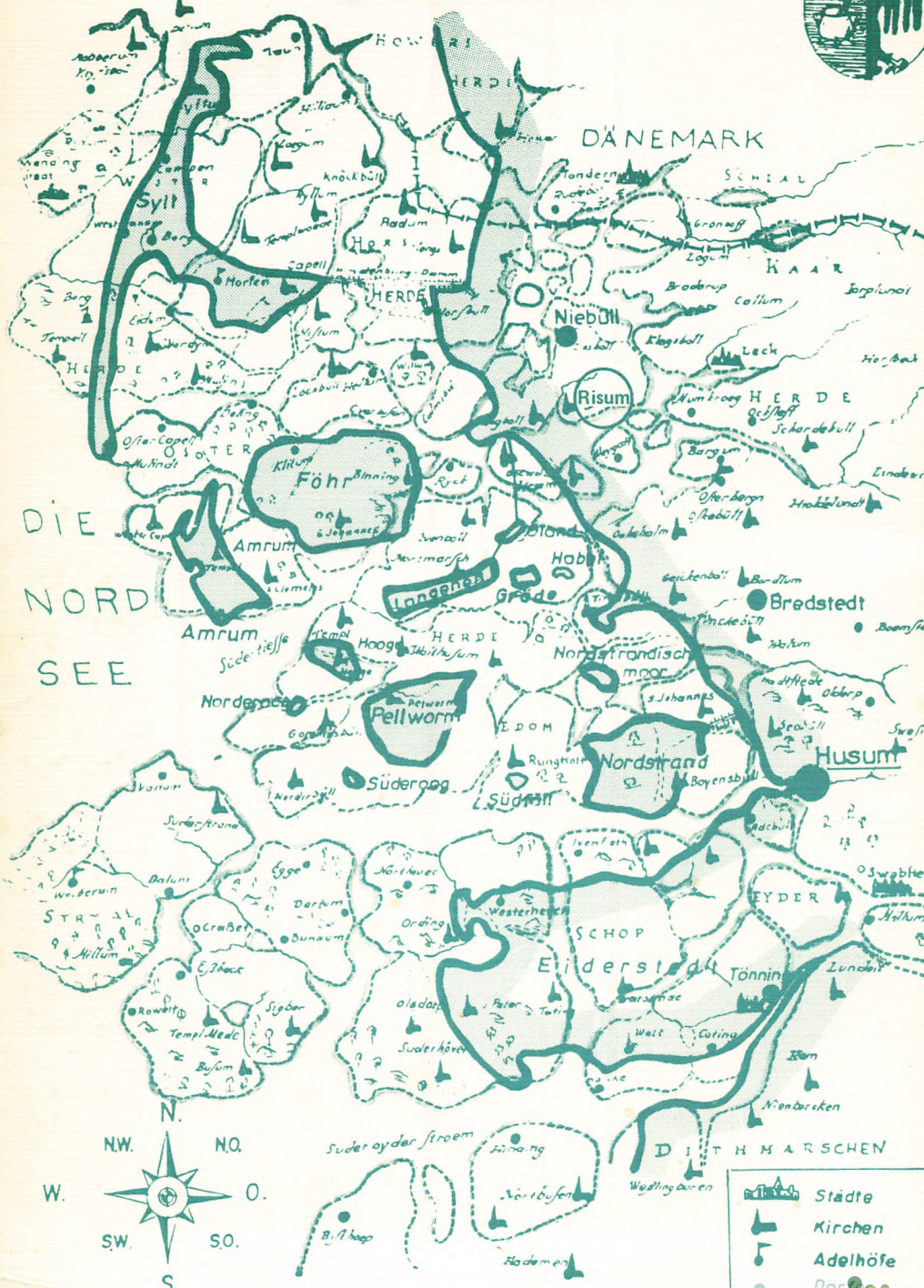
**Bende
Bendsen**

(1787 - 1875)

i den ærøske hverdag

ÆRØ BOGFORLAG 1976

Nordfriesland um 1240 und von heute

Entwurf v. Fink-Husum 1959

	Städte
	Kirchen
	Adelshöfe
	Dörfer

DEN FRISISKE FORSKER

Bende Bendsen

(1787-1875)

i den ærøske hverdag

Tove Kjærboe har tidligere skrevet:

Uden Slør – 1945.

Henvisned er de blomster – 1955.

Ærø i en Nøddeskal – 1961 (2 udg.).

Jacob Jørgensen som kunstner og far – 1961.

Krampebånd og Klevesnak – 1965 (6 udg.).

En lille bitte vittens bit – 1966 (3 udg.).

Skippertidens huse og døre – 1967 (2 udg.).

Byen rundt – 1967 (dansk, tysk og engelsk udg.).

Istap – 1970 (2 udg.).

Æblet fra Kina – 1972.

Op ad vægge ned ad stolper – 1973.

Sagn og Syn – 1974.

Ærø over Alt – 1974.

TOVE KJÆRBOE

DEN FRISISKE FORSKER

Bende Bendsen

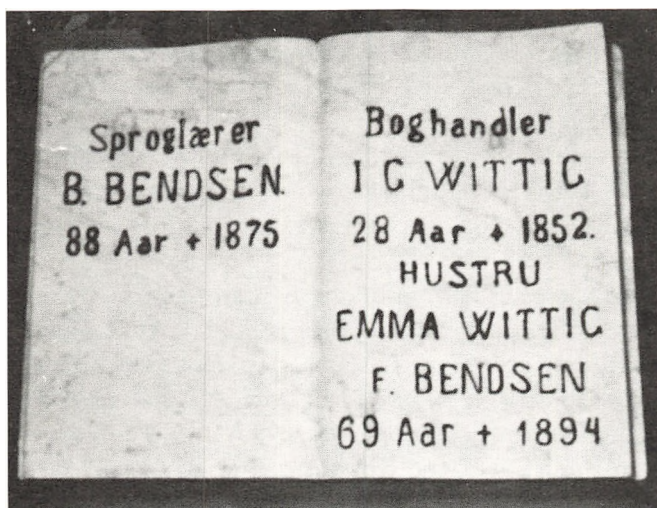
(1787-1875)

i den ærøske hverdag

ÆRØ BOGFORLAG 1976

I. AFDELING

Bende Bendsens liv

Familien Bendsens gravsten på Ærøskøbing Kirkegård.

De fleste på Ærø kender navnet Bende Bendsen, om ikke for andet, så fordi de har set det på en gravsten, som står til højre lige inden for kirkegårdslågen i Ærøskøbing.

En lille opslået bog af marmor, hvilende på en fod af Vedbend hugget ud i sandsten. Bogens venstre side er reserveret sproglærer B. Bendsen, 88 år, død 1875. Den anden side optages helt af to andre navne: Boghandler I.G. Wittig, 28 år, død 1852 og hustru Emma Wittig, 69 år, død 1894. Det er Bende Bendsens svigersøn og datter.

Rimeligvis er stenen først lavet efter det sidste dødsfald, siden Bendsens kone Mette Christine ikke er nævnt. Hun døde i 1858.

Ved denne beskedne gravsten holder bekendtskabet for de flestes vedkommende op. Og det er en skam, for Bendsen var nok et bekendtskab værd, ejendommelig og højt begavet, som han var. Han burde være blevet til meget mere, men kan sikkert takke sig

selv for, at tingene ikke rigtig lykkedes for ham, hovedsagelig fordi, han havde for mange interesser, han spredte sig.

Når han citeres, er det snart på tysk, snart på dansk. Som født i Nordfriesland var han tresproget, idet han naturligvis også kunne frisisk, det vil sige, den dialekt . . af syv forskellige . . der kaldes "Moringer Mundart".

Vi har beretninger fra to mænd i Ærøskøbing, der har kendt ham, da de selv var små drenge og han en gammel mand, der støttede sig til en stok på hvis top, der som håndtag sad en elfebens billardkugle.

Når han satte sig ned, anbragte han stokken mellem sine knæ og udstødte flere gange et suk: "Hå-ja, hå-ja". Dette sidste fortæller politifuldmægtig Sophus Marius Carstens (1864-1941), søn af øens sidste landfoged Johan Ernst August Carstens (1867 by- og herredsfoged) i sine erindringer fra 1925.

En dag mødte drengen Sophus gamle Bendsen i Pilebækken. Han lagde sin hånd på drengens hoved og spurgte: "Was ist da grösste Raubtier auf Erden?" Drengen som godt kunne tysk, det kunne de fleste dengang, fordi Ærø hørte til hertugdømmet Slesvig, svarede, at det var løven.

"Nein, svarede Bendsen, der Mensch ist da grösste Raubtier".

Drengen blev naturligvis meget forundret over dette udsagn og hans forundring blev ikke mindre, da hans far sagde, at Bendsen havde ret!

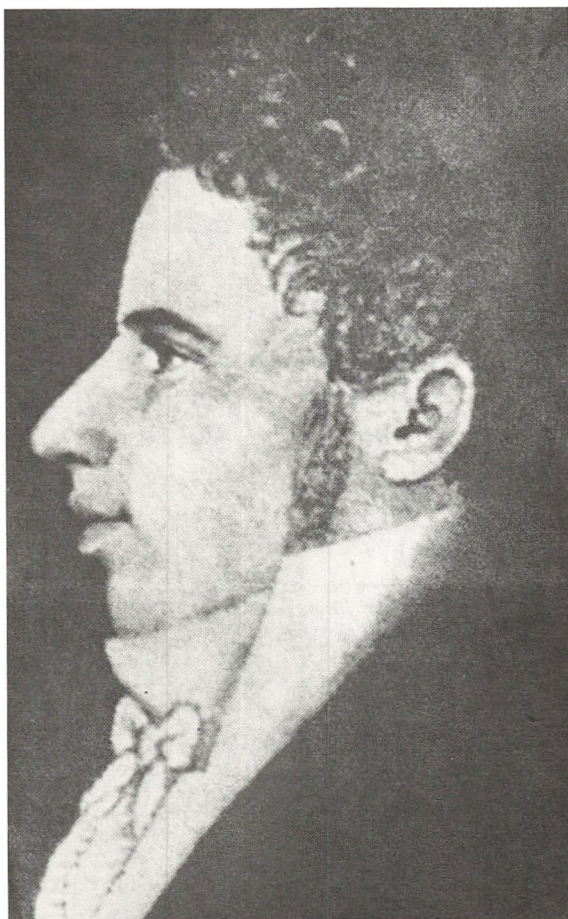
Og snedkermester N.P. Petersen (1868-1950), der som dreng var nabo til Bendsen, huskede, at denne havde irttesat hans mor, da hun viste ham en "Hjerteblomst".

– Dens rigtige navn er Klytra (diclytra), sagde Bendsen.

Blomsten var den, der i daglig tale kaldes "Løjtnantshjerte".

Der findes to billeder af Bende Bendsen. Det ene, en tegning eller et maleri (gengivet fotografisk), er fra de unge år og viser et smukt ansigt med kraftige træk. En stor næse, fyldige læber, kløft i hagen, kønne øjenomgivelser, mørkt, krøllet hår, bakkenbarder.

Hovedet stikker sejrssikkert og forventningsfuldt op af "fadermorderne". Billedet er uden datering, men netop de høje, stive flipper – som regnedes for livsfarlige under en omfavnelser, og derfor havde fået det makabre navn – bestemmer nogenlunde alderen. Moden startede i begyndelsen af 1800-tallet, og dette taget

Bende Bendsen som ung ca. 1810.

i betragtning sammen med ansigtets ungdommelige udseende, får beskueren til at satse på 22–23 år.

Er denne modebevidste, forhåbningsfulde, unge mand blevet portrætteret i Kiel eller måske i Odense?

Det andet billede er et fotografi taget i Ærøskøbing af L.L. Kock. Det har heller ingen datering, men er også let at bestemme, idet Lauritz Lauritzen Kock var byens første fotograf og næppe er begyndt før omkring 1864. Fotografien var så meget i sin vorden, at Brandes i 1861 skriver, at hvert fotografi, men ser i ho-

vedstaden er en begivenhed, og man kan dårligt tænke sig, at ærøboerne har været foregangsmænd på dette område.

L.L. Kock var da også først skipper, men det har været mere "hovroligt" med et arbejde på landjorden. Han havde bopæl i Søndergade 3, hvor der endnu er rester af et lille atelier, og han var en udmærket fotograf.

Han var forøvrigt søn af en meget omtalt og dygtig lærer og degn L.P. Kock, der startede sin løbebane ved Skovby Skole men måtte søge ind til Ærøskøbing, fordi hans hustru, der var en Errebo, savnede "dannet omgangskreds" på landet. Da fotografen døde allerede 1868, må Bendsen have været et sted mellem 77 og 81 år, da han blev "taget af", og vi ser ham da også her som en gammel mand, lidt duknakket med hængende underlæbe og poser under øjnene. Men ansigtet er stadig i besiddelse af en vis karakter.

Han ser ikke særlig glad ud, men livet havde også været hårdt imod ham, ihvertfald efter hvad han selv beretter.

Evigt måtte han kæmpe mod fattigdommen og evigt måtte han sande, at i forskning er der ikke penge. Han kunne så meget, ville så meget, men det blev ikke til noget, ingen nulevende ved hvorfor.

Men i hans forskellige skrivelser, kan man se, at han led under manglende forståelse i et lille og mercantilt indstillet samfund, som Ærøskøbing var. Gang på gang blev han overset, og stillinger han søgte, blev givet til andre.

De fleste betragtede ham vel som en original, nogle var lidt bange for ham og kaldte ham "vidunderdoktor". Kun de få kunne se, han var genial.

Som vi så på gravstenen, var han sproglærer. Men han havde ingen rigtig uddannelse, og det var måske en af grundene til, at så meget gik i fisk for ham, trods flid og begavelse?

Han var født i Risum i Nordfriesland 10/12-1787, som søn af en kådner, det vil sige en husmand med ganske lidt jord, ihvertfald under 5 tdl.

Kådner og kådbo (eller kodbo) er en betegnelse, der kun kendes i Sønderjylland og på Ærø. Man erindrer Ærøs tilhørsforhold til hertugdømmerne.

Faderen var gift to gange, hed Jens (Christian?) Bendsen, og man har åbenbart ikke der på stedet brugt at bytte om på navne-

ne, ellers var Bende kommet til at hedde Jensen til efternavn.

Drengen var dygtig i skolen – men lidt ”mærkelig” allerede dengang. Han kunne ”trylle”, og når han i religionstimerne pludselig spurgte kammeraterne, om han skulle lade præstens hue ”danske”, og de, begejstrede men også lidt ængstelige, svarede ja, begyndte præstens hue virkelig at hoppe på hovedet af ham.

Han ville gerne være lærer, men måtte efter konfirmationen blive hjemme et par år og hjælpe til i landbruget.

Senere blev han hjælpelærer ”gehilfe” eller som det hedder på frisisk ”gehtilfe” på naboskolen i Klixbüll. I 1807 blev han endelig optaget på lærer-seminaret i Kiel og var, skulle man synes, på god vej til målet. Men ak! Allerede nu gik noget forkert for ham, og han forlod seminariet efter kun eet års forløb, uvist af hvilken grund.

I Kiel gjorde han imidlertid flere bekendtskaber, som han senere forstod at vende tilbage til, da nøden bankede på hans dør. Det skulle vise sig, at han ingen hævninger havde, når det drejede sig om at prøve af skaffe sig arbejde eller penge. Men hans . . . til tider . . . lidt pågående henvendelser gav sjældent resultat.

Kort efter fiaskoen på seminariet, drog han ud, han tog til Danmark. Kom til Odense, hvor han opholdt sig tre år, blandt andet som huslærer hos en rig, jødisk købmand Israel (Juda?) Salomon, der boede i et af de ”vaaningshuse”, der hørte til Beldenaks bispegård, det nuværende Odense adelige Jomfrukloster. Under opholdet i Odense fik Bendsen interesse for en moderne terapi med den såkaldte ”dyriske magnetisme”.

Nogle læger var i slutningen af det forrige århundrede begyndt at anvende den mineralske magnetisme som lægemiddel. De gav ”magnetiske kure”. Det var den schweisiske læge, Anton Mesmer, f. 1733, der ”opfandt” den dyriske magnetisme, idet han påstod, at der var magnetisme overalt i naturen, og at den kunne vækkes i hvert et dyrisk legeme, blot ved visse håndgreb, berøring og stryginger og også alene ved en særdeles stærk vilje.

Og når først denne dyriske magnetisme havde indtaget hele legemet, kunne den ved en slags selvhelbredelse kurere det pågældende legeme for en række lidelser. En del mænd uddannede sig nu som magnetisører.

Mesmer var så sikker på sig selv og sine evner, at han i 1778 drog til Paris for at lægge denne by for sine magnetiske fødder.

Bende Bendsens fødehjem i Risum (nyere billede).

Men der var ikke tiltrækning eller rettere, han tiltrak sig den franske regerings opmærksomhed på en for ham ubehagelig måde, der endte med, at han måtte forlade Frankrig. Sagen var den, at der under seancerne opstod "kriser" med voldsomme krampeanfald, skrigen, råben, latter og gråd. Enkelte fik alvorlige nervetilfælde, der undertiden endte i selvmord.

Den franske lægevidenskab fandt ud af, at dyrisk magnetisme slet ikke eksisterede, og at de virkninger, som tilhængerne påberåbte sig, beroede på indbildninger og suggestion hos særlig nervøse og hysteriske personer.

Mesmer døde som en skuffet og nedbrudt mand, men hans elever fortsatte hans arbejde. De fik efterhånden heldet med sig i Tyskland, og herfra bredte metoden sig til Danmark. Og overalt blev den accepteret af folk med trang til mystik. Men lægevidenskaben var sat i alarmberedskab, og "læren" ændrede udseende. Man hørte ikke mere om "kriserne", men derimod om Somnabulisme og Clairvoyance, det vil sige en slags søvngængereri og synskhed.

Altså ved magnetiske strygninger lægges patienten i magnetisk

søvn, ved forstærket påvirkning fremkommer somnabulisme (eller trance), patienten sover, men er i kontakt med omgivelserne, kan svare på spørgsmål, er synsk, kan f.ex. læse et brev, der ligger i en andens lomme. Viser pludselige evner, ingen har været vidende om. I reglen efterfølges den magnetiske søvn af en naturlig søvn.

En magnetisør kunne både fremkalde krampe og standse denne igen. Ligesom han kunne stilne krampe, der allerede var tilstede, når han kom for at behandle.

Bende Bendsen nedsatte sig nu i Odense og kaldtes for en kyn- dig og indsigtfuld magnetisør, og han bragte "faget" med sig til Ærø. Han var øens første fysioterapeut.

Han fortæller, hvordan han engang med vilje . . for at impone- re omgivelserne og vel også for at gøre lidt reklame for sig selv . . fremkaldte et krampeanfald hos en ældre, mandlig epileptiker i Ærøskøbing. Konen og den voksne datter blev rædselsslagne og skreg op om, at han ikke skulle spille Vorherre, for det var Vorherres vilje, at manden skulle være syg, og kun Vorherre alene bestemte, når der skulle være anfald. Bendsen standsede skynd- somst anfaldet ved et særligt tryk ind i hjertekulen.

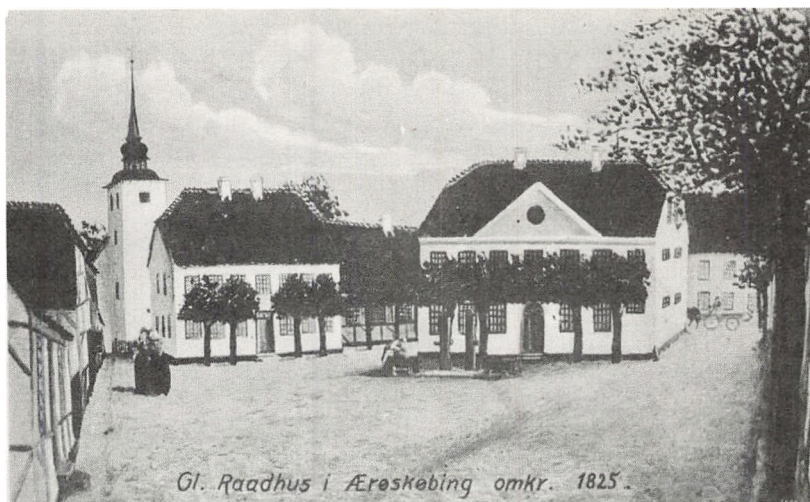
Han kunne også fremkalde "kriser" med skrigen og råben og højroset tale og sang.

Men arbejdet som magnetisør og hypnotisør skulle kun være en "nebensgeschäft", efter at han var kommet til Ærøskøbing. Hans hovedinteresse var lærergerningen. Men han havde det bare sådan, at ligeså snart han hørte om noget, der vakte hans interes- se, kunne han ikke lade være med at sætte sig grundigt ind i det, og derfor blev han så klog på mange ting, medens tiden gik, og han intet fortjente.

Han startede sin egen skole 1812 i Ærøskøbing, trods manglen- de lærerexamen. Sådan havde flere andre båret sig ad og klart sig godt, men det formåede Bendsen ikke, og efter et par år måtte han opgive sin privatskole og nøjes med at være timelærer, hvil- ket vel vil sige, at han havde nogle timer på Byens Skole og vikari- erede lidt her og der i landsbyskolerne.

Der er slet ingen tvivl om, at han har haft kundskaber, som en almindelig seminarist ikke har været i besiddelse af, men måske har han manglet pædagogiske evner.

Byens Skole eksisterer endnu. Den ligger på torvet med dejlige

Rådhuset, som ligger midt på torvet, er bygget 1779.

Skolen kaldet "Visdomskilden" ligger foran kirken med 4 lindetræer foran facaden.

lindetræer foran facaden. Og folkehumoren har døbt den "Visdomskilden" som en reverens til dens tidligere virke. Den blev nedlagt 1848, hvor man byggede en ny skole, det nuværende Elhus. Den nuværende skole er beliggende i Vestergade. Der har tid efter anden været flere skolestridigheder i byen, hvor bitre forældre har holdt deres børn hjemme og fået dem undervist på anden måde, måske ved Bendsens hjælp?

På et tidspunkt ser det imidlertid ud til, at behandling af syge er hans eneste fortjenstmulighed. Han beskæftiger sig med krampe, både de hysteriske og de epileptiske, og man undrer sig over, at der har været så mange, der led af dette. Han interesserer sig for skeløjethed og udtaler som sin overbevisning, at skeløjede oftere end andre er synske. Datiden var optaget af det mystiske, det overnaturlige, det synske og i en lokal håndskreven dagbog fortælles der om den bekendte provst Lüders i Glücksburg, at han havde nedskrevet en masse om synske mennesker, han havde truffet, og nytårsaften 1840 fortalte kapellanen ved Rise kirke eksempler fra Lüders samling.

Bende Bendsen fører nøjagtig journal over sine patienter. Han skriver og skriver. Han er snart i Odense, snart i Ærøskøbing og

har en vis succes. Men behandler han fattige mennesker, får han ingen penge.

Hvorfor opgiver han ikke helt Ærøskøbing, når han måtte opgive sin skole? Fordi han havde truffet en ung pige, han syntes om, nemlig Mette Christine Fabricius, datter af skipper Lauritz Albertsen Fabricius (af den kendte urmagerslægt) og Else Marie Clausen.

Den 7. februar 1818 føder Mette deres søn, der får navnene Jens Lauritzen Bendsen. I papirerne kaldes han seminarist og er ”konditionerende” i Odense. Om ægteskab er der ikke tale, og om Mette har født under hypnose, ved man heller ikke. Bendsen behandler skam også menstruationsbesvær, og det er påfaldende, at han og patienterne kan tale så åbent om sagen.

Hovedpinepatienter har han naturligvis også, og dem behandler han med den ”sogenante Sympathie”.

Skulle han komme ud for en person med blærebesvær, en der ikke kunne kvittere sin urin, ville han ikke vige tilbage for at lægge en klud, dyppet i hans egen varme urin på personens nøgne underliv. Tilfældet har dog aldrig været relevant.

Han behandler sædvanligvis med håndspålæggelser og magnetiske strygninger, både direkte og imaginære, på arme og ben, han trykker med sine tomler, undertiden korslagte, i nakke-, hals- og hjertegruben. Han trykker eller stryger med basis af hånden. Det hele er meget anstrengende, så han kan ikke have ret mange patienter om dagen. De imaginære strygninger er ikke de mindst anstrengende. Han fægter med hænderne hen over de syge steder uden at berøre dem, og undertiden må han vende håndryggen nedad, fordi nogle patienter mener, det giver bedre effekt. Eller han giver en serie faste tryk i patientens ene hånd og modsat fod. Der er samtale-terapi, han taler med en vågen patient eller en, han selv har ”lagt i søvn” og giver gode råd.

En gang glippede alle behandlingsmetoder, han kunne ikke befri en kvinde for krampen og fandt da på, at en hund måske kunne overtage krampen. Men det måtte ikke være den syges egen hund eller en hund, der var vant til at komme i hjemmet. Han støvede da en fremmed hund op, lokkede den med ind i huset og hen til den syges seng og fik det arrangeret sådan, at dyrets poter rørte den syges arme, der var stive af krampe.

Og, fortæller han, det varede ikke længe, før hunden blev stiv

i hele kroppen. Den rullede med øjnene og trak overlæben op over tænderne. Den var rasende og sled sig løs. Bendsen ville prøve endnu engang, men hunden betakkede sig, og den teede sig sådan, at man måtte lukke den ud.

Han har også mindre trættende behandlinger. Det er f.ex. anbringelse af en lille flaske med krydderier på den syges bryst. Krydderurternes magnetisme skal kunne påvirke sygdommen.

Der er mange slags at vælge imellem: ingefær, peber, lavendel, camille, citron, anis, kommen, hyldeblomst, angelikerod, safran, violrod, kalmus, hvidløg, dyvelsbræk, bynke og coriander.

Og der er kamfer, ikke at forglemme. Sand, platin og diamanter kan nu også bruges, selvom de er mineraler. Men han var kulant overfor lægerne. Havde physicus Møller f.ex. skrevet en medicin til en fælles patient, sørgede han for, at denne virkelig indtog medicinen. Og vi har en recept fra physicus Møllers hånd:

Spirit. Lavendul.compos.

” Sulphur.aether. aa.3jj.

En gammel pharmakopé viser, at dette fluidum, hvorefter patienten skulle tage 50 dråber pr. gang, indeholder forskellige krydderier, hvis egenskab nærmest har været at kvikke op. Altså datidens ”Hoffmannsdråber”.

Af og til omfavner Bendsen sin patient således, at de står pande mod pande og bryst mod bryst. Derved skulle han overtage krampen og den syge modtage hans magnetisme.

Han betragter behandlingen og helbredelsen af enken Anna Maria Pedersen i Ærøskøbing som sit hovedværk, og han er ikke så lidt stolt af resultatet. Han har beskrevet hele tilfældet i en 325 sider lang artikel i det tyske tidsskrift ”Archiv für den thierischen Magnetismus” årgang 1821–22.

Tidsskriftet udkom i Leipzig og blev redigeret af tre professorer, en fra Bonn, en fra Tübingen og en fra Jena. Denne sidste, D.G. Kieser kommenterer den lange artikel hen ad vejen, og han gør i starten opmærksom på, at Bende Bendsen ikke er læge. Professor Kieser vil vi møde senere igen.

Bendsen er meget grundig, han beskriver alt minutiøst, der er mange gentagelser og . . synes man . . uvedkommende ting i artiklen. Det er som om, han benytter lejligheden til at krænge sit indre, til at fortælle alt, hvad han ved om helbredeskunst, og

man må indrømme ham, at han er umådelig vidende og belæst. Og for folk med interesse for dyrisk magnetisme, må de mange sider være spændende.

Andre vil være mere optaget af det gammeldags, ærøske miljø, han ubevidst opruller. Imellem linierne i ”Tagebuch einer lebensmagnetischen Behandlung der Wittwe A.M. Petersen zu Arrøeskjøping” passerer en del ærøboer revy. Vi hilser genkendende på slægtnavne som Kehlet, Brandt, Klestrup, Martensen, Schütt, Bonsach, Faber, Rise og Kock.

Vi hører om den omrejsende skuespiller Ehlers, der gerne ville lære Bendsen kunsten af. Vi lægger mærke til de gamle, ærøske pigenavne – Hanna, Jenne og Agatha, og vi træffer provst Trojel, apoteker Christian Ludvig Rasmussen (den ældre), physicus Christian August Møller og ”chirurgus und balbier” Johan Gottfried Bonsach. Physicus er god til at årelade, men er han optaget, er det Bonsach, der kommer med sin sneppet, hvis det haster.

Og min sandten om der ikke ind imellem nævnes gamle retter som æbleflæsk, pærevælling med flæsk og ristede, røgede ål.

Patienten, den dyrebare, Anna Maria Pedersen, er født omkr. 1780 som datter af den velstående købmand Niels Michelsen Schytt, boende i Vestergade 18 (nu gartner Niels Larsen, tidl. N.U. Goldmann).

Hun havde lige fra barndommen en dårlig konstitution, synsvækket og arret efter en gang kopper, lille af vækst og blegsottig. Da hun var tre år, fik hun brok i højre side, som 16-årig var hendes ryg forkrøblet, hun havde en stærk scoliose, og hun var syg hver eneste dag, havde ondt enten her eller der, indtil hun nåede puberteten med dennes ”udrensning”. Det hjalp.

Men som 21-årig fik hun en depression – af angst.

Hendes trolovede, sømanden Christian Pedersen, skulle en tur til Norge, og da det netop var i det samme år (1801), som slaget på Københavns Red, var hun overbevist om, at englænderne ville kapre hans skib (hvilket de for øvrigt også gjorde), og så stærkt gnavede denne forudfølelse i hende, at hun fik en depression, hun aldrig helt forvant, selvom hun blev åreladet!!

Hun blev senere gift med sin skipper, og de boede i Smedegade. I sit 23. år blev hun frugtsommelig (fik ialt 4 børn) og var meget dårlig i første halvdel af svangerskabet, og da hun skulle føde, erklærede physicus Møller, at denne fødsel var den værste, han

havde været med til blandt de hundredevis af forløsninger, han kendte.

Seks uger efter fik hun heftige gigtsmerter over hele kroppen, der dannedes sælsomme knuder overalt, især i hovedet, og hun måtte holde sengen i hele 18 uger.

Nogle år efter fik hun . . . ved en bryllupsfest . . . et klart epileptisk anfald, og denne lidelse plagede hende i flere år, og hendes anfald kunne vare op til 24 timer. Endvidere fik hun livmoderkrampe.

Som man vil forstå, var Anna Maria Pedersen helt igennem et ”dårligt liv”, og derfor er Bendsen stolt, da han har gjort hende rask, for det er virkelig et under, mener han, med så mange forskellige og alvorlige sygdomme i een krop. Og det samme mener professor Kieser.

Og bedre bliver hendes tilstand jo ikke, dengang hun blev enke i 1809 efter 6 års ægteskab. Hun kom også derved til at leve i ringere sociale kår, alene med 4 børn og en tjenestepige, som var nødvendigt med den megen sygdom. Bende Bendsen er forarget over, at hendes velhavende slægtninge ikke hjælper hende nævneværdigt.

Og når hun undertiden ikke havde andet end det tørre brød til sig og sine, har hun næppe kunnet betale for behandlingerne, og så måtte han også nøjes med det tørre brød.

Anna Maria har et livligt temperament, sine sygdomme til trods, er munter og morsom i selskab, fortæller gode historier, holder sig ikke særlig stærkt til sandheden. Er også hidsigt opførende, men godhjertet, kvindelig forfængelig, selvom den skæve ryg og koppearrene næppe har gjort hende attråværdig. I ensomhed er hun alvorlig og grublende.

Hun søgte ikke Bendsen. Det hele kom tilfældigt. Han kom gående gennem gaden, hvor hun boede. Det var i august, og døre og vinduer har vel stået åbne, ihvertfald hørte han tydeligt klagende og råbende kvindestemmer inde fra hendes hus.

– Hvad skal vi dog gøre, hvad skal vi stille op med hende, det Onde har igen angrebet hende, hun har jo snart ligget sådan i 3 timer, åh, hjælp os, Gud.

Han gik derind og hen til sengen, hvor det lille menneske lå fuldstændig stiv og ubevægelig. Han gav hende to stærke magne-

tiske behandlinger, og krampen lettede lidt, og hun kom til bevidsthed.

Næste aften ved samme tid, gik han atter til den syges hus og fandt hende i samme stive og bevidstløse krampe. Da han fik hende vækket ved magnetisme, bad hun om, at han ville tage hende i kur.

Han indvilligede, da han alligevel i øjeblikket opholdt sig i Ærøskøbing (måske på grund af den nye faderværdighed?), men han bad hende selv skaffe en tilladelse fra physicus Møller, ikke fordi det var nødvendigt her i Hertugdømmerne, kun i det egentlige Danmark, men han ville stå sig godt med lægerne.

Den 10. august 1818, klokken 4 om eftermiddagen går de så i gang med den kur, der førte til fuld helbredelse.

Flere gange daglig indfinder Bendsen sig i enkens hus og giver hende magnetiske strygninger. Han stryger hende med håndens basis og tomten i hurtige, faste greb op og ned ad armene, indtil 20 gange, og det er meget anstrengende for ham. Hans egne arme kan blive meget slappe, lige som lammede, og han må få kræfterne igen ved f.ex. at hugge brænde.

Når krampen er formindsket, og trancen indtruffet, taler han med hende, og hun fortæller ham, hvor mange anfald, hun vil få i løbet af dagen, hvor slemme de vil være, hvor længe de vil vare, og hvor mange strygninger, de vil kræve. Ofte kommer hendes krampe uden særlig foranledning, men viser sig også efter ærgrelser, ophidselse, sorg og dårlige efterretninger.

Desuden er der faste krampedage, og de er hendes forlovelsesdag, hendes bryllupsdag, dagen, hvor mandens skib blev kapret af englænderne, dagen for hendes første epileptiske anfald, hendes mands dødsdag, hans begravelsesdag. Og hver gang hun læser mandens breve, får hun anfald. Bendsen ønsker at fjerne de breve, men hun vil ikke udlevere dem, og han tror, de indeholder noget ganske særligt, men da han endelig efter en gang kispus, får dem at se, viser de sig at være intetsigende og banale.

Hun kan også samtale med sine børn, når hun er i "søvn" og med tjenestepigen Jenne og nattevagten Agatha.

Engang var hendes krampe så voldsom, at Bendsen måtte tilkalde apoteker Rasmussen, og sammen sled og svedte de for at få hende til at falde til ro. Da måtte Bendsen også give hende stryg-

ninger på lårene og gentagne gange trykke hende i nakkehulningen med korslagte tommelfingre, hvilket ialt blev til 750 håndgreb.

At han gav sig til at tælle og regne den slags ud, var karakteristisk for ham, og der fortælles, at han engang som gammel mand, var lykkelig, da han endelig havde fået talt, hvor mange skridt der var fra hans bolig og til "Salonen", forsamlingshuset i Vrå. I flere år havde han gjort forsøg på at tælle skridtene, men havde altid mødt nogen, så der var kommet uorden i tællingen. Men der var altså 2415 Doppelschritte!

En gang han var på vej ind til enken, mødte han stadskasserer Klestrup og krigsråd Faber. De gik begge med ind for at overvære seancen.

Det skete, at enken under den magnetiske søvn sang åndelige sange med høj og skinger røst.

Bendsen skrev dem ned og fandt, at de var så gode, at de skulle med i journalen over hende i det tyske tidsskrift, hvor de står på dansk.

Da de næppe er kendt i dag, vil de måske interessere en og anden, og er derfor medtaget her.

Anna Maria er også synsk under seancerne og beretter om ting, som Bendsen senere kontrollerer og konstaterer.

Alt, hvad hun siger og gør, og alt, hvad han spørger om og gør, er nøjagtigt beskrevet, så det er ikke mærkeligt, at artiklen eller journalen er blevet så lang.

Efterhånden er krampeanfaldene mindre voldsomme, og der bliver længere tid imellem dem, og til sidst ophører de helt, og hun er helbredet.

Bendsen rejser nu for en stund til sin fødeby Risum, og dertil sender hun følgende brev:

Højstærede Herr Bendsen.

Med stor Fornøjelse kan jeg meddele Dem, at min Sundhedstilstand er så ønskelig, som den kan være. Alle Ting ere, Gud være lovet, i den bedste Orden, og jeg kan nu taale, baade at staae og gaae, som før har været mig forbudt. Alle undres over, at jeg er bleven saa sund og frisk. Hovedpinen vil jeg holde ved mig selv og bære den med Taalmodighed. Den bliver nok engang bedre. Nu

vil jeg ønske Dem, at De snart maae være lige saa heldig med Deres andre Patienter, som De har været med mig.

Aerrøeskjøbing den 8. Juni 1819
Anna Maria Pedersen

Hendes ældste søn, der må være ca. 15 år, og som har gået i skole hos Bendsen, skriver også til ham – men på tysk:

Guter Freund!

Da ich jeden Tag sehe, dass meine Mutter immer gesund und munter ist, so kann ich nicht anders, als Ihnen für die grosse Wohlthat danken, die Sie uns allen bewiessen haben. Vorher var sie nie frisch (d.i. gesund), und wir sahen oft mit Wehmuth, wie viel sie leiden musste. Nun ist alles wieder gut, nun sollen keine Tränen mehr über ihre Krankheit rollen, Und das alles haben Sie getan! O, ich kann Ihnen nie genug danken, aber immer werde ich sein

Ihr dankbarer und froher
Iver Pedersen

Mens Bendsen denne gang opholdt sig i Risum, svang han sin "tryllestav" over en stakkels bonde, han mødte en dag, han var spadserende til landsbyen Læk. Bonden kom kørende og tog Bendsen op i sin vogn, men senere gav han tømme til Bendsen, fordi han selv ville af og bevæge sine gamle, forfrosne lemmer. Bendsen rakte ham sin spadserestok, men aldrig så snart havde bonden sat stokken til jorden, før stokken rendte af med ham. Han kunne hverken standse sine skridt eller smide stokken væk, men måtte afsted i skarpt trav, og først foran sin egen stalddør kunne han standse. Han var badet i sved og så forpustet, at han strax måtte til sengs, og han kom aldrig op mere. Han døde et par dage efter, og det var, sagde folk, Bende Bendsens skyld.

Da han nu i August 1819 vender hjem til Ærøskøbing, opsøger han enken og får at vide, at hun har det rigtig udmærket bortset fra hovedpinen, som efter en nærmere beskrivelse, lyder som migræne.

Vi hører aldrig mere noget til hende.

Såvidt Bendsens egen beretning om hans heil- og hypnosekunst.

Men man har også en lokal øjenvidne-beretning, idet før nævnte J.E.A. Carstens har fortalt sin søn Sophus, at han havde overværet en af Bendsens seancer.

Det var imedens alfaderen, landfoged Peter Bogislaus Carstens endnu sad i sin stilling, at Bende Bendsen bad om at måtte låne rådhusalen til en offentlig seance. Landfogeden indvilligede på betingelse af, at han personlig udvalgte mediet for at hindre humbug.

Det gik Bendsen med til, og Carstens mødte op med en dreng fra Marstal, som Bendsen intet kendte til.

Salen var stuvende fuld, Bendsen fik drengen i trance og stillede ham et par spørgsmål, dikteret af landfogeden og angående ting, som drengen overhovedet ikke havde nogen forudsætning for at vide.

– Jeg havde engang et stang grønt lak, sagde landfogeden, opbrugt er den ikke, men bortkommet. Hvor er den?

– I etatsrådets (landfogeden) chatol, svarede drengen, der er det faldet ned bag en skuffe.

– Et dødsbo kan ikke afsluttes, fordi nogle dokumenter er bortkommet. Hvor er de?

– De er hos biskoppen på Als (Ærø og Als havde dengang fælles biskop). Da seancen var forbi ledte landfogeden (etatsråden) i chatollet og fandt ganske rigtigt det grønne lak, og nu blev han betænkelig og skrev til bispen efter dokumenterne. Denne svarede, at han ikke havde dem.

Bendsen fik fat i drengen og foranstaltede en ny prøve med ham, og efter at han havde hørt biskoppens svar, gentog han, at dokumenterne var på Als, og han angav nu nærmere findestedet.

Og så kom dokumenterne fra biskoppen, Dr. Tetens, der dog ikke undlod en sarkastisk bemærkning om øvrighedens mænd, der indlod sig på overtro.

Enken, Anna Maria Pedersen, sang disse sange under seancerne. Den første kan synges på melodien "Befal du dine veje".

*Du ser, o Gud min længsel
At jeg udløses må.
Og ud fra Jordens Trængsel
Til Himlens Frihed gå.
Tidt her, jeg føler Smerte,
Tidt stædes jeg i Nød,
Tidt ængstes Sjæl og Hjerte,
Det ændres ved min Død.*

*Den går jeg glad imøde,
For den jeg skrækkes ej
Thi Jesus Christ som døde,
Har åbnet Livets Vej.
Når det min Gud behager,
Jeg dør med Trøst og Mod.
Hans Kald jeg fro modtager,
En salig Død er god.*

*Måske min Bortgang sårer
De Venner Gud mig gav,
Måske Forladtes Tårer
Skal flyde på min Grav.
Dog vil jeg ikke grue,
Mit Håb grundfæstet er,
Jeg hist igen skal skue
Dem, jeg har elsket her.*

*Men hvad formåer jeg ene
I Dødens sidste Strid?
O, Fader, du forlene
Mig Kraft i Kampens Tid.
Når mig din Fred husvaler
Da bliver Døden let.
Min Sjæl, jeg dig befaler
I sidste Åndedræt.*

*Når den, som elskes høit skal mistes,
Det ømme Hjerte røres nær,
Man synes alt for tungt at fristes
Ved Tab af den, man haver kjær.
Et såret Hjerte føler sligt,
Vort Kjød og Blod er skrøbeligt.*

*Når vi ved Døden skal berøves
Den Ven vi længe elsket har,
Ei Under, at vi da bedrøves
Skilsmissen falder tung og svar.
Jo nærmere Foreenings=Bånd
Jo mere røres Sind og Ånd.*

*Tænk Menneske, med al din Klage
Og al den Gråd du øser ud,
Du henter ei din Ven tilbage,
Hvis Sjæl nu hviler vel hos Gud,
Og haver meget bedre der
I Himlem, end forhen her.*

*Du, som vel ei i noget Stykke,
Imod din Ven misundsom var,
Vil du misunde ham den Lykke,
Han nu i Veien for dig har?
Hans Sjæl i Kraft af Jesu Troe
Er hos sin Gud i stille Roe.*

*Det Suk, den Gråd, som du fremfører,
For den fra dig adskilte Ven,
Den længst begrædte Ven ei hører
Og kommer ikke her igjen.
Der, hvor han er, han kjender ei,
Din sorrigfulde Trængsels Vei.*

*Lad dette din Opmundtring blive
Et Plaster på dit ømme Sår:
Gud skal igen en Samling give
I Evighedens lange År,
Hvor du med ham, og han med dig
Skal leve i et Himmerig.*

Som man har set, er Bendsen atter i Ærøskøbing i 1819, og det ser ud til, at han nu bliver her.

Mette Christine får endnu et barn med ham, en pige, der fødes 1824 og døbes Emma Bendsen. De er stadig ikke gift. Men børnene har hans efternavn, og han har forsørgerpligt overfor dem.

Det kniber stærkt med økonomien, han har intet fast, og han klager til alle, skriver til alle sine bekendte, ja, endog til fremmede. De eneste ting, der kan gøres i penge, er jo behandlingen af syge og lærergerningen, men der er længe imellem, at han har patienter, lige så mellem vikariatene på skolerne. Men han arbejder hele tiden med noget. Beskæftiger sig nu med arkæologi, undersøger og beskriver alle de oldtidsgrave, han kan finde, og han fortæller, at der dengang var så mange grave her på øen, at han har i tankerne, at Ærø kan have været begravelsesplads for de omkringliggende småøer.

Han graver selv og finder både skeletdele, redskaber og dyrerester, og han indsender beretninger om det hele til "Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung Vaterländische Alterthümer".

Genstandene sender han til Flensburg Museum. Fuldkommen korrekt på grund af Ærøs hertugelige tilhørsforhold, men i dag er det ærgerligt.

Hele naturen er hans verden. Han glæder sig over himlens fugle og markens liljer og skriver ned, hvad han ser og finder.

Han samler navnene på marker og skel, og han samler vilde planter. Og han leverer et bidrag på mindst 100 arter til M.T. Langs afhandling "Den sydfynske Øgårds Vegetation", som kom i 1857. M.T. Lang var på Ærø i 1854 og har sikkert truffet Bendsen og fået ham til at lave en liste over de planter, han havde fundet.

Man kan roligt sige, at Bendsen på et tidspunkt, da kendskabet til øens vilde flora endnu var mangelfuld, har ydet et væsentligt bidrag.

Men alt dette fortjenstfulde arbejde gav ingen penge i kassen, og han prøver på alle mulige måder at skaffe sig penge eller arbejde.

Han har på en eller anden måde fået adelige velyndere, som mange digtere havde det, og han henvender sig nu til dem og fortrinsvis dem, der har medicinske interesser.

Der er f.ex. "Generalen" på Tranekær, greve Frederik Ahlefeldt-Laurvig, som er optaget af øjensygdomme og landsgreve prins Carl af Hessen, der har åndetro som speciale. Men det giver intet resultat. Så skriver han til generalmajoren for det Fynske Landeværnsregiment, Frederik Juel til Valdemarsslot. Han var brorsøn af Niels Juel, som tog sig af Ambrosius Stub.

Juel dør imidlertid, inden han får svaret Bendsen, men hans enke tilbyder ham et så inferiørt arbejde i skovene, at den gamle landfoged, hvem han spørger til råds, mener han skal sige nej tak.

Landfogeden var estimeret af befolkningen. Han var øens øverste juridiske myndighed, han var byens midtpunkt. Hans kone var datter af hans forgænger, landfoged Tilemann og havde levet sine barneår her, og deres 9 børn havde vel legekammerater blandt borgernes børn.

Nu forsøgte Bende Bendsen sig på en anden front. Han beskæftigede sig med sprog og skrev en bog om det nordfrisisk sprog og sendte den til professor Rask, der roste den og sørgede for, at Bendsen fik et honorar på 100 rdl. fra "Videnskaberne selskab". Det var i 1824, året hvor han fik barn nummer 2.

Om lydskriften i denne bog, som vist nærmest er en grammatik, fortælles der, at den konstruerede Bendsen ved hjælp af de ærøske skolebørn.

Han skrev de frisiske ord op på tavlen og lod børnene læse dem højt. Når det, de læste, lød som det skulle på frisisk, var det godt, ellers vedblev han at ændre stavemåden, til det rigtige kom frem.

Men trykt blev manuskriptet ikke, det ligger for det samme på det Kongelige Bibliotek. Professor Rask, selv sprogforsker, var ham imidlertid venligt sindet, og han udvirkede, at han af og til fik nogle penge.

Så gik han ufortrødent i gang med en tysk orddannelsesbog og fik den forelagt det filosofiske fakultet i Kiel, byen han kendte så godt, og som han satte sine forhåbninger til . . . for at blive skuffet. Denne bog kom heller ikke på tryk.

Man sidder i skrivende stund og har så uendelig ondt af ham. Hvad er det, han gør forkert? Er hans skrivelser for lidt videnskabelige til at gå for videnskab eller er de for videnskabelige til at interessere almindelige mennesker? Er hans "områder" for små, for specielle?

Eller ødelægger han det hele for sig selv med sin evindelige

jammer? Er omgivelserne forarget over, at han har to børn uden at være gift?

Han er dog sin Mette tro, og de bliver gift 26. okt. 1827, og 1828 fødes drengen Ingvar Albert.

Forlovere ved deres bryllup er organist Lund og skolelærer Beck.

Denne sidste var lærer ved Ærøskøbing skole fra 1814, til han omkring 1840 gør sig skyldig i falsk og bedrageri overfor Sparekassen, hvor han er blevet kasserer. Han afskediges derefter både som lærer og degn og får 2 års tugthusstraf i Glückstadt. I 1845 er han tilbage igen (mandtalslisten) som privatlærer.

Nu er der 5 munde at mætte i det bendsenske hjem, og han ved ikke sine levende råd.

Han er bitter – bitter på alle, men især på byen Ærøskøbing, som han kalder en korrupt by, fuld af åger, tyverier og smuglerier og med et elendigt toldvæsen. Ågerkarlene tager både 75 og 80, ja sågar 90%. Og her er tyverier, der breder sig i 10 ja 20 led.

”Umættelig Aager og umættelig Usædelighed”.

”Usædelighed” har dog ikke her vor tids betydning.

Når man læser hans lille dagbog, som findes på de følgende sider, er der vel et og andet, man må give ham ret i, ligesom der er noget, man rystes over.

Man kan ikke andet end lægge mærke til de mange selvmord. Fra sin egen barndom her på stedet, husker man endnu netop disse tragiske tilfælde, som gjorde et stærkt indtryk. Men i Bende Bendsens tid var det langt værre. Og hvad var det, der gjorde, at så mange foretrak døden – for egen hånd? Hvorfor var der så mange ulykkelige mennesker netop her?

Han skriver i 1831 til professor D.G. Kieser i Jena, der altid havde været god imod ham, men som han mener, nu har svigtet ham. Han kalder ham dog ”dyrebare Kieser”.

Efter at have fortalt om den usædelige by og sin egen trykkelige armod, giver han en beskrivelse af dagliglivet. Om hjemmet, der er en lille hytte på knapt tre fag, utæt med den østlige vind lige ind, kold og fugtig, da han bor ved stranden. Og folketæl-

I gaden til højre lå Bendsens første bolig.

Og hertil vendte bagsiden af huset ud. Men dengang var kysten ikke sikret, og der var ingen træer.

lingslisten fra 1835 . . det år, da der på disse kanter var en stormflod af samme størrelsesorden som den i 1872 . . peger næsten på huset. Ihvertfald er det rigtigt, at det lå ud til stranden, det der i dag hedder "Molen", med bagsiden, facaden vendte ud mod Østergade. Men det skal lige nævnes, at Østergade dengang begyndte helt oppe ved det hus, der i dag er Søndergade 65.

Selv i vore dage med isolationsmaterialer, dobbelte vinduer og fjernvarme kan det godt være en barsk fornøjelse at bo ud til Molen, og det var først efter den sidste stormflod, at kysten blev sikret, og der blev plantet træer. I brevet til Kieser nævner han også, at hans tre små børn skriger af sult, at menuen altid står på fisk, kartofler, meldyppelse og vandgrød.

Det er da ihvertfald ikke usunde ting, tænker man samtidig med, at man undrer sig. For godt nok var tiderne ikke fuldt så gode på Ærø, som de havde været, men der var stadig velstående mennesker, det nævner Bende selv, men han mener vel, at de har fået deres rigdom ved åger og smugleri. Og godt nok var der på landet fattige folk og et uvæsen af betleri – men ærøboerne har alle dage været hjælpsomme og at få "legater", "almisser" og leve af "nådsensbrød" var almindeligt og ikke vanærende eller nedværdigende, det var datidens form for socialhjælp, og den meste af den var af privat karakter.

Man sendte mad til dem, der trængte. Endnu langt oppe i dette århundrede var det almindeligt og ganske naturligt, at folk, der havde deres på det tørre, sendte ungerne afsted med mad til de ubemidlede. Fornuftige retter som kødsuppe, grønkålssuppe, gule ærter eller en hvidkålsret. Sager, som man altid lavede store portioner af, blandt andet med hjælpeaktionen for øje.

Mærkeligt at familien Bendsen ikke kunne komme i betragtning, hvis det var så galt, som han nævner. Men måske ville han ikke tage imod "almisser" for han siger i et af sine finere "tiggerbreve", at han nødvendig vil regnes blandt byens fattige. Men så konens familie da, de har beskæftigelse, er skippere og urmagere, Ja, hele byen var faktisk i familie med hinanden dengang, og de regnede med familieskabet. Og der er det morsomme endnu ved ærøboerne, at der er en genealog i dem alle.

Uforståeligt, at ikke en eller flere ville hjælpe, om ikke for andet, så for de små børns skyld.

Der er jo nok ingen tvivl om, at Bendsen har revset borgerne

også i deres eget påhør, og det er jo ikke god skik at spytte i den kål, man selv skal søbe, men alligevel.

Vi fortsætter brevet til Kieser.

Han, Bendsen, betaler 13 rdl. i husleje om året, han må samle ris til brændsel, hvilket er svært, da Ærø ingen skove har. Han har snart ingen såler i støvlerne. Hvad konen har, eller hvad hun siger, hører vi intet om.

Børnene har vel om sommeren gået ”plat-barbenet”, som skik var.

Han har i længere tid behandlet en pige for krampe, og da han skulle have 5 daler i betaling af sogneforstanderskabet, fik han vrøvl. Det var for meget, selvom pigen var kommet sig. Han har slæbt kæden for landmåleren for 8 skilling om dagen på egen kost.

Pludselig lysner det, efter princippet ”den enes død, den andens brød”. Læreren ude i Skovby, fotografens far, ham med den fine kone, kom ulykkeligt afsted. Ved et vådeskud mistede han den ene arm, og nu vikarierede Bendsen for ham, og det har vel været et ret langvarigt vikariat.

Det må have været til stor glæde og åndelig adspredelse for Bendsen, at byen fik to nye borgere med samme interesser som han, og man ved da også, at de plejede omgang med hinanden, og at de begge nød godt af Bende Bendsens store viden om ærøske forhold.

Den, der kom først, var I.R. Hübertz, der var praktiserende læge på Ærø i perioden 1827-32, og som udgav ”Beskrivelse over Ærø”, en bog på 315 sider trykt på Gyldendals Bogforhandlings Forlag i 1834 og genoptrykt på C. Th. Creutz’ forlag i Ærøskøbing 1919. I dag et uvurderligt kildeskrift, hvis første udgave handles til store priser.

Hübertz havde god tid til at samle materiale til den bog og skrive den, for som han selv siger på side 122: ”. . en Læge på Ærø vil ikke blive meget brugt, thi endeel have ikke Raad til at kalde Læge og endeel have ikke Lyst dertil, formedelst Mistillid til Videnskaben eller formedelst den Determinisme, Almuen på Ærø endnu mere end i det øvrige Land hænger ved”.

Andetsteds skriver han, at på Ærø, som vel de fleste andre steder i Danmark, var medicinen i hænderne på tyske feldskærere, der øvede "die Balbier - und Heilkunst" og på kloge folk!

Hübertz havde endvidere tid til at færdiggøre en doktordisputats om den epidemiske dysenteri, som han forsvarede i Kiel 1828, hvorved han blev dr.med. & chir.

Endelig var der jo også en læge i forvejen, den flere gange omtalte physicus Christian August Møller, også dr.med. & chir. Han havde været her fra 1788, som øens physicus nr. 2.

Hvordan dr. Hübertz har set på Bendsens hypnose — og magnetismekunst, er ikke til at vide, men dog til at skelne. Hist og her skinner det lidt igennem, at lægen betragter Bendsen som den autodidakt, han vitterlig er, og at Bendsen har følt det, og han kommer af og til med kritik af Hübertz. De har nok kun haft interessen for naturen til fælles.

Den anden åndsfælle var lærer og kordegn Niels Kjærbølling, der kom hertil 1836 fra Marstal, hvor han havde været lærer siden 1831. Han blev her til 1844, hvor han drog til Snoghøj.

De blev begge til noget stort senere hen, da de havde forladt den lille ø i det slesvigske amt.

Hübertz blev åndssvaghedsforsorgens fader og Kjærbølling zoologisk haves fader.

Stakkels Bende Bendsen blev hvor han var, sjokkede rundt på byens toppede brosten med sine tyndslidte støvlesåler eller på de støvede landeveje med en graveske i hånden. Stadig kæmpende mod fattigdommen og stadig arbejdende for videnskaben. Ordentligt og korrekt blev alt noteret, og man må ikke glemme, hvilket stort arbejde det dengang var at skrive, og at også kopier var fuldgode som originaler, altså håndarbejde.

Om Hübertz fortsatte sit bekendtskab med Bendsen efter at have forladt øen, er tvivlsomt.

I sin bog, som han dedicerer til Hans Excellence, finansministeren, Johan Sigismund von Mösting, takker Hübertz i forordet forskellige høje herrer for hjælp og bevågenhed.

Hans Højærværdighed dr. phil. biskop Tetens, etatsråd, landfoged Peter Bogislaus Carstens og professor Nolte i Kiel, som Bende Bendsen har sendt et helt herbarium af vildtvoksende planter på Ærø. Han takker professor Vedel Simonsen og cancelliråd Thomsen. Bendsen har været i forbindelse med dem begge — men ikke

et ord som Bendsen, og der er ingen tvivl om, at det har såret ham, for han havde jo hjulpet Hübertz til rette.

Men Hübertz fik også sine skuffelser.

Derimod ved man, at bekendtskabet med Kjærbølling fortsætter. Han er en rar mand, han sender sine bøger med dedication til Bendsen efter at han har forladt øen. Der iblandt de berømte fugletavler, og Bendsen følger med i alt, hvad Kjærbølling foretager sig, og da det lykkedes for Kjærbølling at starte landets første zoologiske have, er Bendsen stolt og nedskriver alt, hvad han hører og læser om haven, og derfor ved vi, hvornår den fik sin første struds, sin palmemår, kænguru m.m.

Måske fortæller Kjærbølling ham selv en del?

Mens Hübertz var nogenlunde på alder med Bendsen, var Kjærbølling en del yngre, men til gengæld var også han fra Sønderjylland, fra Egen sogn, der hvor den fælles bispegård for Ærø og Als var beliggende.

Der var andre fra hertugdømmerne, man formoder Bendsen har kendt og talt med. Der var Mads Terkelsen Winther, som var lærer i Tranderup. Han var født i Tirslund ved Sønderborg 1777 og uddannet på professor Stenvinkels "Lærer-institut" ved Assens.

I Ærøskøbing var mange af embedsmændene fra det slesvigske amt i Sønderjylland. Tre postmestre på rad og række f.ex. Hone-mann, som kom fra Slesvig, Reichwein fra Rendsburg og Kaffka fra Laboe. Kopist Paaren var fra Friederichstadt, trommeslageren i Borgervæbningen Frederik Winther kom også fra Slesvig. En del håndværkere fra Hertugdømmerne havde slået sig ned i byen og har op igennem tiderne dannet slægter. Der var bager Røhling fra Rendsburg, skræder Binas fra Schlesien, skomager Hülsebeck fra Perleburg, bådebygger Schrader fra Strelitz, slagter Ohrhammer kom fra Kiel og konen fra Flensburg. Fra Als har vi brovægter Andreasen.

Urolighederne omkring 1848 bevirkede, at andre og unge håndværkere kom hertil. Blikkenslager Rixen fra Brtügge ved Kiel, Snedker Riegelsen fra Als, snedker Andreasen fra Augustenborg, maler Bertelsen fra Sønderborg og møllebygger Schmidt fra Tandslet og flere andre.

Så der var nok af "de andre" at snakke med for Bendsen, når han var utilfreds med ærøboerne.

Der var også krigsråd Faber, som overværede hans behandling af enken.

Faber var godt nok ikke sønderjyde, men han havde det for Bendsen positive, at han var blomsterelsker og haveinteresseret. Han havde været degn i Tranderup og Marstal men kom 1810 til Ærøskøbing som toldkontrollør og blev senere krigsråd, ligesom postmester Reichwein, en tom titel men dog i rangklasse 7 nr. 4.

Vor gode ven, Kjærbølling er i 1836 flyttet ind i Fabers ejendom. Han skriver til en ven, at han har været så utrolig heldig at få denne lejlighed, og at det glæder ham, at der er en stor og veltilplantet have. Da Kjærbølling rejste 1844, rykkede den nye landfoged von Stemann ind i ejendommen, da landfogedgården (den tidl. dommergård, nuv. retsbygning) var Carstens private ejendom.

Krigsråd Fabers ejendom er i dag Niels Lauritzens købmandsforretning og galleri "Andelen".

Man spørger sig selv om, hvor Bendsen var henne, da der virkelig skete noget i Ærøskøbing, nemlig da prins Christian (senere Chr. d. 8.) som guvernør var på skoleinspektion både i Marstal og Ærøskøbing? Det var i 1830, og byen var på den anden ende.

Det er som om han hele vejen igennem holder sig i baggrunden, hver gang der er lidt politik med i spillet. Er han ikke dansksindet?

Festen for prinsen og den senere skolefest, foranlediget af prinsens pengegave til skolebørnene, er beskrevet både af Mikkell Eriksen og Nicoline Klein, provstedatteren. Denne sidste gør sig skyld i en kedelig fejl, når hun i Svendborg Amts Aarskrift for 1909, fortæller, at Bendsens datter Emma dengang var husjomfru hos den gamle landfoged. Nicoline Klein beskriver Emma som en smuk pige (hvad hun vitterlig skal have været) med en fager skikkelse, tindrende øjne, skælmske smilehuller og glansfulde krøller. Og det var netop hendes fødselsdag, og hele det fine selskab skålede med hende, og prinsen svang hende i dansen, godt heppet op af landfogeden.

Emma var på det tidspunkt 6 år.

Hun var som før nævnt født 1824, hvilket også ses på hendes gravsten. Det må være en erindringsforskydelse, det er nok snarere i 1842, da prins Frederik (senere Fr. d. 7.) var på besøg i samme ærinde, skoleinspektion.

Dette billede, som stammer fra 1867, skulle være Niels Lauritzens købmandsgård med galleri "Andelen". Altså den store grund, der strækker sig fra Søndergade til Pilebækken. Her boede krigsråd Faber, Kjærbølling, landfoged von Stemann og øens sidste amtsforvalter Edvard Peter Wilhelm Wolf. Denne, der blev opsagt i embedet 1864, forlod først øen og boligen 1870, hvorefter hele komplekset, der dengang ejedes af kommunen, solgtes til købmand Hans Pedersen Dreie. Ifølge amtsforvalterens sønnesøn, lektor Preben Wolf, er det amtsforvalteren, der står i uniform ved vinduet til venstre i billedet, hvor han taler med sin hustru, Ida, Kathrine, Dorte, Karoline f. Groth, der bærer deres eetårige søn Edvard. De øvrige børn er også Wolfs og er den fireårige Carl Peter og den treårige Hans-Eiler. Billedet har i familien Wolf altid været omtalt som "farfar i amtsforvalterboligen i Ærøskøbing". Og da man ved, at Wolf boede i Søndergade, og man vel næppe anbragte en amtsforvalter i et beskedent hus, må stedet være det formodede, nemlig Søndergade 28, især når man tager kirkens placering med i overvejelserne. Om det så er købmand Dreie, der har nedrevet de forskellige huse på grunden, få stå hen i det ussive.

Amtsforvalterens ugifte søster Vilhelmine Emilie Wolf (1817-1886) var professionel fotograf og kan muligvis have taget billedet.

Da var Emma 18 år, endnu ikke gift, og det var stadig Carstens der var landfoged. Men vi har intet bevis for, at Emma har tjent den honnorte familie.

Heller ikke ved dette prinsebesøg træffer vi Bendsen.

Derimod viser han interesse for de bryllupper, den gamle landfoged holder for sine døtre, og ifølge mundtlige overleveringer har han skrevet digte til disse festligheder. Og det lyder sandsynligt, da han er en fortrinlig digter og versemager, desuden modtager gode råd og vejledninger af landfogeden og sikkert har ønsket at "betale" for denne venlighed.

Men efter god gammel ærøskik har han nu nok også fået "betaling" når han har afleveret digtet, både i kontanter og med smagsprøver af festmaden.

Carstens havde tre døtre, som alle blev gift med præster, hvoraf de to havde forbindelse med Nordfriesland.

Den ældste datter Regitze Sophie var født 1801, blev gift 1821 med Friederich Matthæus Michaëlis. Han var sønnesøn af den berømte sprog-professor Michaëlis i Göttingen. Han var født i Kiel, opdraget hos Hernhutterne i Christiansfeld og blev præst i Risum, Bendsens egen by. Regitze døde i barselsseng to år efter brylluppet.

Den anden datter Anna Charlotte, født 1808, blev gift 1829 med præsten Andreas August Petersen fra Ærøskøbing, ligeledes opdraget hos Hernhutterne i Christiansfeld. De var først præstefolk på Strynø, så i Rise på Ærø.

Han havde haft en bevæget barndom. Forældrene var skilt, og moderen Cylla Liebendanz fra Højer blev gift to gange senere. Første gang efter skilsmissen med den velhavende Cornelius Nissen, der en overgang ejede Halmø ude for Ommel, senere Vejsnæsgård. Faderen var købmand, skræder og skipper. Om ham fortælles der, at han tog skrædertøjet med ombord og syede i ledige stunder. Han var indblandet i en større smugleraffære. Boede på hjørnet af Gyden og Brogade (nr. 20). Huset var dengang 2 etages.

Andreas August havde et tegnetalent, og han var en af de første her i landet, der beskæftigede sig med litografi. Motivet med hestogvognen på vej op ad Møllebakken (postkort fra Creutz) skyldes ham. Men også hans kone Anna Charlotte kunne tegne, og Ærø Museum har nogle små yndefulde tegninger, som hun lavede.

Ærøskøbing 1835. Tegnet 1835 af A. A. Petersen, Sognepræst til Rise.

Creutz eneret.

de, da hun var 13-14 år. Hun dør 1848 og efterlader 10 børn. Hendes slægtninge tager nogle af børnene i pleje.

Præsten gifter sig et par år efter med Hansine Berteline Bertelsen, datter af lærer Hans Bertelsen i Dunkær og Ane Margrethe Schøsler fra Ærøskøbing.

Den tredje datter Margrethe Dorothea, født 1817, gifter sig med Carsten Johannsen fra Niebølle i Nordfriesland. De bliver præstefolk på Drejø. Han dør allerede 1856, hun i 1862.

Og medens man intet bevis havde for Bendsens digte til de to andre landfogeddøtres bryllup, er her i dette tilfælde syn for sagen.

Digtet eksisterer, det har 5 vers og er på frisisk. Brudgommen forstod jo sproget. Det er gengivet i "Mitteilungen des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunden und Heimatliebe" årgangen 1906-7.

I det samme nummer af tidsskriftet fortæller lærer H.A. Carstensen fra Achtrup, at han kender 11 digte på frisisk og 9 på tysk, som han bestemt ved, at Bende Bendsen har lavet. Han gengiver endvidere følgende frisiske brev og digt, som Bendsen send-

te til sin barndomskammerat præsten Ebe Johannsen på Langeland (?).

Det er oversat til dansk, så godt som det nu lader sig gøre.

Man lieve Äibe!

Ferlight kanst dö me ai mör, auers dö kaast doch glick sienj, dat ick fon e Moure fon Risseem unti Lonhalm bann, an dat ick dat Frask, unken Muddersprikke, ai ferjinn häw, an dat ick da Uhrde tohupe sprege kon, as wann's snaket worde, hör dö's man rocht lese kaast. Ick bann Beene, en Brauser to Krissen Poppens

En af Anna Charlotte Carstens tegninger. Den gengiver en veninde. Tilhører Ærø Museum.

Hans, dir nö Glaaser äunj Nort-Lonhalm as an ier dann Fidders näiste Näiber wahn het. — Nö worst dö me nogh kanne, wann dö man en lattjet tobägstankst.

Ouers äunj e Stä for Piensen an Tjäsen, Trinnamruken an Twittwadden wall ick de hir en par frash Stöge madiele, dirr dö de fermousentlick nogh torocht äunj finne wäht. — Dat jarst, dirr ick 1824 maget häw, hat sö:

ÜHS DRIEMERAI

*We drieme an wansche sö faale tohup
an höwe ält bähsera Dege.
doch gungt'e Natüür harren ewige Lup
an let har fon niemmen bestege,
ma ähmen Ugene san we hirr blinn
an sië Gödds Wäirke oller rogt in.*

*Huhm as wäjł tofrese äujn Pallast an Bäujł
an huhm kön sin Lock hirr rogt smäge?
De Erme wanschet ham Secke full Gäujł
äujnstähs faar en ähmen Täge,
de Ricke sickent diep ütt'e Burst,
an gunnt de Erme knäp Hunger an Turst!*

*Da mäste san däsigmaurs gäujd as 'e Wräll,
doch locklick würd hirr noch niemmen,
ühs Tänken an Höndeln het laiet Själl,
widd san we hirr noch ai kiemmen!
Doch jew de tofrese, bewär de din Mäujd,
as't hirr män hijnn, wort't janner nög gäujd.*

Det vil på dansk være sådan noget lignende som:

Min kære Ebe.

Måske kender du mig ikke mere, men du kan da tydeligt se, at jeg er fra Moor, Risum eller Lindholm, og at jeg ikke har glemt vort modersmål, det frisiske sprog, og at jeg kan sætte ordene sammen, sådan som de bliver talt, således at du kun kan læse dem rigtigt.

Jeg er Beene, en broder til Christian Poppens Hans, som nu er glarmester i Nord-Lindholm og tidligere din fars nærmeste nabo. Så nu kender du mig nok, når du blot har tænkt dig lidt om.

Men i stedet for tom snak og pjat, vil jeg hermed sende et par frisiske ting som du formodentlig vil synes om.

Det første, som jeg skrev i 1824, lyder:

*Vi drømmer og ønsker så meget allesammen
og håber stadig på bedre dage,
dog Naturen kører sit eget løb
og lader sig ikke bestikke af nogen.
Med åbne øjne er vi ganske blinde
og ser ikke Guds værk på rette vis.*

*Hvem er tilfreds . . i slot eller hytte
og hvem kan rigtig lykken smage,
Den fattige ønsker sig sække af guld
til erstatning for tagets huller.
Den rige sukker dybt i brystet
og under knap den fattige sult og tørst.*

*De fleste er tåbelige, men god er verden,
dog lykkelig blev ingen her endnu.
Vore tanker og handlinger har intet system,
så langt er vi ikke kommet.
men giv dig tilfreds, bevar dit mod,
er her dårligt, bliver der sikkert godt hisset.*

Bende Bendsens beboelse nr. 2. Her ligger nu parfumeri "Cilla". Men det lille bindingsværkshus i baggrunden findes endnu og tilhører restaurant "Pilebækken".

Det var nu ikke hele livet, at Bende Bendsen og hans kone måtte døje østenvindens kolde sus nede ved Molen. På et eller andet tidspunkt flytter de op i familiehuset på hjørnet af Vestergade og Pilebækken, der hvor parfumeri "Cilla" har til huse. Det havde længe været i slægten Fabricius' eje, og der var to eller flere lejligheder.

Det skete, da fru Bendsens forældre eller en af dem døde. Moderen døde først, for i mandtalslisten fra 1845 omtales den gamle skipper som enkemand, og i folketællingslisten fra 1855 står Bendsen og hans kone, men uden børn, som boende her sammen med Margrethe Sophie Fabricius, 57 år, og enten søster eller kusine til fru Bendsen.

I en anden lejlighed bor den ugifte urmager, Albert Clausen Fabricius (fætter til fru Bendsen) sammen med sin brors enke, Doris Marie fra Egernførde og hendes søn, den 20-årige matros, der enten sejlede på Amerika eller immigrerede dertil.

Endvidere giver de husly til den 79-årige Mette Christine Fabricius, urmagerens og fru Bendsens faster. Hun døde ifølge Bendsens dagbog 1858.

Bendsens børn står i tragediernes tegn. Den ældste, Jens, er helt forsvunden fra vor synsvinkel, men da han var sømand, kan han jo være omkommet på søen? Men Bendsen nævner ham aldrig, ja, han omtaler forøvrigt kun sine børn i sine klageskrifter, når han skal ynkes over, at han "har tre små børn" at forsørge.

Emma er trolovet med sømand Gerhard Ottesen, men han er omkommet 1847, før deres barn fødes.

Ligesom Emmas ældste bror er det også umuligt at spore Gerhard Ottesen. Hvor og hvordan han er omkommet, eller hvor og hvornår han er født, er ikke klarlagt. Da en trølovelse var lige så juridisk bindende som et ægteskab, nævnes Emma nu som "enken Ottesen".

Deres barn, født i oktober, døbes Gerda Tetens Ottesen.

Ved dåben er der følgende faddere: Ursulla Tetens Tram, datter af pastor Lauritz Ottesen, Bregninge, og Marie Tetens (2. ægteskab) og gift med kateket Henrik Tram i Ærøskøbing.

Jomfru Ingeborg Torp, doktor Heinrich Niese, boelsmand Frederik Schinkel Møller i Oldau (Olde) og Johan Philip Bonsach, gæstgiver og barber som sin far, Johan Gottfried.

Det gjaldt om at have så mange faddere som muligt og så velhavende som muligt, fordi de alle skulle give pengegaver.

Og vi ser, at også dr. Hübertz i sin tid måtte holde for. Han er i 1829 fadder til Regette Sophie Steen, datter af møller Peter Gebert Steen og Anna Elisabeth Nissen.

At der er en forbindelse mellem barnets far, den afdøde Gerhard Ottesen og Ursulla Tetens Ottesen Tram er givet, men hvilken? At barnet også døbes Tetens, bekræfter yderligere formodningen. Slægten Ottesen kom forøvrigt fra Norge.

Nu har Emma naturligvis måtte arbejde, og barnet, Gerda Ottesen, er så det "lille barnebarn", Bendsen af og til nævner, når han besværer sig over alle dem, han skal forsørge.

Men Emma bliver gift igen og bliver enke igen. Den 8. april 1851 vies hun i kirken til ungkarl og boghandler (bogbinder) Georg Jacob Wittig, født i Berlin 20. maj 1824. Forlovere var maler Ebling og skipper Iver Pedersen.

Iver Pedersen optræder igen som fadder sammen med madam Elise Hansen, jomfru Vilhelmine Holst, kopist Hans Heinrich Paaren og urmager Nis Petersen til drengen Herman Georg Wittigs dåb i december 1851.

Iver Pedersen må formodes at være søn af enken Anna Maria Pedersen, som Bendsen kurerede.

Den 8. april 1852 – på deres eet-årige bryllupsdag – dør boghandler Wittig, og Emma er atter alene med et lille barn.

Hun har imidlertid forstået at konsolidere sig, for i 1855 finder vi hende i Brogade sammen med sine to børn, der hvor Mads Albertsen har købmandsbutik. Ejendommen var den gang delt i to matrikler.

Hun har boghandel, bogbinderi, almanakhandel, parfumeri, og hun holder både bogbindersvend (fra Hamburg) og tjenestepige. Hun tjener lidt extra ved at lave gravvers og bryllupssange til bønderne og ved at lave smykker af afredt eller afklippet hår. Dette sidste er bemærkelsesværdigt, idet det næsten altid var svenske piger, der beskæftigede sig med den slags. Atbejdet var i den grad sat i system, at disse piger, især fra Dalarna rejste rundt i grupper i Danmark og Hertugdømmerne om sommeren med de arbejder,

Emma Wittigs butik i Brogade, til højre i billedet. Som man vil se, er det halvdelen af den nuværende ejendom tilh. købmand Mads Albertsen. Poplen på havnepladsen er i god vækst, og den gamle Toldbod står endnu. Den blev revet ned omkr. 1907.

de havde lavet om vinteren hjemme ved Siljansøen. De modtog også bestillinger til næste tourne.

Men måske har Emma Wittig lært kunsten hos den lokale "svenske-pige" Anna Cederberg, der uvist af hvilken grund forlod sin gruppe og slog sig ned i Ærøskøbing. Hun boede i Kirkestræde og endte på Fattiggården. Mange af de fineste hårarbejder, der findes på Ærø, skyldes hende.

Georg Wittig havde startet et æskemageri, og det fortsatte hans enke med, og hun havde bl.a. hele leverancen til Ærø Apotek.

Af og til tog hun på forretningsrejse til Hamburg og havde da kommissioner med for andre, så nogen helt almindelig kone var hun ikke.

Tilsyneladende går hendes forretning godt, hun averterer af og til i den lokale avis. Således kan man i Ærø Avis 1867 læse følgende annonce:

Hos Boghandler Wittigs enke faaes smukke, billige Tapeter og Borter. Den nye Psalmebog fra 4-5 Mark til højere Priser. Drewsens Skrive-Postpapir. Parfumerier. Den berømte Alexandra-Haarolie, som fremmer Haarets Væxt og forhindrer Affald. Alle ny udkomne Bøger og Skrifter forskaffes inden faa Dage.

Men der er også annoncer, hvori hun . . sammen med Hoffgaards Røg- og Skraatobakker, . anbefaler sit hårarbejde: Kjæder, Ringe, Lokker og Armbånd.

Lokker er en slags "protese", slangkrøller sat på en bøjle, der kan skjules af kvindens eget hår.

Hendes navn kommer i søgelyset sammen med mange andres i den store svindelaffære, hvor storkøbmand, mølleejers, skibsreder og deputeret borger Claus Christian Hinrichsen i 1855 anklages og senere dømmes for "svigagtig fallit". Det er en sag, der viser sig at være forgrenet, ikke alene blandt de bedste navne på Ærø, men også i andre landsdele.

Megen sorg og elendighed, afskedigelser og selvmord fulgte i kølvandet.

C.C. Hinrichsen idømtes flere års tugthus i Rendsburg, og den stakkels bytjener Bang, der havde fået til opgave at ledsage den dømte til den store triste port, mistede sit gode embede, da Hinrichsen "blev borte" for ham under rejsen.

Emma Wittig havde ikke gjort sig skyldig i noget forkert, men

hun havde lånt penge af en af de medskyldige og udstedt et pantebrev i huset, og dette pantebrev blev efterlyst og indkaldt til "Acturiatet i Ærøeskjøbing". Hendes risiko var, at hun kunne komme til at tilbagebetale lånet på et for hende ubelejligt tidspunkt. Om dette skete, vides ikke.

Hinrichsen boede forøvrigt lige overfor Emma Wittig i Brogade, idet ejendommene 16 og 18 var hans. Endvidere havde han

Bendsens yngste søn, Ingvar Albert, f. 1828, d. 1866. Købmand i Fåborg.

Bagsiden af Kanneworfsgården i Fåborg, som Ingvar Bendsen forpagtede af sin svoger August Schrøder. Fot.: Harboe.

pakhuse i Gyden og andre steder. Møllen, han ejede, hed "Caroline's Minde" (opkaldt efter hans første hustru f. Lange og søsterdatter til landfoged Peter Bogislaus Carstens) og var beliggende på en tomt, hvor nu villa "Alfa" ligger. Møllergården eksisterer endnu og er Vestergade 8-10.

Bendsens tredje barn, sønnen Ingvar Albert (Albertus) født 1828, fik borgerskab som købmand i Fåborg 1857.

Han indretter butik i den store, smukke Kanneworfsgård beliggende på Torvet (nu nr. 8), og han har to handelsbetjente, en lærling (Peter Nielsen Kock fra Ærøskøbing) samt to tjenestepiger i sit brød. Han er blevet godt gift, nemlig med den tre år ældre Mathilde Cecilie Schrøder, født i Fredericia og søster til ejeren af Kanneworfsgården, manufakturhandler August Schrøder.

Schrøder var blevet en fremtrædende mand i Fåborg. Han havde en god forretning, havde flere skibsparter, var medlem af forskellige bestyrelser, han tog initiativet til stiftelsen af Sparekassen, og han var en ypperlig lokalhistoriker.

Bendsen var også medlem af bestyrelser, f.ex. af handelsforeningen og skolekommissionen. Alt tegnede således godt, men endte skidt. Det hele gik skævt.

I løbet af få år har Ingvar Bendsen oparbejdet en kæmpegæld, og selvom hans fornavn på oldnordisk står for "den glade kriger", har han ikke mod, måske heller ikke evne, til at tage kampen op og i 1866, da han er 38 år gammel, tager han sit eget liv, efterladende konen med fire små børn, hvoraf den ældste er opkaldt efter fasteren og hedder Emma Bendsen.

August Schrøder må have kautioneret for Ingvar Bendsen, for i 1870 stævner sparekassen, den han selv har stiftet, Schrøder for retten, og han dømmes til at betale Bendsens gæld på 4890 rdl. Schrøder går herved fallit. Kannevorfsgården, hans egen butik, hans indbo, skibsparter og jordarealer beslaglægges.

Et år efter er også han død. I en alder af 53 år.

En af de ting Bende Bendsen bl.a. bebrejder Hübertz, er dennes behandling af folkesagnet om den gamle kirkegård ude ved Drejet. Hübertz mente ikke, der var noget hold i historien om en kirkegård, for en sådan ville der slet ikke være plads til. Han mener heller ikke, der har været en kirke og heller ikke, at den har heddet Sct. Albert. Han kommer til den konklusion, at det har drejet sig om et kapel, tilhørende Benedictinerne i Odense og sat til Sct. Albanis ære. Bendsen vidste, at man havde gravet derude både i 1820 og 1826 uden resultat, men da han var overbevist om, at folkesnakken var korrekt, og han havde hørt, at ejeren af arealet engang havde bortkørt flere hundrede vognlæs af byggerester, tog han selv derud og målte området op. Grænserne var endnu til at skelne, og han skriver, at pladsen var 260 fod på den længste led, 120 på den korteste og 240 og 180 fod på de to andre sider. Der skal 3,19 fod til en meter, og det vil i praxis sige, at arealet

har været knapt det halve af, hvad Ærøskøbing kirkegård er i dag. Slet ikke så ringe i betragtning af stedet.

Han gravede også derude og fandt både hjerneskaller og kiste-håndtag og indberettede det hele til Slesvig. Men da var Hübertz's bog udkommet.

Bendsen fik imidlertid oprejsning, desværre først mange år efter sin død. Dr. phil. Erik Kroman gav ham ret, i flere artikler, bl.a. i "Rise Sogns Gårde" 1960. Erik Kromann fortæller, at Sct. Albert netop var Ærøs skytshelgen i de katolske dage. Han var fra Prag, missionerede blandt østprøjerne, der dræbte ham i 997. Til hans ære blev der rejst en valfartskirke med tilhørende kirkegård ved Æske, mellem Gravendal og Drejet.

Og fordi Sct. Albert var den lokale beskytter, er der så mange på Ærø, der hedder Albert og Albertsen. Navne, der er ret sjældne andre steder.

Nu har vi set Bende Bendsen som privatlærer, timelærer, som magnetisør og hypnotisør (her blev han vel efterhånden slået ud af de omreisende elektropatører, der behandlede folk med galvanisk strøm) som arkæolog, som ornitolog . . sammen med Kjær-bølling, som botaniker . . sammen med Hübertz, som digter og som sprogforsker.

En masse forskellige ting, som desværre ikke gav ham ret mange penge, men til gengæld sikrede ham en plads i den videnskabelige historieskrivning.

Foruden den afhandling om det nordfrisisk sprog, som professor Rask skaffede ham 100 rdl. for og den tyske orddannelses-bog, som han ikke fik noget ud af økonomisk, havde han skrevet en udvidet afhandling om den nordfrisisk dialekt, han kendte fra sin hjemegn.

Dette manuskript havde han allerede i 1833 via professor Kieser i Jena sendt til den ansete tyske sprogforsker Jacob Grimm, som vi kender fra "Grimms Eventyr", som han skrev sammen med sin bror Wilhelm.

Jacob Grimm roste arbejdet, men mere skete der ikke. Ja, der skulle gå både vinter og vår, vi når helt op til 1852, hvor han har

Leiden Universitet. Radering af Marius Jansson.

tabt tålmodigheden og forsøger sig igen med Jacob Grimms anbefaling som støtte. Han henvender sig denne gang til museumsmanden, arkæologen, etatsråd Christian Jürgensen Thomsen i København og glemmer ikke at vedlægge et privat jammerbrev.

Men midt i klagerne kan man dog se, at det ikke står så sløjt til mere, som det har gjort. Han har dog i 1852 undervisning af 8 børn i 5 daglige timer, men i landfoged Stemanns tid, havde han 10.

”Det er i Sandhed ikke let, og intet nedtrykker Sjæl og Sind som disse evige Næringsсорger”.

Dr. jur. Christian Ludvig Ernst von Stemann, i 1848 optaget i den danske adelskalender, var Ærøs landfoged nr. 4 og kom som før nævnt hertil i 1844. Han var en højt begavet mand, specialist i slesvigsk ret, og der ventede ham forskellige store stillinger, da han i 1852 forlod øen.

Og det er rigtigt, at han havde et par børn, født her, som Bendsen underviste. Den ene af disse, Gustav, blev også en kendt mand, stiftamtmand over Ribe, historieskriver, kammerherre m.m.

Brevet til etatsråd Thomsen gav heller intet resultat. Man kan ikke lade være med at tænke på, hvor kostbart, det har været for den fattige mand med al den korrespondance. Papir, porto og blæk. Godt nok averterer et af farverierne i byen med billigt blæk!

Selvom han sad på dette afsides sted, havde han en vis evne til at følge med i, hvad der skete ude i den store verden, hvordan han så end bar sig ad. Han må have modtaget en masse breve selv, og have haft lejlighed til at læse aviser (hos andre), for han citerer ofte en avis.

Og hvordan hitter han ud af, at en professor ved det gamle hæderskronede universitet i Leiden, dr. M. de Vries netop arbejdede med det frisiske sprogs historie? Til ham sender han nu sit manuskript, og her var altså en mand, der både ville og kunne anerkende Bendsens arbejde, fordi han selv var vidende i den henseende. Han lover at udgive det under universitetets auspicer. Dette universitet, som befolkningen i Leiden fik af regeringen som tak for sejrrik kamp mod spanierne i 1574.

Bende Bendsens afhandling er på 480 sider, og alting tager sin tid, så det bliver først i 1860 en kendsgerning, at den nu 73-årige gamle mands kamp og flid havde båret frugt.

Hans livsværk var nu trykt og hed "Die nordfriesische Sprachen und Mundarten zur Vergleichung mit den verwandten Sprachen und Mundarten von Bende Bendsen". Senere blev titlen dog forkortet til "Die Nordfriesische Sprache der Moringer Mundart".

Endelig var æren og anerkendelsen hjemme. Men om byens borgere har observeret det, forlyder der intet om. Hans kone nåede ikke at opleve hans glæde, hun døde i 1858.

Hvor meget det betød i kontanter, nævner han ikke, men lidt efter lidt, forstår man dog, at han har levet i næsten fire år af honoraret. Han har sparet, for han vidste ikke, hvor længe han skulle leve, hvordan fremtiden ville blive. Men naturligvis er det gået bedre, nu han er alene. Det er sikkert disse penge, der gør ham i stand til at købe hus.

I matrikullen for 1863 står han opgivet som husejer. Efter ko-

Da Bende Bendsen bliver enkemand, flytter han over på den anden side af Møllegymden i huset, der ses til højre efter det store hus med butiksvinduerne.

nens død er han åbenbart færdig med familien Fabricius og flytter over på den anden side af Møllegymden, som nabo til snedkermester Petersen som nævnt i begyndelsen, og det vil i dag sige Vesterbro 6.

Han kan ikke forstå, at han ikke kan få flere børn at undervise, men hvem vil sende sine børn til en lærer på 78 år? Han fortæller om det kvas, han stadig må sanke og selv bære hjem på sin ryg.

Han skriver til Theodor August Regensburg i 1865. Fortæller om opmuntringen med bogen, men også om sin fattigdom. Regensburg er privat sekretær hos statsministeren, dansk medlem af bestyrelseskommissionen for Slesvig, han kaldes sprogreskripterne gader, og han efterlader sig et bibliotek på 10.000 bind. Han er venlig og forstående overfor den gamle forsker på Ærø, skaffer ham nogle penge og giver ham gode råd.

Som tak forærer Bendsen ham et par digte på tysk. Regensburg opbevarer dem, og det ene vises her, fordi det er så stærkt og levende, at man undrer sig over, at en så gammel mand kan skrive sådan. Er det virkelig skrevet direkte til Regensburg, altså i 1865, har Bendsen været 78 år.

HERR ODER KNECHT!

*Herr oder Knecht! Wenn nur im ganzen Staate,
vom kleinsten Vogte bis zum höchsten Rate,
die Willkür nimmer trotz dem Recht!
Denn Ungerechtigkeit stürzt alle Lande,
und ist des Richters, wie des Fürsten Schande;
Herr oder Knecht, – die Schuld nur macht ihn schlecht!*

*Klein oder gross! Was ist der Erde Grösse?
Meist jämmerlich durch Stolz verbräunte Blösse,
und wechselnd fällt der Menschen Los.
Demut vor Gott und Stolz vor Fürstenthronen
kann in der freien Brust des Hüttners wohnen;
Klein oder gross, – nie gib den Menschen bloss!*

*Stark oder schwach! Die Kräfte sind verschieden
vom Weltenvater ausgeteilt hienieden;
dort rauscht der Strom, hier fliesst der Bach.
Sein Silberquell befruchtet deine Wiese,
des Stromes Wut zerstört oft Paradiese;
stark oder schwach, – folgt nur ihm Segen nach!*

*Nah oder fern! Das All kennt keine Schranken,
und schneller als der Blitz sind die Gedanken
weit über jeden Nebelstern!
Der Raum trennt nur die Körper, nicht die Geister,
und jeder sucht den tiefverhüllten Meister
nach oder fern, – den ew'gen Weltherherrn!*

*Heid' oder Christ! Wird er als Mensch erfunden,
und nur der Tierheit finstre Macht gebunden,
mit ihrer Fuchs- und Schlangenlist:
Dann führt Vernunft in Stürmen auch das Ruder
der Wilde wie der Zahme ist mein Bruder!
Heid' oder Christ, – wo er ein Mensch nur ist.*

*Tag oder Nacht! Wenn nur der Glaube waltet
die Liebe nie durch Seelenfrost erkaltet
der Genius das Herz bewacht:
Dann mag die letzte Stunde mir einst schlagen
zur heitren Lösung dunkler Lebensfragen;
Tag oder Nacht, – wenn mir ein Himmel lacht.*

HERRE ELLER TJENER!

(Herre eller knægt?)

*Herre eller Knægt! Hvis bare i hele Landet
fra den mindste Foged til den højeste Rådsherre,
Vilkårligheden aldrig går imod Retten.
For Uretfærdighed ødelægger alle Lande
og er Dommerens så vel som Fyrstens Skam.
Herre eller Knægt, kun Skylden gør ham slet.*

*Lille eller stor! Hvad er Verdens Storhed?
Nærmest jammerligt, af hovmod omgiven nøgenhed,
og vekslende er Menneskernes skæbne.
Ærefrygt for Gud og Stolthed for Fyrstetroner,
kan bo i det frie bryst af en der bor i en Hytte.
Lille eller stor – blot aldrig Mennesket.*

*Stærk eller svag! Kræfterne er ulige
fordelt hernede af Alfaderen.
Hist bruser Strømmen, her flyder Bækken,
dens Sølvkilde befrugter din Eng,
Strømmens Rasen ødelægger ofte Paradis.
Stærk eller svag, – bare den bringer Velsignelse.*

*Nær eller fjern! Altet kender ingen Grænser,
og hurtigere end Lynet er Tankerne
langt over enhver Stjernetåge.
Rummet skiller kun Legeme, ikke Ånden,
og enhver søger den dybt skjulte Mester.
Nær eller fjern – den evige Verdenes Herre.*

*Hedning eller Kristen! Viser det sig, at han er Menneske
og blot er bundet af den dyriske, dunkle Magt
med dens Ræve- og Slangelist:
Da fører Fornuften i Storme også Roret.
Den Vilde ligesom den Tamme er min Broder.
Hedning eller Kristen – bare han er et Menneske.*

*Dag eller Nat! Hvis bare Troen hersker,
Kærligheden aldrig køles af Sjælens Kulde
og Genius vogter Hjertet,
så må engang min sidste Time slå
til glædelig Løsning af dunkle Livsgåder.
Dag eller Nat – når en Himmel ler til mig.*

Hvis man i dag spørger, hvorfra gården "Grydehøj" i Lille Rise på Ærø har fået sit navn, vil svaret være, at en kæmpehøj, der engang befandt sig på gårdens marker, hed "Grydehøj".

I 1865 blev højen gennemgravet, og man fandt flere skeletter, kæbeben med tænder, flintekiler, flækker og ravperler. Man må gå ud fra, at den gamle Bendsen ikke har været med til at grave, men da Ærø Avis spurgte ham ud om højen, fortalte han en morsom historie, som han havde fra gamle skipper Lauritz Brandt i Gyden, far til jomfruerne Brandt i "Zahrtmanns hus".

Brandt havde engang siddet på et værtshus i Stettin sammen med en svensk skipper, som havde fortalt ham, at en af hans forfædre havde være indrulleret i den svenske hær, der plyndrede og brandskattede Ærø i krigen 1658-59. Nogle af svenskerne havde åbnet gravhøjen og fandt i den et glimrende skjulested for de koster, de havde stjålet fra befolkningen, penge og smykker, og de gemte dem i store kobbergryder og -kedler, som de også havde stjålet og satte det hele ind i gravhøjen. Nu var det selvfølgelig meningen, at de skulle have tyvekosterne med sig, når de skulle forlade øen, men de kom så hovedkuls afsted, at de måtte lade det hele blive, hvor det var. Og da de var vel afsted, og Ærøboerne skulle prøve at få orden i sagerne igen, fandt de gryderne i gravhøjen . . . og på denne måde fik den altså navnet!

1866 kommer så den sørgelige meddelelse om sønnens selvmord i Fåborg. Umiddelbart efter skriver han igen til Regensburg. Han er 79 og har så godt som ingen elever og ser ingen anden udvej end at sælge sine bøger for, hvad folk vil give for dem. Med blødende hjerte sælger han de fugletavler, Kjærbølling har sendt ham. Og det bliver den rige købmand på torvet, møllejeeren (Bymøllen) og kirkeværgen L.P. Hansen, der overtager fugletavlerne. I en af dem har Bendsen indsyet nogle notater om Zoologisk Have, som er med her. Bogen er stadig i privat eje i Ærøskøbing.

Han havde også en anden bog "Römische Antiquitäten", som han tid efter anden søgte at sælge til J.E.A. Carstens. Den var i grøn pelme(bind), og Carstens tilbød ham hver gang 3 mark, og hver gang sukkede Bendsen og sagde "es hat dem Verfasser viele Mühe gekostet". Så fik han en daler og fik bogen tilbage. "Og på denne måde, fortæller Carstens søn, købte fader bogen utallige gange". Han gik undertiden på besøg hos de forskellige købmænd, ikke fordi han skulle købe noget, men han havde alligevel

et ærinde, og så snart han kom, sagde købmændene: ”Stop piben, Bendsen, stop piben”, og det gjorde han omgående, for det var jo derfor, han var kommet.

Emma Wittigs søn, Herman Georg blev urmager som sine slægtninge, Fabricius’erne, men han kom ikke i lære hos dem, derimod i Fåborg, men han blev aldrig svend. Dette bebrejdede J.E.A. Carstens ofte fru Wittig. Det var forkert af hende at lade drengen løbe af lære.

Han nedsatte sig imidlertid i sin mors hus som urmager, og han var utrolig dygtig og fingersnild, lavede både ure, kviksølvbarometre, bådmotorer, pumper, bølgedæmpere, ja, han lavede sågar en model til en flyvemaskine, drevet af en urfjeder. Han prøvede den ovre på Dejrup, og flyve kunne den sandelig, for den fløj fra ham, og han så den aldrig mere. Det var i 1873.

Han konstruerede også et par vandski. To smalle pontoner af zink. Ovenpå dem en stol, hvorfra den siddende trådte et par pedaler, en skrue løb rundt, hvorved vandskiene blev drevet frem med en ikke ringe hastighed.

De egnede sig kun til stille vand, men han foretog en heldig tur med dem frem og tilbage til Marstal. Han havde imidlertid ikke taget i betragtning, at saltvandet ville æde zinken, og det var, hvad der skete.

Også en særlig maskine til ålefangst havde han konstrueret.

I 1888, da den nye skole i Vestergade var færdig, indsendte han, sammen med urmager Johansen, et forslag om et ur til skolen, men formanden var af flere grunde imod. Det var en ikke ringe udgift, der var meget bryderi med sådan et ur, og desuden så det så kaserneagtigt ud. Så det blev altså ikke til noget.

I 1889 fik Wittig et stipendium til Verdensudstillingen i Paris, og han fortalte Ærø Folkeblad (startet 1881), at modtagelsen af ham og de andre stipendiater havde været storartet, de var blevet hentet i drosche ved banegården og kørt til hotellet, hvor de gratis havde fået tre retter mad med vin.

Hvad der ellers skete, står der ikke noget om.

Han dyrkede også musik. Spillede violin og orgel, komponere-

de. Han var jæger og sejlsportsmand. Han beskrives som en køn mand, som desværre var hæmmet af tunghørighed. Hvis han havde kunnet gennemføre en rigtig uddannelse, havde han kunnet drive det vidt, for hans evner var store og mange. Han lignede altså sin morfar, selvom talenterne var andre.

Da moderen døde i 1894, forlod han øen og flyttede til Midjelfart, hvor han nedsatte sig som urmager og guldsmed og giftede sig over 40 år gammel. Til en ven udtalte han, at havde han vidst, hvilket paradys på jorden et ægteskab kunne være, havde han giftet sig noget før.

Han døde 54 år gammel, den 18. marts 1905. Efter at have overværet en auktion, følte han sig utilpas, og da han kom ud på gaden styrtede han død om, ramt af et hjerteslag.

Hans halvsøster Gerda Tetens Ottesen kan man ikke finde nogen steder, lige så lidt som hendes far, Gerhard Ottesen.

LIDT MERE OM DR. HÜBERTZ

Når man har læst i "Beskrivelse over Ærø", er man ikke i tvivl om Hübertz store begavelse, og det undrer ikke, at han gjorde karriere efter at have forladt vor ø. Og han har udgivet mange andre bøger, beskrivelser af andre steder, hvor han har praktiseret.

Der er f.eks. "Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus" i tre bind, hvilket betegnes som hans hovedindsats som historiker og betragtes som et særsyn i datidens historisk-topografiske litteratur, og "Aktstykker til Bornholms Historie". Men han skrev også en del lægelige bøger, specielt om sindssyges og åndssvages forfærdende kår i Danmark.

Han var født i Aalborg 5. sept. 1794 som søn af rådmand og købmand Christian Lassen Hübertz og Hedevig Rasmussen. Faderen var gift i alt tre gange og havde 17 børn. Dr. Hübertz var nr. 15 og af sidste hold. Selv forblev han ugift.

Efter at have taget realeksamen i Aalborg kom han i handelslære, først i sin fødeby og senere i faderens fødeby Drammen i Norge. Han kom tilbage til Danmark, blev student i 1819 og fik medicinsk embedseksamen i 1824. Til studierne fik han kongelig understøttelse, rimeligvis fordi han kun var 13 år, da faderen døde. Kandidat ved Frederiks Hospital og epidemilæge i Horns herred

Dr. med & chir. I.R. Hübertz, f. 1794, d. 1855.

under en dysenteriepidemi. Og her samlede han stof til sin doktordisputats (dr. med et chir.), som han forsvarede i Kiel 1828, året efter at han var kommet til Ærøskøbing. Men her har rimeligvis været for kedeligt for den flittige mand, for allerede efter 4 1/2 års forløb forlod han øen og tog til Aarhus og igen herfra 6 år efter tilbage til Aalborg, hvor han tilknyttedes "Hospitalet og Fattigvæsenet". Og her vakttes hans interesse for "Dårevæsenet".

Nu syntes han at være kommet på sin rette hylde. Han vier sit liv til de åndeligt handicappede mennesker, rejser rundt for at undersøge deres levevilkår, tager på studierejse til Tyskland med statsstøtte, og stiller senere forslag til udvikling af et egentligt "Dårevæsen".

Han var den første, der sondrede mellem sindssyge og åndssva-

ge, den første, der gennemførte en optælling af disse syge. I 1844 tog han ophold i hovedstaden for at hellige sig sin reformatoriske og litterære virksomhed, foretog igen udenlandsrejser, denne gang med støtte fra den "Rejersenske Fond" og enkedronning Caroline Amalie. Hans mål var oprettelse af en "Idiotanstalt", som det dengang hed, og han arbejdede ihærdigt, både med foredrag, skrifter og ved at etablere private indsamlinger til de nødvendige midler.

Men han fik mange skuffelser og mødte genvordigheder og modstand på sin barmhjertigheds vej. Han blev udsat for kritik, man mente, han gik for vidt i sin propaganda for at skaffe sindsyge, åndssvage og epileptikere tålelige forhold. Dengang var opfattelsen, at det var samfundet, der skulle beskyttes mod de "af-sindige". Hübertz mente, det var omvendt.

Udgivelse af bøger og skrifter koster penge, og Hübertz var altid i pengehøje og måtte ansøge både her og der for at få tilskud. Personligt fordrede han intet, han levede meget beskedent.

Men han og hans tilhængere sejrede, det lykkedes virkelig at få oprettet landets første åndssvageanstalt med plads til 20 børn. De åndssvage børn stod Hübertz' hjerte nær. Han fik midler til at købe "Bakkehuset", Kamma og Knud Lyhne Rahbeks berømte hus, og det blev betragtet som givet, at Hübertz skulle være forstander der. Men modstanderne protesterede, og da de til sidst ikke kunne finde på andet, kritiserede de, at han var ugift!

Men anstalten åbnede 15. nov. 1855 under navnet "Gamle Bakkehus" og med Hübertz som forstander. Desværre blev det ham kun forundt at have denne stilling i 14 dage. De mange års slid og kamp havde sat sine spor, han døde 1. dec. af en hjerneblødning, 61 år gammel.

Hvordan han var som læge og som menneske i dagliglivet, finder man ikke noget om nogen steder, ej heller her på Ærø; men at han var en stor begavelse, en flittig mand, en god historiker, statistiker og reformator, derom er der ingen tvivl. Og han kaldes "den danske åndssvageforsorgs grundlægger".

I et skrift af 1935 fra Østifternes Aandssvageanstalt siges der:

"Han har gjort en indsats af så stor samfundsmæssig og human betydning, at der er god grund til at sikre navnet Hübertz mod forglemmelse". Og dette skete ved i 1935 at opkalde en ny afdeling inden for Østifterne, det tidligere marinehospital, efter ham.

”Hübertz Minde” blev afdelingens navn. Men ligesom han ikke fik megen glæde af sin sejr, da ”Gamle Bakkehus” blev oprettet, således blev det minde, Østifterne ville sætte ham, også af kort varighed; thi allerede 1944 måtte man rømme bygningen, fordi tyskerne skulle bruge den, og efter krigen overtog Koføeds Skole den.

Her på Ærø vil Hübertz navn altid leve, for hans glimrende bog om øen vil altid være et værdifuldt kildekrift, og det dialektiske leksikon, der findes heri, er det næstældste i Danmark.

En lille pudsigheid er det, at han af en eller anden fond måtte låne 400 rdl. for at kunne etablere sig som læge i Ærøskøbing. Disse penge skulle betales tilbage efter 8 år, men det nåede han aldrig, og beløbet figurerer som krav fra staten i hans dødsbo.

LIDT MERE OM KJÆRBØLLING

Alle fugleinteresserede kender navnet Niels Kjærbølling. De ved, han registrerede Danmarks fugle, og de ved, at han grundlagde zoologisk have i København, landets første.

De færreste ved vel, at han var uddannet lærer, dimitteret fra seminariet i Skårup på Fyn, og at hans lærergerning kom til at ligge på Ærø.

Her startede han, bortset fra et par år som huslærer på hjemegnen på Als, og her sagde han stop og gik over til at dyrke sine hovedinteresser – planter og fugle.

Han var født 11. oktober 1806 i Dyndved, Egen sogn på Als. Her var hans far, Jørgen Kjærbølling, lærer, og han bestemte, at sønnen Niels også skulle være lærer, det var der nemlig tradition for i slægten, og derfor blev hans yngre bror Lauritz Georg også lærer, og selvom han ikke nåede samme berømmelse som Niels (Ernst?), blev han dog kendt uden for egnen, da Herman Bang skrev ”Tine”. Han er ”gamle Bølling” og ”Tine” hans datter. Hun hed i virkeligheden Cathrine.

Niels Kjærbølling blev altså lærer, som faderen forlangte, men det var lige ved, at prins Christian (senere kong Chr. d.8.) havde grebet forstyrrende ind i de faderlige planer, for under en kongelig inspektion i de sønderjydske skoler lagde prinsen mærke til, at Niels havde et glimrende tegnetalent, og han tilbød på stå-

ende fod at bekoste drengens uddannelse på kunstakademiet i hovedstaden. Faderen undslog sig dog den kongelige gunst, og sønnen fik en udmærket examen fra Skårup.

Men kongehuset bevarede en levende interesse for Niels Kjærbølling og var altid parat til at hjælpe ham.

26 år gammel kom han til Ærø, først til Marstal, senere til Ærøskøbing, og han fik her rig lejlighed til at dyrke sine interesser i naturen.

Man ved, at han allerede her på øen gjorde notater sammen med Bendsen til sine senere bøger. Men på samme måde som man intet ved om, hvordan Hübertz var som læge på Ærø, ved man heller ikke, hvordan Kjærbølling var som lærer.

I Ærøskøbing blev han tillige degn, og vi ser ham kvittere og takke for det "tvungne" offer fra menigheden. Det var omtalte købmand, møllejejer og kirkeværge L.P. Hansen, ham som senere købte Kjærbøllings bøger af Bende Bendsen, der samler pengene ind og forlanger kvittering i en lille notesbog.

Da prins Frederik (senere Kong Fr.d.7.) i 1842 besøgte de ærøske skoler, fandt han forholdene i Ærøskøbing glimrende og var især glad for, at der blev givet undervisning i matematik og sprog, "som for sømanden er vigtig". Efter et forslag fra Stænderforsamlingen i Slesvig havde kongen nemlig godkendt, at der også på Ærø gives extra undervisning i det tyske sprog fra 1. Jan. 1841. Den var dog frivillig for børnene, og lærerne fik kun 12 rigsbankdalere årligt for dette extra arbejde.

Det har vel været Kjærbølling (og Bendsen), der underviste i tysk. Men det var ikke alle, der fandt behag i denne extra undervisning, man mente, at det var et politisk træk fra Slesvig-holsternes side.

Året efter sin ansættelse i Marstal, er Kjærbølling blevet gift med hattemagerdatteren Barbara Ploug fra Svanninge.

Øboere holder sammen, og da alsingeren, forstmanden og generalkommissæren Hans von Riegels i 1839 blev ejer af Snoghøj Færgegård og i 1842 fik stiftet "Haveselskabet for Jylland, Fyn og Hertugdømmet Slesvig" sendte han bud efter Kjærbølling. Man ville oprette et haveanlæg og en planteskole i et dalstrøg ud til kysten på færgegårdens jorder.

Von Riegels vidste, at Kjærbølling syslede med en bog om

Dr. h. c. Niels Kjærbølling, f. 1806, d. 1871.

gartneri, og den udkom i 1843 "Haandbog i Blomster – og Fri-lufts Gartneri".

Han blev strax meget interesseret i projektet i Snoghøj, gav gode råd og tog af og til derover trods en besværlig rejse, for blive løst fra skoleembedet kunne han ikke i en fart. Der skulle indsendes ansøgning til bispem, og da han tillige var degn, var der flere hensyn at tage.

I en afskedsbegæring til biskop Tetens skriver han, at han vo-

ver springet "hvad enten fremtiden bliver rigest på Torne eller Tidsler".

Først i 1844 fik han bevilget afsked og efter 13 års arbejde på Ærø, sagde han øen farvel og drog til Snoghøj.

Hans von Riegels bliver civilguvernør på Als og virker ivrigt for beplantning af hede og klit, og "selvom hans forsøg ofte mislykkes, fik de dog betydning som foreløbere for de fremtidige forsøg".

Kjærbølling bestyrer det store haveanlæg og redigerer selskabets avis. Han skriver i inden- og udenlandske blade og tidsskrifter om botanik og ornitologi, han lærer mange mennesker at kende, og mange beundrer ham, den selv lærte, der overkommer en masse.

Botanikeren, dr. phil. Chr. Vaupell skriver: "Han bestyrer haven, underviser sine Haveelever, bestyrer Selskabets Økonomi, korresponderer med Medlemmer, studerer Alger, litograferer meget smukt alle danske Genera, som han har i sinde at udgive".

Rimeligvis har han påtaget sig for meget, han kører træet og forlader stillingen efter 1 1/2 års tid.

På en rejse har Kjærbølling truffet den tyske baron Brockdorf, der ejede godset Tirsbæk ved Vejle. Han tilbyder Kjærbølling en nærmest symbolsk stilling som tilsynsførende ved "Driverierne" på godset, og årene her er lykkelige for ham, for her får han tid til at lægge planer for sit livs værk, fuglebøgerne. For nu er han helt gået over til ornitologien. Han registrerer Danmarks fugle, i første omgang de gamle hanner. I 1847 påbegynder han udgivelsen af sine fugletavler. Hans tegnetalent bliver udnyttet, han tegner selv alle fuglene, og de bliver håndkoloreret under hans tilsyn.

Men det bliver ikke den samme, der kolorerer alle tavler, og derfor varierer farverne en del i de forskellige eksemplarer.

De udkommer i foliostore hæfter hver med 4 tavler, og de sælges mest pr. subskription. 500 interesserede havde skrevet sig for den første udgave.

Hans havekundskaber havde sat ham i forbindelse med den indflydelsesrige præsident for Landhusholdningsselskabet Jonas Collin, den samme mand, der tog sig faderligt af den unge H.C. Andersen, og Collin skaffede ham offentlig støtte til fugletavlerne. Da to hæfter er udkommet i 1847, anmeldes de smukt i

DANNEVIRKE, det danske blad i Slesvig, de kaldes ”Danmarks og Hertugdømmernes Fugle”.

Bladet håber, at både den ”fornemme Stand” og andre vil købe hæfterne og tilføjer, at ”Bondestanden ikke længere behøver at holde sig tilbage, hvor det gælder om udførelse af nationale Sager og om at forskaffe sig Oplysning og aandeligt Velvære”.

Men krigen i 1848 vendte op og ned på meget. Nogle af hans venner deltog i krigen, Vaupell som frivillig, hvorved han mistede den ene arm, og baron Brockdorf måtte som tysker forlade landet, og Kjærbølling kunne ikke længere blive på Tirsbæk, men rejste til København.

Her er der imidlertid uoverensstemmelse mellem de forskellige kildekrifter. Et mener, at hans velgører kong Chr.d.8. tilbød ham ophold på Amalienborg Slot, lige efter krigens udbrud, et andet, at det først var i 1849 han kom til hovedstaden. Men da Chr.d.8. døde 20. jan 1848, og krigen først brød ud i marts, måtte den konge, der gav Kjærbølling en lejlighed på Amalienborg vel være Fr.d.7., som jo også kendte Kjærbølling ihvertfald fra Ærøskøbing.

Nok er det, at han bor en tid på Amalienborg og passer de kongelige, udstoppede fugle. Han udstopper også selv fugle, som han sælger og lever endvidere af sine skrifter. Fugleværket bragtes til foreløbig afslutning i 1851 efter at ialt 15 hæfter med tilsammen 60 tavler var udsendt og fuldførelsen kaldtes ”Ornithologia Danica – Danmarks Fugle i 304 Afbildninger af de gamle Hanner”. De udkom på ”Forfatterens Forlag”, som er det samme som ”Gyldendalske Boghandling”.

I Ærøskøbing findes flere eksemplarer af bogen bl.a. en udgave fra 1851, som er meget smuk og nuanceret farvelagt. Det er det eksemplar, der har tilhørt Bende Bendsen, og som han solgte til købmanden på Torvet, og som efter dennes død blev solgt videre. På titelbladet står der skrevet ”Til Hr. Bendsen fra Niels Kjærbølling”.

I 1854 udkommer en anden bog ”Ornithologia Danica – Danmarks Fugle i 252 Afbildninger af de dragtskiftende gamle Hanner samt de fra Hannerne væsentligt afvigende Hunner og unge Fugle”.

I 1856 udkommer tavler med Fugle fra Sverige, Norge, Island

H. Frenalla Kunde samt *Saxen Finch*
 & naturlig *Storvæg*

F. variabilis, L.
 Døttirisk Vægspættling.
 Sommer

Frenalla monticola, L.
 Grovret F. Vægspættling
 Vinter

F. montana, Gmel.
 Døttirisk Vægspættling

F. cinerea, L.
 Grøn-ståden Vægspættling
 Vinter

N. Kjøbenhavn

F. sylvia, L.
 Døttirisk Vægspættling
 Vinter

En af Kjørbøllings kendte fugletavler – i privat eje i Ærøskøbing.

og Færøerne ”som ei er bemærkede i Danmark” ialt 45 afbildninger.

Derpå samledes alle 104 tavler med 600 kolorerede afbildninger i eet værk med særskilt tekstbog og kaldtes ”Icones ornithologiae scandinavicae”. Det var også i 1856.

Kjærbølling var i 1852 blevet æresdoktor ved universitetet i Jena og kaldes nu dr. phil. Det var jo her Kieser var professor, og det må have gjort et vist indtryk på Bende Bendsen. Og hvorfor kunne han ikke nå så vidt? Kjærbølling var jo også kun lærer, men han havde sin examen.

På rejser i Tyskland besøgte han zoologiske haver og tanken om at anlægge en i Danmark, opstod hos ham. Både regering og kongen er ham nådigt stemt.

Han får bolig på Frederiksberg Slot og får af Fr.d.7. vederlagsfrit stillet ”Prinsesse Wilhelmines Have” til rådighed. Wilhelmine var datter af Fr.d.6., og hun var Fr.d.7.s første gemalinde, men ægteskabet var opløst allerede i 1834, og haven var ledig.

Zoologisk Have blev åbnet for publikum 20. september 1858. Den var den første zoo i Norden, var knapt en tønde land mod den nuværende have (1959), der har 22 tdl., Søndermarken iberegnet.

Naturligvis bestod den første haves dyrebestand mest af fugle, især ørne og ugler. Senere kom 3 blåræve og 2 almindelige ræve og en tam sælhund. Desuden opstillede Kjærbølling en del af sine egne udstoppede fugle. Han havde en mægtig samling, ja, den var på 4000 stykker, repræsenterende 450 forskellige arter. Alene af jagtfalke havde han over hundrede i forskellige dragter.

Det blev en succes. Folk strømmede til. Og der blev råd til at indkøbe kameler, lamaer, strudse og efter en halv snes års forløb . . . en veritabel løve! Kjærbølling viste selv rundt.

1. Pinsedag (24. maj) 1863 var der 2000 besøgende, fortæller trofaste Bende Bendsen stolt på de indklæbede sider i tekstbogen til fugletavlerne, beroende her i Ærøskøbing.

Kjærbølling drev haven for egen regning og risiko indtil sin død 1871. Hans søn fortsatte en tid, men måtte opgive og så trådte en

samling af interesserede borgere sammen og startede i 1872 aktieselskabet "Zoologisk Have", der overtog haven og videreførte den, og dette selskab har siden drevet og ejet haven, men desværre har den altid økonomiske besværligheder.

Kort efter Kjærbøllings død blev der sat en natursten ved hans hjem i Dyndved med inskription, og i 1903 afsløredes i zoologisk have en buste af ham lavet af billedhuggeren Alexis Møller.

Zoologisk have opsatte en mindetavle i 1934 ved siden af mindestenen i Dyndved. Havens to festskrifter i anledning af 50 årsdagen og 100 årsdagen, hædrer ham på behørig vis og bringer det åbenbare eneste billede, der findes af ham, det samme man ser overalt, hvor han bliver omtalt. Også her.

Det eneste sted man ikke hædrer ham, er i Snoghøj. Hans beplantninger, gamle ceder- og platantrær er fældet, og sjældne vækster har måttet vige pladsen for det moderne liv. Trods alt er der en vis charme over vildniset.

Når man har beskæftiget sig med Bende Bendsen og hans liv, læst hvad andre har skrevet om ham, og hvad han selv fortæller om sine videnskabelige studier og om den fattige hverdag i Ærøskøbing, hvor han holdt ud i næsten 63 år, undrer det een, at han absolut intet politisk engagement havde i en tid, der netop var så betydningsfuld for Ærø.

Intet steds hører man hans stemme, hverken i 1848 eller 1864.

Bølgerne gik ellers højt i 1848, fordi der var uenighed på øen om det eventuelle fortsatte tilhørsforhold til Hertugdømmerne. Flere af embedsmændene og nogle af de velhavende skibsredere og købmænd var tydeligvis grebne af slesvigholstenismen, mens den største del af befolkningen ønskede at vedblive med at være danske og andre igen ingen mening havde.

Det var den dynamiske Marstal-præst P.C.J. Rasmussens for tjeneste, at han vækkede den slumrende nationale følelse og råbte et varsko mod "den Løgn og Bagvaskelse, som er Slesvigholstenerens Medstridere og Medforbundne". Pastor Rasmussen var forøvrigt søn af apotheker Christian Ludvig Rasmussen, den ældre og således bror til apothekerne Christian Ludvig Rasmussen,

*Bende Bendsen, f. 1787, d. 1875.
Fotografiet er taget mellem 1864 og 1868.*

den yngre, som arvede apotheket i Ærøskøbing og N.E.C. Rasmussen i Tarm.

Det må da have gjort indtryk på Bendsen, at Klestrup ikke blev genvalgt som Stænder-deputeret (Slesvig), og at hans gode ven, øens physicus dr. med. & chir. Heinrich, Christoffer Niese måtte rejse over hals og hoved ved oprørets begyndelse, fordi han var erklæret slesvigholstener og derfor nægtede at skrive under på en loyalitetserklæring til fordel for kongen. Senere ser vi dr. Niese som læge ved oprørstropperne.

Heinrich Niese havde stået fadder til Bendsens første barne-

barn, og det var Niese, Bendsens skulle henvende sig til, hvis han ville behandle syge (og ville stå sig godt med lægerne). Niese var født 1810 og kom hertil i 1835, først som konstitueret physicus, senere som ansat. Han var ugift og boede de første år til leje i "Klubben", restaurations-pensionen, der havde til huse i det nuv. Nørregade 4 og 6. Her i Klubben mødtes det gode borgerskab, købmænd og skippere til thevandsknægte, og værten som hed Albert Christensen Petersen var så godt estimeret, at han leverede maden til festlighederne på rådhuset.

I 1840 købte dr. Niese imidlertid det nuværende Museum, der dengang var kongelig Amtsstue og beboet af amtsforvalter v. Holstein, og ejeren var selveste kongen, Chr.d.8.

Ej heller Ærøs indlemmelse i kongeriget 1864, kommenterer Bendsen noget steds. Nogle har ment, at han var bange for at blande sig, give sig tilkende, bange for at det skulle give økonomisk bagslag, hvilket han så sandelig ikke kunne tåle – eller at han inderst inde var tyskvenlig.

Man må ikke gøre ham uret. Han var nemlig hverken tysker eller dansker, han var FRISER, med alt hvad det indebærer. Friserne er et folk for sig, og det skal være ret så karakteristisk for dem, at de ikke blander sig i politik, hvor de end bor. Ligesom f. ex. jøderne, og der er et vist sammenhold imellem dem overalt trods forskellige mundarter.

Friserne er et gammelt, nedertysk kulturfolk, som allerede romerne prøvede at undertrykke, hvilket ikke helt lykkedes, thi for friserne er friheden meget væsentlig. Og da danskerne gjorde forsøg på at erobre dem i en kamp 1252, dræbte de kong Abel.

Man mener, de har anlagt byerne Dorestad (Holland), Birka (Sverige) og Slesvig, og de har overalt påvirket befolkningen i gunstig retning.

Sproget skal i sin opbygning nærme sig både engelsk og skandinavisk, og der er skrevet flere og andre bøger end Bendsens om den frisiske tunge.

Så kom den dag, hvor "gamle Bendsen" ikke kunne være alene i sit hus i Møllegården, og da datteren åbenbart ikke kunne tage

sig af ham, havde måske hverken hus- eller hjerterum, blev han anbragt på Fattiggården.

Det han altid havde frygtet "at blive optaget blandt byens fattige" skete nu. Godt nok havde gården også en afdeling, kaldet Asylet, for dem, der havde "lidt midler" eller var lidt "finere", men Bende Bendsen var fattiglem og som sådan døde han, som fattiglem blev han noteret i kirkebogen, da dødsfaldet blev anmeldt til præsten. Ingen forsonende bemærkninger såsom lærer eller sprogforsker.

Ærøskøbing kommune fik fattiggård og asyl i 1834 i Smedegade, som dengang hed Nørregade 1. Rode. Det nuværende Nørregade var 2. Rode.

Det var to store, sammenlagte ejendomme købt af den deputerede borger Christen Josephsen Petersens konkursbo. Kommunen ejer stadig komplekset, der huser flaskeskibssamlingen.

Det var et legat på 1000 Rdl.SHC, det vil sige Schleswig-Holsten-Courant, testamenteret "denne Byes Fattige", der satte kommunen i stand til at købe, og testator var deputeret borger og købmand Rasmus Hansen Knudsen Clausen, en brorsøn til de to kendte Ærøskøbing købmænd Peder og Jens Clausen. Peder ejede en overgang herregården og tog her imod kong Fr.d.5., han havde en stor købmandsforretning i Vestergade, strækkende sig om i Gyden, og da han gik fallit, købte hans to brorsønner (broderen hed Hans Jacob C.) forretningen, og Rasmus Knudsen Clausen drev den alene, idet hans bror Claus Jacob Clausen flyttede til Svendborg. Man husker også de to gamle købmændsbrødre for deres bekendtskab med Ambrosius Stub og hans berømte vers om de "500 sjæle der sad i rad" ved det bryllup Jens Clausen holdt for sin datter.

Rasmus Knudsen Clausen var ugift og døde 1816 som 84 årig, og da han i 1809 "I den Hellige Trefoldigheds Navn" opretter testamentet, betænker han også sin husholderske Mette Marie Clausen, datter af Peder Clausen.

Såfremt kommunen hellere vil oprette en "Arbejdsanstalt" står det den frit for, men i så fald skal den kaldes Rasmus Knudsen

Tegning af ukendt kunstner. Smedegade med "Clausens Stiftelse". Det er huset midt i gaden til venstre med frontespicen.

Claussens Fattigstiftelse, hvilket også står på en tavle indsat i frontespicen.

Da man dengang hverken havde alderdoms- eller plejehjem, ej heller sygehus, vil man forstå, at det var en broget skare, der

holdt til på "gården", og det har været nødvendigt med en vis sondring.

Gamle, legemlig syge og svækkede, særlinge, arbejdssky, husvilde, fattige og . . . vanvittige. Var de vanvittige farlige for deres omgivelser, blev de sendt til en "dårekiste" i Rendsburg eller Flensburg. Senere også til Oringe, da dette hospital oprettedes i 1858.

Oprindelig var en dårekiste en meget smal og lavloftet celle beklædt med træ, som en kiste på højkant. Senere gik selve ordet over til at betyde en dåreanstalt.

Det kan kun have været et år eller måske to før sin død, at Bendsen har opholdt sig på fattiggården, jævnfør drengen, der kan huske ham som nabo.

Og måske har han ikke været berørt af omgivelserne. Det kommer an på hans mentale tilstand. Har han derimod opfattet sine sidste stunder som ydmygende og degraderende, er det trist at tænke på.

Emma Wittig meddeler hans død i Ærø Avis d. 20.12.1875 således:

At min 88-årige gamle Fader Bende Bendsen er afgået ved Døden den 18de ds. meddeles af hans efterladte Datter Emma Wittig, f. Bendsen.

Begravelsen finder Sted Onsdag Middag kl. 12.

Enhver der har beviist den Gamle Venlighed modtage mit Hjertes inderligste Tak.

Alle begravelser foregik den gang kl. 12 middag.

Også i dagens Ærø indeholder mange dødsannoncer tak til venner, naboer, læge, præst og sygeplejerske.

Redaktøren af Avisen Henrik Andersen skriver samme dag som dødsannoncen er i bladet:

Gamle Bendsen er i Lørdags afgaaet ved Døden i den høie Alder af 88 Aar. Den gamle Lærer er kjendt over hele Ærø og har indtil sine sidste Aar været en kraftig Natur, ligesom hans Sands for Naturvidenskaben, hvori han besad megen Indsigt, vedvarede til den sidste Tid.

Den Gamle var i sine Velmagtsdage meget afholdt for sin underholdende Begavelse og ligesom han ved sin mundtlige Samtale forstod at fængsle sine Tilhøreres Opmærksomhed, saaledes var hans skriftlige Oplysninger utallige. Hvis disse endnu findes samlede, vilde en kyndig Haand deraf kunne uddrage mange interessante Ting.

Et langt trøstesløst liv var slut, et liv, der burde have været anderledes.

Men glemt er han ikke.

Den 21. december 1975 afholdt "Forening for nationale Friiske" i Risum en mindehøjtidelighed i anledning af 100-året for Bende Bendsens død.

I Ærøskøbing, byen hvor han levede sin længste tid, mindedes han ved en sammenkomst i "Ærøskøbing Byhistoriske Forening", hvor overlærer Jacob Weber fortalte træk fra Bendsens liv.

II. AFDELING

Følgende der er skrevet af Bende Bendsen selv, er dels et "supplement" til Hübertz' bog "Beskrivelse over Ærø", dels en slags dagbog over, hvad der skete af godt og ondt på hele øen i perioden 1845-60.

Dagbogen, som slutter midt i en sætning, er indbundet sammen med et exemplar af Hübertz' bog, der har tilhørt Bendsen, men senere er solgt til K. Bolten Jagd.

Der gøres opmærksom på, at enkelte meddelelser i dagbogen er sløjfet, og at navnene på de mennesker, der tog deres eget liv, er udeladt.

Det ville være forkert at skjule selve gerningen, fordi den udbredte depression fortæller noget om tiden.

Efter dagbogen kommer nogle sider om fuglelivet på Ærø og om den zoologiske haves dyrebestand. Disse blade er indsyet i textbogen til et bind af Kjærboøllings fugletavler. Det som købmand L.P. Hansen købte: Ornithologia Danica, Danmarks Fugle. Første Hefte 1851.

Jeg takker fru Edle Friderichsen og lektor, cand.mag. Alfred Hansen for lånet af disse to bøger. Jeg er endvidere lektor Hansen tak skyldig for "oversættelse" af Bende Bendsens håndskrift.

1658 verheerte den schwedische General Thorstenson die Insel Aeroe und brannte die Wälder ab. Es war damals ein sehr trübendes Jahr.

Det såkaldte "Lille Ærø" er Marstal hele sogn. "Store Ærø" indbefatter den øvrige del af øen.

Noget om Æroer efter "Den gamle Atlas" oder Dänemark af prokansler dr. Erich Pontoppidan, samlet og fortsat af Hans de Hoffmann, konferenzeråd og amtmand over Koldinghus Amt. Tom. VII, Kjøbenhavn 1781, side 443-457:

"Man har for kort tid siden i Vindeballe By fundet fyrretræer med fuld rod og top i jorden af 18 alens længde og derover, som tydelig kunne sees, at de var falden for en storm af sydvest. Ligeledes og en deel Hasseltræer med nødder i, i hvilke kærnerne vare fortærede. For 21 aar siden (altsaa i 1760) var der endnu en temmelig stor skov ved Gravensteen. Vildtet, som fordem var overflødigt af stort og smaat, aftog med skovene. Endnu 1749 blev en kongelig skovrider beskikket til opsyn derover, som boede i Snorlykke, norden for Skovby".

Til det plattyske, som Hübertz har meddelt, fra 1398 (side 291) og som ligeledes findes hos Pontoppidan tilføjer denne: "Altså har her, foruden Ærøeskjøbing været nok en kjøbstad".

I aaret 1509 blev Ærø udplyndret og hærgnet af lybækkerne.

Rise Kirke er indviet til Sct. Nicolai og nævnes allerede i 1377.

På Trappendals mark ved søen mod vesten er endnu en firkantet skandse med grave og dobbelte volde, som var omtrent 36 fod dybe og oventil 24 fod brede. Inden i har tilforn stået et firkantet tårn, som menes at være opbygget efter biskop Absalons befaling for at passe på sørøvere, hvortil stedet er meget bequemt.

I året 1663 den 2. okt. slog lynet ned i spiret på Rise Kirketårn og smeltede begge klokker, hvoraf allene blev fundet et ganske lidt kors, som endnu til påmindelse findes fastnaglet inde i kirkemuren.

I året 1777 blev i en grav ude ved tårnet opgravet en kårdeklinge af usædvanlig størrelse og et par støvler.

For omtrent 16 år siden (altså i 1765) blev på Gravensteens mark opløjet et sølv-håndgreb til en ligkiste. I marken ses endnu levninger af den ødelagte St. Alberts Kirke, som har ligget tæt ved søen.

På Stokkeby mark er en firkantet plads omgivet med grave og dobbelte volde. På samme plads har tilforn været en muret brønd. Denne plads kaldes nu Borret, men dens oprindelige navn er Stylteborg, som det findes på kortet til Pontoppidans Atlas med tilføjelsen: En gammel slotsvold.

I året 1758 er Ærøeskjøbing Kirke bygget på samme sted, hvor den gamle stod. Da der kun endnu var 3 sogne på Ærøe, lå Marstal under Rise, Tranderup var annex til Ærøeskjøbing og Søby søgte Bregninge Kirke”.

(Dette var slut med afskrifter fra Pontoppidans Atlas med Bendsen kommentarer).

Alene det, jeg har samlet over Ærøes tildeels ødelagte, dels endnu bestående steensætninger og gravhøje, omendskjønt så kortfattet som muligt, udgjør lige så meget som Hübertz' hele bog. Manuskriptet har justitiarius Jaspersen på Nordskov i Angeln, baroniet Gelting. 1837 B. Bendsen.

Med hensyn til Sct. Alberts kirke bør bemærkes, at anno 1634 var endnu ingen helgen Sct. Albert i almanakken, som nu står ved den 24. april, både i den danske og slesvigholstenske kalender. I benævnte år har Hallunder en Richardus ved dette datum. Altså er denne kirke sandsynligvis bygget efter denne tid. Den østre ende i Rise Kirke er bygget af Sct. Alberts Kirkes levninger, efter at denne var blevet ødelagt (???)

Den gamle stad Wisby på Ærøe har ligget på den søndre side af Hvidsøen, og denne var da stadens havn. Efter dens ødelæggelse anlagde Wisby'erne Ærøeskjøbing, som i begyndelsen var et fis-

kerleje, og Snekkemose var dens havn, beskyttet ved en stendæmning og trækbroer og Stylteborgen. Søbygård var slottet ved Wisby.

I den søndre mark ved Skovbrinke står en gammel stensætning så yderlig ved klinten, at man netop kan gå uden om den. En gammel kone her i byen fortalte, at hun havde tjent på gården i Skovbrinke i sine yngre år, og dengang kunne hun sætte 14 køer i tøjr efter hinanden uden for stensætningen, inden de nåede klinten. Heraf kan man se, hvor meget øen taber ved jordskred, især hvor klinterne er høje.

En kone i Lindsbjerg har fortalt mig, at hun som barn ofte har leget med andre børn på Sct. Alberts Kirkegård, hvor der da var grave med græs, og hvor de sprang fra den ene til den anden. Gravstederne var høje og smalle og begroet med græs. Der er for nogle år siden kørt flere hundrede læs grus fra denne kirkegård ud på vejen, bestående af murstens- og tagstensbrokker. Af tagsten fandtes der gule og røde tillige med de såkaldte Kattepander, som findes over gamle kirkeriste.

Ved en eftersøgning på denne kirkegård fandtes levninger af ligkister, søm, hjerneskalder af mennesker og tandgjærder med vel vedligeholdte tænder i.

Ordet "lin" adj. betyder skræes nedgående, hældende, deraf Linskov, en skov på skråningen eller skrænten. Linsbjerg d.v.s. bjergets skrå, nedløbende side, og vedkommer aldeles ikke lindetræerne!

"Låden" adj. i Lådenhøj har sin oprindelige betydning. Da jeg spurgte en gammel mand, hvorfor man kaldte en vis høj i hans mark Lådenhøj, svarede han: "Fordi den var så låden", der groede nemlig Lyng og Slæntorne på den.

Da jeg spurgte en anden mand, om han vidste, hvorfor man kaldte et vist kjær eller dam i Bregninge Nørremark "Plantrekjær" og hvad navnet betydede, svarede han Nej! Da jeg sagde ham, at navnet egentlig var "Blomtrækjær" ytrede han sig således: "Ja, nu kan jeg begribe det, thi i mine yngre år groede der Krier eller blommer omkring dammet".

Af fisk findes der her på øen kun følgende arter: Karper alene i Fladjær ved Rise, i andre damme og kjær: Aborrer, Karudser, Skaller og Aal og i Hvidsø foruden disse også "Plötz" (Rødske) – men Suderne, som også før fandtes der, skulle være uddøde. Brasen findes her ikke og Karperne i et langt, smalt dam, østen eller sydøsten for Bregninge, som endnu fandtes der for en 50 år siden er ligeledes forsvundne.

Af navne, der hentyder på øens fordums beskovning, findes der ikke så få i mark- og bynavne, såsom Marstal: Clausens Skov, ved Ommel: Vesterskov, Holtet og Skovlandet: Trappeskov, Skovsøen, Katteskov og Kragnæsskov. I Lillerise og Thorup: Ellemose, Hasselholmene, Skovbjerg. I Storerise: Hasseltofte, Eskelund, Skovbrinke. I Tranderup: Vesten ved Skovene. I Bregninge: (Øster): Skovsmarken, Nøddebjerg. I Vester Bregninge: Blomtræagre, Blomtrækjær. I Skovby: Birkemose, Ellekjær, Eskemose. I Søby: Bøgestubber, Holtehøj. Ved Ærøeskjøbing: Linskov. I Gudsgaves Lehn: Store Egehoved, Lille Egehoved og Ellemose. I Gravensteen: Skovbrinke og Tornehaven. I Kragnæs: Bøgeskov. Hvis have eller hauge ei blot betegner et indhegnet stykke jord, en toft eller en vang, men en indhegnet skov, da findes der endnu flere beviser for øens fordums skove, som i Ommel: Kallehaug, Sønderhaug, Østerhaug. I Kragnæs: Sønderhaven, Haven, Kragnæshave, Bøgehave. Tornehaven ved Gravensteen og Ny- og Gammelhave vester på landet.

Mærkværdigheder på Ærøe i året 1849 – den 20. maj optegnet: Et får, som tilhørte Jochum Hansen i Marstal, fik dette forår 6 lam, skriver seks fuldbårne levende lam. Et andet i byen Ommel kastede 5. En hoppe i Bregninge fik 2 føl, og en af Carl Hansen Brandts kører 3 kviekalve.

To hunde, der tilhørte en mand vester på landet, hvoriblandt en gammel og en ung, jagede i fællesskab og bed i een nat 28 lam ihjel.

Ved Stranden under Linskovs Klint fandtes for nogle år siden en del smukke forsteninger af forskellige, mærkelige Echinider (Søpindsvin) og andre vanddyr. Jeg selv har fundet der engang et forstenet kalvehoved og omtrent et år efter ligeledes et forstenet

hundehoved. Såvel formen af hovederne som tænderne var meget tydelige at skjelne.

Ved stranden i Snekkemose, på den nordre side af marken, ligger en kampesten, hvori der er udhulet et slibetrug i en oval form til at slibe kiler og mejsler af flint og andre stenarter i. Sandsynligt må den være et par tusinde år gammel, da den må have været til før Odins tid i den såkaldte steenold!

Side 80 i Hübertz. Efter biskop Tetens afgang, kom biskop Hansen, en Alsner (Alsinger) enten 1847 eller 48 og er for nærværende tid (1851) biskop over begge øer. Side 83. Efter Steffensen blev provst Christensen præst i Ærøeskjøbing, han fulgte, da han var forflyttet til Bregninge, hvor han endnu er 1851, pastor Bul. Efter dennes forflytning til Helsingør, fulgte pastor Olrik og efter denne pastor Johansen, som endnu har kaldet, omendskjønt han tillige er præst i Arind. Efter ham kom Dahlerup i oktober samme år . . 1851. Side 84: Efter Joh. Møller blev Tram kapellan i Bregninge hos provst Christensen, katechet i Ærøeskjøbing. Efter hans forsættelse til Jylland fulgte en Warmning, som nu er katechet der. Side 85: Efter Schaarup i Marstal fulgte pastor Rasmussen fra Ærøeskjøbing, som er der endnu. Siden præst i Rise. Side 87: Efter provst Vibe fulgte Andr. Petersen fra Ærøeskjøbing, i Rise, som er der endnu. Side 88: Efter Knudsen, der kom til Hejrebjerg på Als, kom pastor Husum, og da denne forflyttedes til Sjælland, kom pastor Gundelach, som nu er præst i Tranterup. Side 90: Efter Ottesen fulgte provst Christensen som præst i Bregninge og er der endnu.

Hvad Hübertz side 22 og 28 skriver om Sct. Albani Kirkegård er en opfindelse af ham selv. Ingen Ærøer ved noget om Sct. Albani Kirkegård, men enhver kjender benævnelsen Sct. Alberts Kirkegård. Levninger af volden, om denne findes endnu på den søndre, vestre og nordre side. Den østre derimod er sandsynligt styrtet ned i stranden.

(Bende Bendsen gentager nu, hvad han før har sagt om den sag, men tilføjer, at de to gange der tidligere var gravet derude, 1826? og 1829 var arbejdet blevet standset af stærk regn. Han selv gra-

vede i 1834 og fandt de før nævnte rester fra en kirkegård ”som et uomstødeligt bevis”).

På Ærøe findes aldeles ingen Muldvarpe, ingen Ildere, Egern og Grævlinge, derimod Væseler, Måre og i den senere tid Snoge og enkelte Iglar (Firben), siden jorderne er udskiftet og indhegnet. Ligeledes bygger nu Storken der på adskillige steder, som indtil året 1840 eller så henved, ikke var tilfældet. En Hærfugl-rede er fundet i et stendige ved Bornæs, og for nogle år siden greb man en meget smuk Slørugle på loftet i Paul Bødgers baghus. Men da den aldeles ikke ville æde noget, så døde den efter nogle dage og blev kastet på møddingen.

I det nordlige Angel vil man i denne tid (juni 1851) have fundet Mammuthben ved at grave i en mergelgrube. Hertil bemærker ”Altonæer Merkur” af 13. juli s.år, no 167, at man allerede ved gravningen af den Schlesvig-holstenske Kanal har fundet Mammuthben. Gravet fra 1777 til 1784, altså i 7 år.

At stunte, det stunter, at stynte v.n. = gieve sin andel til et eller andet. En Jape, nu har hun den Jape = det indfald, nu stikker det hende således. At nisse om = at gå omkring i huset som en nisse.

På Drejet fra Skansen til stedet, som det kaldes, langs stranden imellem Gravendals Nor og Sønderhavet, har en mand fra Marstal en aften ved klart vejr, da han kom ridende derover, hørte hele tiden en skogger-hånlatter, hvortil aldrig nogen har hørt mage. Den nærmede sig, indtil han var inden for hegnet på marken, som hører til Marstal Sogn. Hesten løb, fnøs og skummede, de var kommet inden for hegnet. Sådanne ”Naturfeer” høres også andre steder på jorden, så f.ex. på øen Ceylon, Java, i Norge.

På 3 steder her på øen har man om morgenen fundet 2 køer stående spændt i en kløve, uden at nogen havde været eller kunnet komme i stalden om natten, og ligeledes synes det en fysisk umulighed, at køerne selv kunne have indarbejdet sig i den. Det ene sted var ved landfoged Carstens i Ærøeskjøbing.

I klinten ved Bornis har jeg fundet mange potteskår af nedgravede urner af forskellige former og deriblandt adskillige af meget smukke mønstre.

Den 12. og 13. januar 1852 gravede man i stranden nord for Søby i en allerede tidligere opdaget tørvemose ved stærkt udfaldt vande, flere hundrede læs tørv, og i den var blandet med lagvis liggende Elletræer, fyr m.m.

Tæt uden for Ærøeskjøbing i Bøssehage er ligeledes en tørvemose i stranden, hvor man har opgravet tørv, Hasseltræ og Hasselnødder, hvis skal endnu var hel. Ligeledes har man opfisket store Gran- eller Fyrrestammer i sundet mellem Lilleø og Nevre.

I Bornis er for nogle år siden anlagt et stort teglbrænderi og et kalkbrænderi (1851) og ligledes i 1851 et i Risemark. I hiint brændes røde, i dette og hiint gule mursten, men ingen tagsten, som også brændes i Bornis.

Ved den såkaldte Blaksten, nordøst for Skovbymark, ligger ligeledes en mose i stranden, hvor man har gravet tørv op, såvel før som den 12. januar 1852, hvorover Skovbyerne søgte rettergang mod Bregningerne, som havde gravet der, men hine blev afvist med deres ubeføjede klage.

Efter folketællingen 1845 havde Ærøe 10.175 beboere, deriblandt Ærøeskjøbing 1552, Marstal 2284, de øvrige beboere i landsognet.

I året 1769 havde Ærøeskjøbing kun 1138 sjæle og i 1813: 1303. Anno 1780 havde Marstal kun 761 indbyggere, i året 1803 allerede 1449.

Den halvø sognet Marstal danner, kaldes også Skovlandet, og i ældre tider "Lille Ærøe" og er formentlig det i 1231 nævnte konglef Brunznæs.

Imellem Marstal og landsbyen Ommel lå – efter Dankwerth – for 200 år siden en by kaldet Riffwel.

På kirkegården i Rise fandtes i året 1845 et antal af 168 sølv-mønter.

Norden for Søbygård skal findes spor af en fordums borg, der måske tilhørte det 1231 nævnte konunglef Skjoldenæs.

Marstal har for tiden (1852) 150 fartøjer foruden både.

I året 1476 var der allerede en borgmester i Ærøskøbing, som Heinric Ranzau kalder Nicopia eller Nykøbing. Bogmesterens privilegium udvidedes og bekræftedes 1563.

I "Hempels og Milos Avis" skrives under den 25. januar 1853, at man i Odense har set flere storke flyve over byen ad vesten til.

Den 6. marts 1854 fandt man ved at grave i Statene-højslykke ved Oldau Nørremark tæt sønden for teglværket, som anlægges der, og som tilhører Christen Johannsen i Oldaus, en født Alsing, 1 1/2 alen dybt i jorden en benrad af et menneske med den fuld-stændige tandrække i underkjæben, som dog kun udgjorde 14 i stedet for 16, omendskjønt det var umuligt, at flere kunne finde plads i tandgjærdet. Personen har hverken været stor eller gammel. Gamle folk fortæller, at der engang skal være spurløst forsvundet een, som gik fra Tranderup Præstegård over gangstien, så at denne person der kan være dræbt og begravet om natten.

Alle møller på øen, som forhen var såkaldte stub møller, er nu ombygget til Grubbemøller, ved Søby, i Bregninge, Bornis, Oldau, Dunkjær og ved Ærøskøbing. Ved Marstal er 2 grubbemøller, ved Ærøskøbing 3.

I de sidste år er anlagt 3 teglbrænderier, 1 i Bornis, 1 ved Kongshøj i Rise sogn, og 1 i Oldaumark 1854. Dette er allerede forfalden og indgået, hvorved ejerne har tilsat deres penge.

Oversættelse af et plattysk dokument gengivet hos Hübertz p. 291:

”For alle som se og høre dette brev læse, Nicholaus Dore, som er foged på landet Arre, Boo Peterson, Jons Petersen I Dunkær, Esbern Pouring, Nicholaus Pouring i Slæbøl, Peter Lud, Mattis Lud i Tranderup, Nicholaus Christernson, Peter Paulson i Bregning, som er bunden, Clawes Rycquardson, borgmester i Wisby på Arre, Clawes Brodersen, Nicholaus Hermanson og Thomas And, rådmænd i samme by, bekjende og bevidne åbenbart med dette brev, at vi, i vor overværelse på tinget foran slottet på Arre efter Guds fødsel tusinde år tre hundrede år i det otte og halvfemsindstyvende år (1398) søndagen nærmest før Pinse, så og hørte, at Jonas Queze, vor landbårne mand med god vilje, velberåd hu og utvungen overlod og bortskødede til den ærbare mand hr. Nicholaus Kerle, ridder og høvding på Arre, al sin rettighed, som han eller hans slægtninge havde til Peter Lylle’s gods, såsom i guld, sølv og ædelstene til fuldkomment skøde og til højbårne fyrstes hånd, som er vor herres, Hertug Gehrts hånd, som er en hertug til Sønderjylland og den førnævnte Jonas Queze eller den anden arvtager Peter Lylles gods og ellers ingen mand. Alle disse førbeskrevne stykker bevidne vi på vore sande ord, og til en desto større stadfæstelse er vort lands segl hængt på dette brev”.

(Sigillum adpendet)

In tergo

På Peter Lylles gods på Erroe Skjødeting.

1854. Ved enden af maj måned blomstrede de første kartofler på Gilleballetofte lige neden for Hinrichsens Mølle.

I de sidste år har man også begyndt at sløjfe Gjallerhøj ved lan-devejen af Oldau Nørremark og er omtrent kommet halvvejs dermed.

Fredag eftermiddag den 9. juni kl.2 til 3 trak en skypumpe hen over Noret ved Gravendal, den sugede vandet til sig, så at synes lignede en begyndende ildebrand (1854).

En mandag eftermiddag kl. henimod 5 den 10. juli 1854 løb den lille Hans Nielsens heste løbsk ned ad Møllegyden, hvorved Peder Hansen fra Oldaemark sprang af vognen og slog sig ihjel på stedet. De øvrige 4 passagerer tog ingen skade.

1704 bestod Marstal kun af 77 huse med 124 tønder land. Søby på Ærøe nævnes allerede 1287 som by.

Natten mellem den 9. og 10. august 1854 brændte Peder Skolemesters Hus i Vrå aldeles ned.

I en liden tørvemose lidt norden for Rise Præstegård fandtes i foråret ved tørvegravning iblandt en mængde træer den ene skovl eller stang af et Elsdyrgevir, som var vel conserveret. Det havde 11 takker i randen, hvoraf de hinanden længt indadstående stod 2 fod og 11 tommer fra hinanden, fra rosen til den fjerneste tak var 2 fod og 1 tomme. Vægten 10 1/2 pund.

Den 24. Jan. 1855 blev borgerkaptajn Gottfried Bonsak jordet med militærhonnør, med sørgemusik og 3 skud ved graven af hele borgerbevæbningen.

På det sted, hvor Bymøllen ved Ærøskøbing står, har før været en stensætning med begravelser, som een i Møllen opslået og der fundet stenøkse eller stenhammer giver vidnesbyrd om.

Der gives endnu adskillige sagn om bjergtrolde, her kaldet bjergknægte, om underjordiske og jætter, Således har man på forskellige steder om natten hørt dværgene arbejde i stenhøje, slå kistelågene i, iblandt andet i en vang på Lillerise Banke, hvor Vårhøjen ligger og i en høj ved Vitsø, der ligeledes kaldes Vårhøj. VÅR betyder på Ærøe et varsel i almuesproget.

Ved siden af landevejen imellem den sydlige mølle og Stokkeby Mose lå forhen en stenhøj, som kaldtes Tornehøj, fordi den var begroet med havetorn og slåenbuske. Her kom Mikkel Møller fra Stokkeby en aften forbi, da der fra højen råbtes til ham "Hils Vitte, at Vatte er død". Dette fortæller han, da han kommer hjem, og næppe havde han sagt disse ord, da der svares ham fra kakkellovnskrogen med det spørgsmål "Er Vatte død".

En stor sten, som ligger i Lillerisemark ved Gravendals Nor, skal en Jættekvinde have kastet derover fra stranden, hvor det så kaldte Absalons Tårn har stået.

Efter et kort over Ærøe fra 1534 eller 1634 var Ærøskøbings Mark, Linskov kaldet, endnu bevokset med skov, ligeledes vrå sønden for, endvidere Bornis, Snorlykke lige til Søby og Gammel Have. Sønden for landevejen i Skovbymark stod ligeledes såkaldte Lægtetræer (Lattetræer).

Tornehaven ved Gravensten var tæt bevokset, og ved stranden i Æskemark lå en forfalden kirkegård kaldet Sct. Alberts Kirke.

Ved Marstal og Ommel var tyk skov.

Onsdagen den 15. december 1790, på en tamperdag, gjorde købmand Philip Mortensen Hay sin datters bryllup med møller Eriksen ved Marstal. Brudens navn var Marie.

Til dette bryllup brugtes: halvtredie fede køer til bollesuppe. Fra August måned blev 2 kalve fødte med fed mælk og hvedebrød til midt i december. De åd dagligen for 1 mark lybsk hvedebrød. Retternes følge var denne: Først kløsesuppe, siden kød med peberrod. Derefter alskens bag, såsom af fede kalve, svin, harer, gæs, ænder, kapuner og kalkuner. Derefter klipfisk med to slags sovs, siden mandelkies eller hvidgrød med vin og rødgrød med fløde. Derefter sukkerbrødskegler og mandelkegler. Til stegen var der asier, agurker, rødbeder, syltede tyttebær, ribssaft, syltede kirsebær og rød og gammel vin i overflod. Klokken 8 om aftenen gik de fra landet hver hjem til sit og kom igen kl. 9, sammen i bryllupsgaver (?), hvorefter de fik kaffe og the og siden begyndte at danse. Om natten opvartedes med kold steg, skinke, kaffe og the til om morgenen kl. 7.

Næste søndag, til det såkaldte andendagsbryllup, blev gæsterne beværtede med sagesuppe, steg, fisk, hvid og rød grød, sukkerbrødskegler, mandelkegler og fremdeles. Næste morgen blev der ombåren til slægt og venner, til alle embedsmænd: hele sukkerbrødskegler, hele mandelkegler, hele gæs, harer, kapuner, kalkuner og ænder. Til de fattige uddeltes 18 store flæskeskinker, som var levent og skåret i stykker. Dette bryllup kostede 1000 rigsdalere Schl.-Holst. courant.

(Ifølge Webers dagbog dør møller Hans Erichsen efter få års ægteskab, og enken giftes igen 1797 med Bertel Weber. Han hol-

der op med at sejle, de flytter til Marstal, hvor han overtager møl-
len, efter at arvingen, Marie og Hans Erichsens søn også er død,
20 år gammel. Med hensyn til bryllupsmiddagen skal oplyses,
mandelkies er mandelgrød, og at ribssaft er ribsgele, og bag er
steg).

I et værtshus på torvet, som støder op til den gamle skole, boe-
de for mere end 50 år siden, en mand, som var bager og værtshus-
holder. Her blev engang en rejsende knippels (kniplings)-kræm-
mer borte, som man siden aldrig spurgte noget til. I det huus var
der siden, også i Hans Brandts tid, jævnlig uroligt om natten. Hes-
tene fnøs og skummede, køerne brølede af angst, pige og karle
foruroligedes i deres senge, og alt i huset var uhyggeligt. Da Hans
Brandt senere lod Spølkummen (spild-kummen eller spildtønden
var en beholder, hvori man samlede det våde køkkenaffald til gri-
sene) i bryggerset opgrave, fandtes under samme en benrad af et
menneske, som blev begravet på den tilstødende kirkegård og si-
den da sporedes ingen urolighed mere i huset. Ved efterspørgsel
fra den dræbtes hjem, oplyste værtshusholderen, til myndighe-
derne, at knippelkræmmeren var gået sildig om aftenen derfra til
Marstal.

En gammel kone, Christine Sønderborg havde tjent på værts-
huset som ung, og når hun nu besøgte Hans Brandts og sad i det
lille kammer bag dagligstuen, under hvilken der er en kjælder, når
lemmen stod åben, sagde hun ofte: Ja, kunne denne trappe tale,
den kunne fortælle meget. Her er altså sandsynligt knippelskræm-
meren blevet myrdet.

Ved folketællingen den 1. febr. 1855 havde Ærøskøbing 1712,
Marstal 3801 og hele øen 11120 indvånere.

I årene 1815 og 1816 var der ligeledes uroligt i et hus nede i
Lille Stokkeby, især i stalden. Dette varede længe, og det var be-
kendt over hele øen. Siden fandt man der benraden af et nyfødt
barn, og da denne skaffedes bort, blev der strax roligt.

Fehmarn havde ved folketællingen den 1. febr. 1855 9736 ind-
byggere.

1855, den 28. maj, anden pintsedagsaften indtrådte en skjærende kulde efter flere dages varme, der endog var stegen til 19° hede. Kulden var så streng, at flere måtte tage deres køer ind om natten, at enkelte køer og får døde af kulde, og dette vejrlig vedvarede ved grå luft og østlig vind fra den 28. maj til den 1. juni kl. 4 eftermiddag. Den 31. maj blev vinden til en storm. Ankrene kunne næppe holde deres fartøjer, bådene drev på land, vandet steg næsten over dæmningen, og kulden var som på den koldeste efterårsdag. Postførerne kunne hverken seile til eller fra Fyn og Als.

Natten imellem den 31. maj og 1. juni opstod et meget stærkt tordenvejr med øsende regn og hagl, og først om eftermiddagen kl. 4 lagde vinden sig ganske, og der viste sig enkelte striber imellem skyerne, og kulden lagde sig mere. Vinden uforandret.

1773 blev ved Struenses foranstaltning Magistratcollegiet, der bestod af en stadsfoged og et magistratcollegium, af en borgmester og tvende rådmænd, hvoraf den ene rådmand tillige var sekretair, ophævet, og en landfoged, en assessor og aktuar med en koptist indført, der skulle dømme i alle civile og criminelle sager.

Ærøskøbing har sin oprindelse af nogle fiskerhytter. Til Ærøskøbing hørte fordem Stokkeby, Tranderup som annex og øen Dreieø. Siden fik Dreieø ved ansøgning tilladelse til at bygge sig selv en kirke. Stokkeby kom til Rise, og Tranderup fik en kapellan og blev et sogn for sig.

1764 begyndtes på en skibsbro ved Ærøeskjøbing.

Præstegården vedligeholdtes af menigheden til omtrent 1754, da en pastor Smidt byggede en ny præstegård, efter at menigheden en gang for alle har betalt 200 rdl., og denne skulle modtages af enhver følgende præst for 500 rdl.

1774 fandtes i Ærøskøbing 3 tobaksspindere, 1 privilegeret farver, 1 urmager, 1 parykmager, 1 guldsmed, 3 bagere, 1 slagter, 2 rebslagere, 3 sejlmagere, 8 mesterskræddere, 10 skomagere, 4 smede, deraf 2 kleinsmede, 5 snedkere, tømmermænd og murer-

mestre, 4 skibstømmere og 4 vognmænd, 1 told- og lastforvalter, 1 sognepræst, 1 kapellan, 1 chordegn og 1 klokke.

Fra Påske til Mortensdag gik en postbåd to gange om ugen mellem Fåborg og Ærøskøbing og een gang om ugen fra Mortensdag til Fåborg.

På Dejroe kan græsse 26 til 28 køer.

Ved Marstal var forud en stor skov og et fyrsteligt rytteri og ved enden af skoven en opbygget stald, deraf navnet Marstal. Den havde 1777 kun 761 indbyggere og 66 fartøjer fra 2 til 14 læster. Marstal kirke byggedes 1738.

Herregården Gudsgave ved Marstal afbrændte 1766, som man mener ved lynild.

Udi en mark tilhørende Æske findes kjendemærker af den såkaldte Sct. Alberts kirke, som i forud tid har stået ved bredden af havet og ved samme skal have været en landsby, som siden blev forflyttet og samlet med Rise. Hvor kirken har været, findes brændte mursten i grunden, og en ringmur af kampesten står endnu, som har indesluttet en kirkegård.

I ethvert hus i Marstal findes en væv, som konen i huset i mandens fraværelse benytter sig af, altså til sit hus' fornødenhed af ulden og linned.

Majorgården Trappendal fik sin grund med tilhørende jorder, ialt 120 1/2 tønder efter de i 1768 solgte jorder efter Gudsgaves brand.

Færgeløbet mellem Kraghæs og Grønnæs Mose til Lillerise og Ærøskøbing blev anlagt 1774.

Foruden 79 kådboer (husmænd) 44 inderster (personer af landalmuen, der er lejet ind hos gårdmænd) og 90 boelsmænd (mellemting mellem husmand og gårdejer?) henhører fremdeles anselige majorgårde, Gravendal og Gravensten og der hvor nu

Gravendalsgården ligger, stod forhen en kongelig herregård: Gravensten og på samme grund som i sin tid en bygning, der brugtes til Amthus. Gravensten bestod af 4 store bygninger eller huse, foruden amthuset og blev nedbrudt efter kongelig befaling og bortsolgt tillige med jorderne. Kammerråd Mortiz Moritzen købte nogle af forrige Gravensteens jorder og byggede det nuværende Gravendal og anlagde en stor smuk have derved Gravenstens jorder, omtrent 70 tønder udsæd, er intet synderlig pløjeland, men bruges mest til græsning. 24 køer, 30 svin og nærligen 20 læs hø. Så meget om Gravensten.

Gravendal, den anden major- eller avlsgård, strax sønden for Gravensteen, har sin opkomst ligeledes fra forrige Gravenstens undergang og har alle herregårdens herligheder, undtagen jagtrettighed. I året 1767 byggede Lorentz Moritzen den nuværende smukke, grundmurede gård, Gravendal, med en smuk anlagt have af 2 tønder land og købte 120 tønder land af det nedlagte Gravensteen. $\frac{2}{3}$ er pløjeland og $\frac{1}{3}$ kogræsning til 60 køer. Årlig afgift til amtstuen 517 Rgd. cour. (Gravendal — før og efter branden?).

Voderupgård blev bygget i den tid, da fyrsten af Glücksborg ejede den del af landet og gjort til en herregård. På den tid blev en del af bøndergårdene nedbrudt, som tilforn kaldtes Woterup og forlagt til herregårdens grund. Siden blev 1768 samme gårds parceller efter Kongelig befaling inddelt i 20 parceller og er bortsolgt tillige med ladehusene, som blev nedbrudt.

Midt på Tranderup Mark har man fundet ved at grave nogle fod dybt, at der frembrød brak- eller saltvand, tillige med søetang. For 2 år siden (1775) er i en boelsmands grund i Vindeballe By fundet en tørvemose og i denne 18 alens fyrretræer og derover, med roden og med blade, kendtes at være falden for sydvestvind. De havde deres fulde rod og synes efter formodning at være opreven først i efteråret, men denne kunne tillige kende, at de længe have ligget i jorden. Desuden en del Hasseltræer og nødder, der var gennemstukne og fortæret.

Ved at rense brønden på Torvet i Ærøskøbing har man i bunden af samme opbragt en betydelig del Havtang for en række år siden. Brønden ligger midt inde i byen.

Mærkelige retstilfælde på Ærø i det 18.- og 19. århundrede.

1. Den første var den såkaldte Christen Mortensen Hay's sag. Han blev 1780 om natten overfaldet på en morderisk måde, fordi han skulle have røbet, at man ville indsmugle varer, som var kommen fra Lübeck. I denne proces, der varede i 6 år, forekommer 32 personer som mere eller mindre delagtige. Disse idømtes svare bøder, fængsel og slaveristraf. Undersøgelseskommissionen bestod af amtmanden på Nordborg, baron v. Pechlin, landfoged Tillemann og herredsfoged Bøye. Overrettens dom fra 24. april 1786.

2. Dernæst kom den såkaldte skolesag i skolelærer Lorenzens tid imellem 1790 og 1800, hvor en del borgere brugte vold imod øvrighedens anordninger, som endte med fængsel og tugthusstraf for nogle af deltagerne.

(Hele sagen er beskrevet af Mikkil Eriksen i Svendborg Amts Årsskrift 1937, og det var dengang magistraten indkaldte militær: 48 menige, 4 underofficerer, 1 kaptajn, 1 feldskærer og 1 tambur for at holde styr på befolkningen).

3. Det var den såkaldte Hudesag i kontrollør Fabers tid, som landfoged P. B. Carstens fik lempet og justeret, deri betegnedes som delagtig iblandt andre, brødrene Schytt, Christen Joh.? og kontrollørens fader.

4. Dernæst kom amtsstuesagen eller den såkaldte "Bonnesenske Sag" for en svar kasseangel under amtsforvalter Schulze (fra Glückstadt). Fuldmægtigen Johannes Bonnesen indrømmede bedrageri og fik 2 års fængsel. (Amtsforvalteren blev afskediget. Sagen er beskrevet af politimester J. Smith i Fynske Årbøger 1954. Bonnesen boede Vestergade 44).

5. Det var den såkaldte Ommel-sag, hvor Johs. Fich tillige med andre tog de af Toldvæsenet under beslag lagte varer med vold. Disse havde han bragt fra Lübeck og skulle føre dem til Svend-

borg. Ladningen var kostbar, men den blev stjålet, og ejeren fik intet af den. Fich og en fra Ommel, Boutrup, kom nogle år i tugthuset. (Sagen er beskrevet i "Træk af Marstals Historie" 1913 og i Fynske årbøger 1971).

6. Af en lignende sag er for nærværende tid Claus Christian Hinrichsens svigagtige fallit, hvori der skal være mange delagtige. Han selv tillige med svigersønnen Severin Jensen, sidder fængslede på Rådhuset. Gud ved, hvorledes denne sag vil ende. Den 14. december 1855. (Hinrichsen var storkøbmand og deputeret borger (byrådsmedlem). Han havde en mølle, der lå, hvor villa Alfa nu ligger med tilhørende møllegård, nuværende ejendomme Vestergade 8 og 10. Hinrichsen var indgift i to ægteskaber i den Carstenske familie).

7. Og så assessor Clausens rømning eller flugten til Amerika for kasseangel som kirkeinspektør. (Clausen, der var assessor ved landsretten, afsagde sin egen dom, da han anmeldte landfogeden for valen holdning i smuglersagen fra Ommel).

8. Dette var dr. Løhers (?) rømning med assessor Claudius' kone ved højlys dag. (Både assessor Clausen og assessor Claudius har boet i Vestergade 44).

9. Et tyveri i organist Lunds tid, idet to diamanter af messehaglen blev stjålet, som havde en betydelig værdi. Messehaglen hang i et skab i kirken.

I årene 1813, 1814 eller 1815 druknede en Pjaltemand (en person der opkøber klude og ben) sig i Vesterstrand, og flere andre tog deres liv (navnene undladt), 7 hængte sig, 1 druknede sig, foruden pjaltemanden, og 2 skar halsen over på sig selv.

Den 14. januar 1856 fandt man et skjændsels- og truselsblad opslået imod konsul Joseph Petersen og brødrene Brandt, med den bemærkning, at, hvis de taledede sammen på "Klubben" (restauration i Nørregade 4 og 6), ville man hævne sig på dem på en ømfindelig måde og ligeledes på den, der vovede at tage bladet

ned, inden 2 gange 24 timer. Landfoged Carstens lod bladet nedtage. Den 27. febr. s.A. fandtes allerede et lignende opslået på samme sted, med samme håndskrift, som indeholdt ? mod købmand L.P. Hansen (møllejejer og kirkeværge — på Torvet nuv. Jakob Kristensens ejendom) ligeledes med trusler.

De nuværende handlende i Ærøskøbing i Mai måned 1856 er følgende: 1. Manden på Jørgen Madsens sted. 2. Jette Fejens. 3. Niels Brandt. 4. Jens Marcussens enke. 5. Hans Dreioe. 6. Trine Halmøe (Høkeri). 7. Pet. Walsøe. 8. Wittigs enke. 9. Rasm. Hermann. 10. Anne Bager (Høkeri). 11. Lauritz Hansen. 12. Peder Brandt. 13. Andreas Røhlings enke. 14. Peter Knudsen. 15. Peder Lauritzen. 16. Oddergreen. 17. Brinks med stentøj. 18. Martin Brandt. 19. Mikkell Schytts enke (Høkeri). 20. Jens Petersen. 21. David Bager. 22. ? 23. Niels Bødker. 24. Schössler. 25. Nisse Jensen. 26. Karen Pauls på landet. 27. Hattemager Brandt. 28. Fragine ? (Høkeri). 29. Hans Ottesens datter. 30. Christen Brandt. 31. Peder Albertsens kone (Høkeri). 32. Gie Rising. 33. Snedkeren over for Per Pedersen. 34. Madsen Bødker (Høkeri). 35. Hylsebeck. 36. Hegens kone (på landet).

Onsdagen den 7. mai 1856 holdt Jens Clausen Klestrup og hans kone Margarete f. Denker, deres guldbryllup. Det samme gjorde hr. Møller Nissen og hans kone ved Vitsø den 19. oktober 1855 , og den gamle Henrik Kehlet og hans kone i året 1832 holdt deres diamanbryllup, om aften i den oplyste kirke. Terkel fra Langeagre fejrede sit guldbryllup den 15. marts på palmesøndagen.

Claus Christian Hinrichsens mølle ved Ærøskøbing blev bygget i året 1849, nedbrudt 1857, 8 år gammel. I foråret 1856 har to får her på øen atter fået hver 5 lam. Det ene, i Pilekjær ved Bregninge, 5 levende gimmerlam, det andet i Skovby 5 blandede lam af begge køn, hvoraf nogle døde efter fødslen.

Året 1855, om foråret begyndtes der på at inddæmme Stokkeby Noer eller Snekkemose Noer.

Deltagerne var Peter Hansen, møller og brændevinsbrænder i

Bornis, hans svigerfader Thomas Hansen i Bjerne, Johan Clausen i Steenbjerglykke, pastor Gundorp i Tranderup og assessor Steenstrup i Ærøeskjøbing.

Ved højvande gik der ofte bræk på dæmningen, og i maj måned 1856 havde dette foretagende allerede kostet dem 6000 Rdl. Den 31. maj 1856 havde de ført dæmningen fra Bornis-siden over til Vrå-siden på et stenkast nær, da der om natten atter indtraf en storm med højvande, som oversvømmede vejen til Ærøeskjøbing mellem Bjergene og Urehoved, og dæmningen tillige og gjorde atter megen skade på samme.

I maj måned 1856 begyndte lægen Bjerling i Marstal ligeledes at indtage Gravendals Noer, hvor det fornævnte højvande ligeledes må have gjort betydelig skade, da arbejdsfolkernes kar og trillebøre drev ind til Nevre ved Ærøeskjøbing.

In derselben Nacht oder fünf Morgen fand der Postführer Fyhn ein Boot mit aufgerüsteter Masten und die Riemen oder Treibruder darin, zwischen Drejø und Urhoved.

I denne tid (mai og juni 1856) har Peter Hansen i Bornis en kalkunhane, som troligen og stadig ruger på 25 hønseæg. Da dens to høner kom til at rugе, ville hanen slet ikke lade dem være i fred på reden, men absolut rugе med, og først efter at der gjordes en rede til den med 25 hønseæg i, lod den hønerne i ro, satte sig over æggene og ruger nu nok så troligen uden at lade sig forstyrre eller forstyrre andre. Dette tilfælde forekommer ikke så sjældent, efter hvad jeg siden har hørt af Andersen i Dunkjærmark.

Hinrichsens mølle bag byen, som engang var købt til hans søn Otto, siden til Knud Vesten i Tranderup, skal atter sælges den 21. juni, da begge de forrige salg ikke stod ved magt.

Den 20. juni 1856 blev en ung mand i Stokkeby slået ihjel i en mergelgrube i Oldaemark, af en stor klump ler, der styrtede ham ned i hovedet om eftermiddagen kl. 3. Hans navn var Lauritz Eriksen, en brodersøn af den her i byen endnu værende Lauritz Krogh.

Claus Hinrichsens mølle blev ved første salg købt til hans søn

Otto eller Hans Otto Hinrichsen for 9340 daler R.M. — Den anden gang den 29. marts 1856 af Knud Lauritzen, kaldet Knud Vesten, for den sum af 10.500 daler R.M. og den 3. gang, den 21. juni, af Eli Sophus Klestrup for 5.500 daler R.M. og Møllegården solgt til assessor Steenstrup i Ærøeskjøbing for 2.401 daler R.M., altså ialt for 7.901 daler, som er 2599 daler mindre end forrige gang. Lægges hertil, hvad K. Vesten allene har købt på de holdte auktioner og betalingen til øvrigheden, så vil han efter sidste auktion næppe slippe med et tab af 3000 daler.

(Det vil sikkert undre at høre, at assessor, overretssagfører og senere folketingsmand B.N.E. Steenstrup købte Hinrichsens Møllegård. Men det har kun været for at handle med den. Da brygger Hansen fra Fyn købte møllegården i 1858, var dørene endnu forseglede på grund af konkursen. Brygger Hansen ville, som naturligt, oprette et bryggeri, men opdagede hurtigt, at ærøboerne ikke var så øldrikkende som fynboerne, de foretrak brændevin. Hansen begyndte så som murer og har f.ex. bygget farver Jørgensens nedbrudte ejendom på Torvet og opbygget Molestien. Steenstrup havde samme år på auktion efter kopist Paaren købt det nuværende posthus, og her boede han, til han flyttede (1876 el. 1878) over i sin svigerfaders ejendom, Vestergade 44 (nu billedhugger Hammerich). Svigerfaderen var landphysicus Jens Christian Colding. Denne flyttede i 1865 til Nyborg, og herfra bad han J.A.E. Carstens udbyde ejendommen til auktion. Den blev berammet til 3. juli 1867, men auktionen blev vist ikke til noget. Ihvertfald foreligger der et tinglyst skøde fra Colding til Steenstrup. Posthuset kom ikke til at stå tomt, for Steenstrups datter var blevet gift med læge Joseph Errboe (søn af skipper H.J.E. Ærøsk.), og de boede i posthuset, indtil de flyttede til Ringe 1886).

Søndagen den 22. juni til den 23. juni 1856 blev dæmningen ved Borret til Snekkemose Noer lukket ved udledsrende.

I dag den 24. juni 1856 kørte landfogeden, assessoren og doctoren, Carstens, Steenstrup og Colding, til Søby for at holde forhør over jordemoderen der, som hendes mand, der sidder på rådhuset i Ærøeskjøbing have slået den ene ben itu på, som man fortæller i fuldskab efter et gilde.

I den næstsidste juniuge, fra den 15. til den 31. 1856, blev der vesten for Strynø fanget to sværdfisk, den ene 16, den anden 8 fod lang. De var kommet ind på grundene og kunne ikke arbejde sig ud igen. Skal have været Springere (Springhval).

Sidst i juni måned 1856 døde her i Ærøeskjøbing 3 koner, som alle havde lidt meget og længe. Den ene Grethe Fyns, født Bjer-ring, af forbuldnelse i hovedet, havde ligget længe, over eet år og lidt de usigeligste smerter. Den anden, rebslagerens kone i Pile-bækken, af vatersot og postførererkonen Inger af alderdomssvag-hed. Gik i barndom og lå i sin egen urenlighed.

I første juliuge 1856, den 4., indløb den sørgelige efterretning fra Stettin af den unge Christoffer Stokkeby, kaldet den "lille kæmpe", der sejlede med Hans Jensen Brandt (Stryhn) var faldet ned ved at beslå sejlene og slået sig ihjel.

Den 5. juli 1856 fandtes liget af den forulykkede bådfører Pe-der Thomsen i Marstal, som skulle være forårsaget ved en hvirvel-vind i nærheden af Strynø.

Den 10. juli 1856 havde Marstal 232 fartøjer over 2 kommer-celæster, drægtige 3057 1/2 K.L. — Ærøeskjøbing 83 med en drægtighed af 1538 K.L. . . deriblandt Brandts arvinger 327 1/2 K.L.

Den 12. aug. 1744 gjorde Claus Jensen Claussen bryllup med jomfru Mette, Marie Groth i Ærøeskjøbing. Claus Jensen var køb-mand, hans broder Johann Jensen Claussen, studerede dengang i Kjøbenhavn og indsendte derfra et trykt bryllupsdigt på et helt ark, som er af liden værdi!

Natten fra den 31. august til den 1. september 1856 skete i Ærøeskjøbing et morderisk overfald af nogle svenske matroser på Jeppe (?) Svarer og skomager Bertelsen, som de have givet mange, dybe knivstik og store flænger, så deres skjorter måtte skæres af i ærmerne, der så ud som om de var trukken op af en balle blod. Man fandt 3-bladige knive efter gerningsmændene, som de havde kastet fra sig. I dag den 1. sept (?) kommer de for

retten og er sat i fængsel, styrmanden og 2 matroser. Styrmanden og den ene matros slap ud efter 3 dages vand og brød, den anden hovedmanden blev siddende og dømt til 1/2 års tugthus, hvor landtjener Nicolai Dietrich Creutz førte ham til den 22. sept.

Den 7. sept. 1856 blev dr. Bjerrings dæmning for Grønnæs Noer synet og afleveret som fuldkommen god og færdig, ved hvilken lejlighed en stor menneskemasse var forsamlet. De af dr. Bjerring dertil indbudte blev beværtet i huset på holmen, siden dans og musik, taler blev holdt, sange afsunget.

Heute den 25. sept. 1856 hat sich in Marstal ein Knabe erhenkt, ein 18-jähriger Schmiedejunge, der des Lebens überdrüsst war.

Tirsdagen den 14. okt. 1856 druknede Christian Jensens (skomager) søn Peter tidlig om morgenen ved at røgte fiskegarn og fandtes først om eftermiddagen. Han var 16 år gammel.

I aften den 22 okt. 1856 har Peder Knudsen Lauritzen købt den gamle Herregård her i byen af snedker Jervelund for 5020 daler i rigsmünt.

I morges har en boelsmand, som ikke var rigtig i hovedet og drikkfældig skåret halsen over på sig selv, ude ved Kattekæret.

Den 18. dec. brændte en gammel kone ude i Ommel ihjel i sin seng. Måske uforsigtighed med lys og ild. Hun var drikkfældig.

Fredag den 19. dec. 1856 hængte sig en mand i Ommel, som hørte til de såkaldte Hellige, i et anfald af tungsind – man fandt ham druknet med en strikke om halsen, altså er denne ventelig gået itu ved hængningen.

Under 30. nov. 1856 har amtsforvalter v. Eggers i Ærøskjøbing fået sin afsked i nåde med pension, som endnu ikke var ham meddelt den 19. dec. (ansøgte om afsked p.gr. af svageligt helbred, men havde ofte uorden i pengekasen og fik flere bøder. Blev boende i Ærøskjøbing, indtil sin død i 1874).

Fra Nakskov meldes den 14. dec. 1856, at skipper Andreas Møller fra Søby er sunken med sit fartøj, en jagt, på Albuetrillen, og han tillige med 2 sønner er druknet. Fartøjet står endnu under vand uden for Nakskov fjord med masten over havfladen.

Mellem den 16. og 20. dec. 1856 har dæmningen over Borre-
noer lidt megen skade. Tækningen er ødelagt og flere store huller
indreven med højvand og nordøstenvind — man forsyner nu
dæmningen med lægter og reb, den 20. dec.

Pastor Andreas Petersen i Rise døde august 1854 og efter et
nådensår for enken Line, blev pastor Rasmussen i Marstal ud-
nævnt til præst i Rise og pastor Nyrup til Præst i Marstal i året
1856.

I eftermiddags den 5. januar 1857 sejlede en skipper, Rasmus
Kromann fra Marstal, på tæt norden for Urehoved med en lad-
ning kul og satte nødflaget til. Jagten er ny, og samme skipper
forliste også forleden år. Da den huggede på bunden og i stenene,
så boredes der hul i den for at få den til at stå fastere. Er kommet
af!

Hvad Hübertz siger side 20 om Galgehøjs gennemgravning, at
oberst Guldbergs angivne metode fulgtes derved, er aldeles u-
sandt. — Lådenhøj og lådden Høj side 21, Lånehøj, kommer ikke
af "Loden", men er adjektivet lådden, fordi de var begroet med
lyng og tornekrat.

Christoffer Eriksen, Stokkeby, Jette Fyns mand, som rejste
med kram- eller alvarer på Fyn og Tåsinge i dec. 1856, og som
Mads Mikkelsen Tambue sejlede med, var den 24. dec. sammen i
Svendborg, hvor Stokkeby sagde, at nu ville han hjem til juleaf-
ten, som han havde lovet sin kone, hvorpå de sejlede fra Svend-
borg og endnu den 20. jan. 1857 har man ikke kunnet opspørge
noget om Christoffer Stokkeby.

1857, den 21. januar om morgenen efter fugleskydningsballet
på Harmonien, fandtes der atter et skændselsblad uden for balhu-
set på gaden, som havde været anfæstet med 6 nåle på et planke-

værk eller broen (?) i hvilket landfogeden, justitsråd, Johan, Ernst, August Carstens skal være nedrasket på en skændig måde. (Han var søn af den gamle landfoged P.B. Carstens og øens 5. og sidste landfoged. Efter 1864 blev han udnævnt til byfoged og byskriver for Ærøskøbing og herredsfoged og herredsskriver i Ærø Herred).

Nogen tid i forvejen, den 8. januar, var indrykket et stykke i "Fyns Avis" under overskriften "En Røst fra Ærø", hvori Claus Hinrichsen, hans kurator og rettens præsident var behandlet på en lignende måde. Allerede den 27. januar 1857 fandtes der atter en indrykkelse fra Ærø i "Fyns Avis" med "Almindelige bekendte Ting" imod boets kurator og justitsråden i den Hinrichsenske fule sag.

"Den danske Natvægtersang" er forfattet af Anders Christensen Arrebo, født i Ærøeskjøbing den 2. Januar 1587. Han døde som præst i Vordingborg den 7. Marts 1637, 50 Aar gammel. Hans Fader, Christen Andersen var præst i Ærøeskjøbing.

*Kl. 8. Når mørket jorden blinder,
og dagen tager af,
den tid os da påminder,
om dødens mørke grav.
Lys for os, Jesu sød,
ved hvert et fjed
til gravens led
og giv en salig død!*

*Kl. 9. Nu skrider dagen under,
og natten vælder ud,
forlad for Jesu vunder
vor synd, o milde gud!
Bevare kongens hus,
samt alle mand
i disse land
fra fjendens vold og knus!*

*Kl. 10. Om I vil tiden vide,
husbonde, pige, dreng,
da er det på de tide,
man føjer sig til seng!
Befaler Eder herrens fred,
vær klog og snild,
vogter lys og ild!
Vor klokke er slagen ti!*

*Kl. 11. Gud Fader os bevare,
de store med de små,
hans hellige fugleskare
en skanse om os slå!
Selv vogte han byen vel:
Vort hus og hjem,
hav Gud i gjem,
vort ganske liv og sjæl.*

*Kl. 12. Det var ved midnatstide,
vor frelser han blev født
til trøst for vunder vide,
som ellers var forødt;
vor klokke er slagen tolv,
med tung' og mund
af hjertens grund
befaler Eder Gud i vold.*

*Kl. 1. Hjælp os, o Jesu kjære,
vort kors i vunden her
tålmodeligt at bære;
der er ej frelser fler.
Vor klokke er slagen eet,
ræk os din hånd,
o trøstermand,
så vorder byrden let.*

- Kl. 2. Du milde Jesu lille,
som havde os så kjær.
I mørket fødtes vilde,
dig skee lov, pris og ær',
du værdig helligånd,
oplyse os
evindeligt
at vi dig skue kan.*
- Kl. 3. Nu skrider natten sorte,
og dagen stunder til;
Gud lad dem blive borte,
som os bedrøve vil.
Vor klokke er slagen tre,
o fader from,
til hjælp os kom,
din nåde os betee!*
- Kl. 4. Du evig Gud skee ære
i høje himmelchor,
som vogter vilde være
for os på jorden bor.
Det ringer nu af vagt
for en god nat,
sig herren tak,
tag tiden vel i agt!*
- Kl. 5. O Jesu, morgenstjerne,
vor konge, i din vold
befale vi så gjerne.
Vær du hans sol og skjold!
Vor klokke er slagen fem.
Kom blide sol
fra nådens pol,
oplys vort hus og hjem!*

Omtrent i begyndelsen af januar måned 1857 blev der stjålet en 300 rigsd. fra Hans Christen Brig (Bay?) i Marstal, hvorved han kastede mistanke på flere uskyldige, bl.a på en jernstøber i Rudkøbing.

Det blev en meget mærkelig sag og tvivlsom, idet publicums og rettens omdømme er hinanden ganske og aldeles modsigende, da alle holde for, at den retten mener er skyldig, i deres mening er uskyldig.

Den 30. marts 1857 døde den gamle etatsråd Peter Bogislaus Carstens, henimod kl. 7 om aftenen, 84 år og henved 3 måneder gammel. Han har været landfoged på Ærø siden 1807, indtil Stemmann kom i hans sted 1848 (det var 1844).

1812 blev han justitsråd og 1828 etatsråd. (Familien Carstens stamtavle siger, at han blev landfoged 1808, j-råd 1811, e-råd 1827. R.ad.D. 1836, TK).

For nærværende tid har en søn af ham, Johan, Ernst August, landfogedembedet efter Stemmann. Blev jordet den 6. april.

Den 1. april 1857 har Otto Ludwig Clausens ældste søn Cornelius købt den store mølle ved Fåborg for 18000 riggsd. og drager altså fra Stokkeby og Ærøeskjøbing derved.

I de første aprildage 1857 var en almindelig stør (accipenser sturio) drevet i land ved Sølvkilde.

Andreas August Petersen fra Ærøeskjøbing, først præst på Strynø, siden i Rise på Ærø, døde mellem den 21. og 22. august af udtæring og blev jordet den 25. august 1854 (er fortalt een gang).

I en lille mose nordenfor præstegården i Rise havde man om foråret fundet skovlen eller geviret af et elsdyr. Mosen var fuld af træer, som stak frem fra alle sider med deres ender.

Natten mellem den 22. og 23. april 1857 kæntrede briggen "Kronprinsen" her fra byen, Jens Clausen Klestrup tilhørende, liggende ved Præstø, i en voldsom storm, hvoerved hele mandskabet omkom, nemlig kaptajnen Jørgen Birkholm, Jens Madsen

Brandt, Peter Andreas Petersen Walsø, matros Hans Lauritzen her fra byen og een fra Als, et livligt, ungt menneske. Kun Hans Carstens søn Karl er blevet frelst, som førte jagten, og styrmanden fra Troense druknede.

I dag den 28. april 1857 bliver de forulykkede fra briggen "Kronprindsen" begravede i Præstø, heriblandt de fire fra Ærøskøbing.

I dag den 28. april har Bay den yngre aflagt ed på, at der er frastået ham ca. 300 R.M. og den mistænkte kone, som slap ud af fængslet i dag otte dage, er blevet vanvittig, så at der må holdes vagt ved hende nat og dag, da hun vil aflive sig selv på en eller anden måde. De andre sidder endnu fængslet. Den vanvittige er kommet sig!

I dag den 28. april 1857, er Peter Lauritzens nye hus reist der, hvor den gamle herregård stod. Og et par dage i forvejen bundsten på H. Schweders i den nordre halvdel af Jens Schyatts hus.

Den 25. mai slap alle mistænkte i tyverihistorien fra Bay den yngre, ud af fængslet.

I dag den 27. mai begynder auktionen over den afdøde statsmand Carstens' efterladenskaber. Varede i 3 dage.

Anden Pintsedag, den 1. juni 1857, kom Jens Clausen Klestrup om aftenen kl. 10 hjem fra en spadseretur og gik til sengs, hvor han fik et anfald af astma, hvoraf han døde efter et par timers forløb – 80 år gammel.

Rasmus Clausen ved Ærøskjøbing døde natten mellem den 6. og 7. juli 1857 efter et langt sygeleje af vatersot.

Mandag eftermiddage, den 13. juli 1857 imellem kl. 5 og 6, udbrød der ild på gården Gravendal. I 5 minutter stod alle bygninger i lys lue og var nedbrændte inden 2 timer. Ildens udbrud i et lidet baghus, hvor der aldrig kommer ild, er noget gådefuldt. Lænkehunden og flere grise brændte, og der blev såre lidet red-

det. Brandmurene holdt og blev stående. Tyendet mistede alt. En yderst sørgelig tildragelse.

Just kl. eet, den 14. Juli 1857, har en mand druknet sig her i havnen ved Ærøskjøbing med tilbundne øjne. Han var meget drikfældig.

Louise Augusta Petersen i Bornæs døde den 12. september 1857.

Den 22. august 1857 knækkede masten på Hans Pedersen Svindings jagt, da Hans Stage var oppe på toppen på den og styrtede om med ham, hvorved han blev ilde forslået og brak det højre ben over knæt.

Den 24. august 1857 blev der holdt auktion på Gravendals samtlige jorder, men intet solgt. Det hele blev udbudt for 40.000 R.M., men budene gik ikke højere end til 32.000.

Peter Lauritzen Petersens Frau Birte, geboren Brandt starb heute, den 24. aug. 1857, nach langem Krankenlagen an einem Beinschaden und wurde den 27sten beerdigt.

Caroline Lorentzen død den 13. nov. 1857. Dr. Coldings datter Hanne død den 30. nov. 1857 i Svendborg af gastrisk feber.

Karl Nielsens Dienstmädchen Anne død den 24. dec. 1857. Anna Kehlet død den 4. dec. Fritz Thonsen død den 5. dec. Jørgen Fries-Andersen død den 6. dec. Egidia Harding død den 11. dec.

Den 16. dec. wurde alte Knud Ohlsen aus Vindeballe im Stumpfe des Overhøjskjær im Bregninge Nørremark tot gefunden, wohin er sich des Abends zuwor verirrt hatte.

Jens Klausen, ein Sohn der Madam Jensen, genannt Anne Bagers, ist in diese Woche, vom 13, zum 19. dec. 1857 bei Kiel mit seinen Steuermann ertrunken und solle morgen den 20. dec. beerdigt werden. Seine Jacht lief auf eine Sandbank und als sie das

Boot aussetzten um sie wieder flott zu machen, schlug es um, und beide ertranken. Er war in Kolding verheiratet und hinterlässt eine Wittwe mit einem Kinde. Seine Gefährte war ein Steuermann aus Kolding, der daselbst Hochzeit halten sollte, und mitgesegelt war um Einkäufe in Kiel zu machen.

Den 7. januar 1858 starb die alte Mette, Christine Fabricius in einem Alter von mehr als 80 Jahren. (Hun var faster til Bende Bendsens kone).

21. Januar 1858 hat das Hochwasser hierselbst die Deiche der beiden Noer, Grønnæs und Snekkemose Nor, teilweise zerstört, ohne jedoch durchzubrechen. Alle Karren, Bretter og und sonstiges Material waren neulich verkauft und müssen nun wieder angeschafft werden um die Schaden auszubessern.

Auch Nissen in Witsø hat mit seiner Familie und seinem Viehstande nach Søbø flüchten müssen, indem das Wasser den Damm an der Schleuse durchbrach.

Die Ufer der Insel haben überall viel gelitten. — In Witsø sind durch da eindringendes Meerwassers viele Tausend Pløtze (*Cyprinus erythrophthalmus* = karpefisk, skaller) und mehrere Hechte (Gedder) gestorben. Es heisst sogar alle!

Ærøske ord:

Aan = en hoben neg, 12 lam udgjør en aan, 2 eller 3 en kjorn. At aane = sætte i aan. Bryd dig = skynd dig. At kavte = at gribe. Braadt = brudt. Et løi = et lad. At duske = blunde, fumpe sig. Fæit = overmåde. En favre = farve. Ge du? = gjorde du? Gløi = glad. Gramven = groningen. Gudslaan = en velsignelse. Himmelspart = nej, min Himmelspart ved jeg ej (nærmest en ed). Hited el. hitud = fordum. Hilerede = hillemen. At jovte = jage ud og ind. Kleve = bryggers. At moie = gispe. At maale = male på møllen. Tangen = hjertekulen.

Onsdagen den 21. april 1858, Albert Steen i Storerise død.

Torsdagen den 3. juni 1858 Joseph Ærebo død.

Lørdag den 17. juli 1858, min kone Mette Christine Bendsen død, 61 år, 1 måned og 4 dage gammel.

Søndag aften og nat den 15. august 1858 et tordenvejr med idelige lyn og skrald, skybrud og haglslag vester på landet, især fra Skovby og vesterud. Ledene (grøfterne?) ved landevejene kunne ikke svægle vandet, så det løb over voldene.

På Søbygård sloges 5 ruder. Hans Jensen kom med et helt sæt vinduer, som isstumperne havde slået itu. Ligeledes en mand fra Søby, hvor der var blæst 3 fag hus om.

Ærøskøbing Tolddistrikt har 95 fartøjer med en drægtighed af 1420 1/2 læster og Marstal Tolddistrikt 245 fartøjer med en drægtighed af 3424 1/4 læster – ialt 340 fartøjer med 4844 1/2 læsters drægtighed. Den 11. sept. 1858.

Mandagen den 11. oktober 1858 faldt en dreng på 15 til 16 år, som tjente på Christian Jensens sted i Dunkær af hesten og brak halsen om eftermiddagen. Drengen var Claus Bødkers fra Lillerise.

I dag den 6. nov. 1858 havde vi ved stærk blæst af nordost anden gang høivande, så at det styrtede over den vestlige dæmning til broen ind i Mudderdammet. Det første høivande var endog lavere ved en betydelig stærkere storm, omtrent 8 dage tidligere.

Claus Hinrichsens mølle købtes ved auktion af Lauritz Hansen, hans broder Peter Hansen og dennes svoger Jørgen Madsen fra Thorseng, som lod den nedbryde og føre til Thorseng og lod den opbygge der. Møllehuset (nuv. Vestergade 8-10) solgtes til en brygger fra Fyn (fru postmester Madsens morfar). Vængen som møllen stod i, købte Poul Brandt og ryddede pladsen, hvor møllen havde stået, så at der intet spor er tilbage af den.

Imellem den 6. og 7. nov. 1858 om natten var jorden hårdt frossen, og om morgenen den 8. var alt bedækket med sne. Den 9. om morgenen var vinduerne frosne. Hele dagen frost ved klart veir.

Copist-embedet ved Stad- og Landsretten i Ærøskøbing er op-

slået vacant den 18. nov. 1858 og de årlige indtægter af samme angives således: Efter et gennemsnit af de sidste 10 år har sportlerne udgjort 564 rigsdalere og 60 skilling årligt. Andre indtægter, såsom leie af tillagt embedsjord, græsningsret, andel i skriverbryg m.m. giver 140 rdl. om året. Ansøgninger stillede til Hans Maj. Kongen, indgives inden 6 uger til Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig.

Om morgnen den 25. nov. 1858 er mølleren Otto Ludwig Claussen død efter omtrent et par måneders sygdom.

Jens Eriksens kone i Storerise er ligeledes død den samme dag eller nat. Hun var een af de mest godgørende på øen, hendes navn var Mette.

Peter Hay død den 6. dec. 1858.

I samme år i dec. måned bekendtgøres i Ærøes Avis, som opførte med første Kvartal, at den anden skovl af Elsdyret er fundet i Rise, jævnfør tidligere meddelelse. Denne skovl var brækket i stykker ved opgravningen og fandtes i den vanding, som ligger tæt ved landevejen i marken bag præstens have.

Den 18. og 19. dec. i tørt blæseveir blæste flyvesandet fra Grønnisnoer, distriktet, som lægen i Bjerling i Marstal har ladet inddæmme, så stærkt fygende og rygende at ikke alene vintersæden i Lillerisemark og Bougnæs på mange steder var aldeles bedækket dermed, men det blæste endog op over Lillerise Banke og på toppen af skibsmasterne i Ærøskøbing havn. Det så ud som røg og sneefog. Allerede om sommeren og efteråret 1858 havde sandflugten fra dette Noer bedækket og ødelagt en stor del af de tilgrænsende jorder i Kraghnæs og Rougnæs.

Den 17. januar 1855 døde Anne Klokkers gift Stokkeby, som i mange år havde været sengeliggende af gift og borgerkaptajn Johann Gottfried Bonsak, begge til middag.

Bolette Thærø, født Kock døde om natten imellem den 27. og 28. april 1855 af brystsygdom eller tæring. (Tæring er tuberculo-

se. Hun var kun godt 37 år og havde fået en datter, der også blev døbt Bolette, og som døde 3 mdr. efter. Enkemanden var skipper Jens A. Thærø).

Hans Christian Claussen (Grot) døde den 29. mai 1855 om aften kl. halv otte og jordes den 4. juni.

Fuglsang, forhen lærer i Ommel, døde den 1. juni 1855 i Marstal.

Erik Petersens enke (Wittwe) Margaretha, født (geboren) Halmø, døde den 23. dec. 1858 og skomager Niensens moder samme dag. Søren Kås enke døde den 28. dec. 1858. Bayers datter gift med Hans Nielsen den 29. dec. og et barn af en anden datter den 24. dec. I den lille mose druknede en kone, som vilde jage sine gjæs ud af den, ved at bukke sig for langt ud over randen.

Rasmus Brandts kone, født Denker fra Kiel, døde kl. halv seks om aften den 30. dec. 1858 af barsel-feber fra en flok børn. Brovægteren Claus Holm døde den 1. Januar 1859. Hans Halmøes enke Christiane, født Drejøe, døde den 11. januar 1859 imellem 3 og 4 om morgenen af kræft.

Den 13. januar om morgnen døde (kl. 4) Christiane Nielsen født Birkholm fra Marstal i Ærøskjøbing. 1859.

Den 13. jan. 1859 er den afsatte skolelærer Georg Thomsen anbragt som sindssyg på den herværende fattiggård.

Den 20. jan. 1859 er den mangeårige copist Hans Heinrich Paaren død. Samme dag en barselkone af barsel-feberen – Karen gift med Mikkel Rebslagers søn.

Erik Hansen Eriksens kone, den 21. jan. om morgnen kl. 5 død af barsel-feber, som nu er den 4de af fire siden den 30. dec. 1858. Hendes navn var Karen.

Den gamle madam Svinding døde den 2. febr. 1859. Den 2. febr. 1859 er kjøbmand Johannes Hansen blevet offentlig forlovet med Trine Kock, en datter af Laur. Kock den ældre.

Apotheker Ludwig Rasmussen den ældre døde om morgenen den 14. febr. 1859 efter 1 års sygdom.

Den 14. febr. havde en smedesvend hængt sig i sengebåndet i en af Marstals bøndergårde. I dag den 15. febr. faldt Joseph Jensen, en søn af Hans Jensen (Toftemand) ned fra toppen af masten og blev skrækkelig lemlæstet, fik hovedet og ansigtet beskadiget og brak det ene lår, hvori benet var splintret.

Den 19. febr. 1859, skomager Kjørnsens kone, Maren er i nat død i barselssengen, efter at hun for nogle dage siden havde født et dødt drengbarn. Hun blev jordet den 24. febr. tillige med Rasmus Brandts nyfødte barn, fra hvilken moderen var død i forvejen. Natten mellem 25. og 26. febr. 1859 døde Madsen Bødkers kone efter et længere sygeleie.

Fastelavns mandag den 7. marts 1859 blev en søn af skolelærer og kirkesanger Winther i Bregninge begravet, hvor også degnen og skolelærer Olsen med sin kone var med. På tilbageveien, imellem Søbygård og Søby, kommer en stor hund ud af et af de ved landeveien liggende huse, den listede sig bag om vognen, gik så langs med siden af samme uden at gjøe til lige foran hestene, sprang så op og bed den ene af dem i mulen eller læberne, hvorved den blev så vild og balstyrig, at den tillige med den anden rendte vognstangen i stykker omtrent en alen fra hamlen med sådan en fart, at hele vognen fløj forover med kassen og hjulene og lå således over Olsen og hans kone. Ved tililende hjælp kom de dog begge derfra med livet uden stor skade. Bonden som kørte dem, var blevet kastet til side ude på landeveien.

Natten imellem fredag og løverdag den 11. og 12. marts 1859 har Tønnes Tollesen her fra Ærøskjøbing på en reise til Flensburg forliist sin jagt på Kekenæs Rev. Den var ikke forsikret. (Kegnæs på Als).

Den 12. marts 1859, første søndag i fasten confirmeres børnene i Ærøskjøbing af pastor Dahlerup.

Peter Væver, Peter Hansen Schmidt, den 70 årige skibstøm-

mermand, som har ligget slagrørt (lammet) i 6 år og næsten bevidstløs, er afgået ved døden den 17. marts 1859. Man siger efter ham, at han ei troede på Gud. Om det er sandt, ved kun Gud selv.

Den 24. marts 1859, en torsdag morgen ved frokosten døde Niels Iversen Petersen for sin svoger og sin svigermor i Stenbjerglykke (apoplexia) inden 2 minutter.

Efter en overmåde mild vinter, næsten uden frost og sne, begyndte det den 26. marts 1859 at fryse og sne om eftermiddagen ved sydøstlig vind, som ellers i de sværeste vinterdage. Stående vande belagte med is og vinduerne frosne.

I dagene derefter var alt bedækket med sne, luften grå, og vi var ligesom midt i den slemmeste vintertid. Jævnfør side 14, 1770 og 1771 i Hübertz.

I dag den 27. marts 1859 bliver den nye katechet Mazanty indsat, og Paaren er bleven Stadskaptajn (kun foreløbig). — Den 4. april erfares her i Ærøskjøbing, at en søn af orgelbygger Ohrt i Gram er blevet udnævnt til kopist ved Stad- og Landsretten i Ærøskjøbing. Siden er Ohrt kopist.

Skipper Christian Svindings lille 3-årige Bolette jordet den 16. april 1859. Den 25. april, anden påskedag 1859, har en kone i Risemark druknet sig.

1787 natten mellem den 12. og 13. juli faldt så store hagl på Ærø med sydvestlig vind, at alle vinduer på den side blev slået ud, og kornet nedtærsket på marken. Fuglene lå i stor mængde på marken og under træerne.

I eftermiddags den 2. juni på Himmelfartsdagen er Christopher Carlslund druknet ved badning i nærheden af kalkovnen eller Stenterne 1859.

Den første juni ankom den nye kopist Ohrt med kone, barn og tjenestepige.

Peder Hansen Lauritzens kartofler blomstrede den 1. juni 1859 i hans have.

Nanine, Aron Vævers barselkone død den 3. juni 1859.

En mand i Storerise har hængt sig , og samme dag den 3. juni er den herværende sømand Jens Brink, der sejlede i en "Kreuge" eller Scherbote faldet overbord og druknet i nærheden af Skjoldnæs.

Den 13. juni 1859 er den gamle madam Dreie død, 90 år gammel. Hun var enke i mange år efter sin afdøde mand Hans Dreie, moder til flere sønner og døtre af hvilke flere er døde.

Jens Brinks enke døde efter meget langvarig sygdom den 19. juni 1859, om aftnen 16 dage efter, at hendes mand var druknet.

Thomine og Marie er kommen tilbage fra Dåreanstalten til fattiganstalten i Ærøskjøbing som uhelbredelige.

Onsdag den 6. juli 1859 døde en herværende urmager Petersens kone i sin 2. barselseng fra en 3-årig datter og den sidstfødte dreng.

Onsdag den 27. juli 1859 døde madam Svinding i Brogaden i en langvarig brystsygdom. Thomine og Marie føres atter tilbage til dåreanstalten ved Slesvig.

Efter en hel sommers tørke, fik vi den 31. juli på den 10. dag i hundredagene en rigelig og stadig regn om eftermiddagen.

Vor nuværende assessor Steenstrup i Ærøskjøbing vil have om-døbt det inddigede Stokkeby Nor eller Snekkemose Nor til Bornæsdal. Den 17. aug. 1859.

I juni måned 1859 fandt Jørgen Thomsen i Stokkeby ved at grøfte i Bornæs Nordal geviret af en kronhjort bestående af 2 stænger, hver stang med 6 takker og med roser. Stængernes længde var godt halvanden alen, og vægten af dem begge 7 1/2 pund. Da hornene kun havde 6 ender, så har hjorten været 3 år gammel, da de tabtes. I de samme dage fandt Andreas Knudsen der ligeledes et såkaldt horn uden takker af en såkaldt "Spies-

ser" (Spidshjort) eller en eenårig Kronhjort. Af rigelig en fods længde.

I dag den 2. sept. hængte en af byens håndværkere sig.

Den 5. sept. 1859 blev 2 skud af Rhus radicans plantet på min afdøde kones grav og den 19. en Enebærbusk (Juniperus). Tillige en på Lauritz Albertsens grav (Bende Bendsens svigerfar) og een på Bolette Thærøes. (Henses gravsten står ved siden af Bendsen-familiens på Ærøskjøbing kirkegård).

Ved storm og høivande den 16. og 17. sept. 1859 er der bort-dreven og druknet fra græsgangene på Egholmene ca. 10 stk. hornkvæg, hvoraf 3 stk. er opdrevne på Halmø og 2 på stranden østen for Ærøskjøbing. Hvor mange heste og får, der er omkommet, ved man ikke endnu. Der er kun ialt druknet 8 køer, men hverken får eller heste, uden at øen har været oversvømmet. Køerne vilde i bygerne fra den lille ø over til den store og drev derved til søs. Deraf tilhørte Philip Christensen i "Bøndergårdene" 2, Rasmus Jensen, samme steds 1, Rasmus Nielsen i Ommel 1, Niels Simonsen i Kragnæs 1, Claus Lauritzen Clausen 1, Hans Nielsen i Oldau 1, Christen Knudsen i Vesterskov 1. De inddreve på Halmø på een nær, som drev ind på Ommelshoved, og to kom levende til Halmø. En syg, som var i forrådnelse, drev i land ved Nevre, som tilhørte Hans Pedersen i Tranderup og måtte begraves. Men hvordan var den kommet hertil, hvis øen ei har været oversvømmet?? Sch! Den var død af sygdom og lå med afskåret hoved i stranden.

I dag den 26. sept. 1859 er den gamle Hans Petersen Lolle blevet jordet. Han var 90 år gammel, mindre end en måned. En lille 3 årig pige, blev opereret for en krum gevækst i den ene side og døde dagen efter.

Den 15. oktober 1859 døde min svoger Jacob Rising i Middelfart, 52 år gammel, efterladende kone og 4 voksne børn, 2 drenge og 2 piger.

(Jacob Rising var her fra Ærø og løste borgerskab som skipper

i Middelbart 14. sept. 1839. Han var gift med fru Bendsens yngste søster Mette (?) Marie Fabricius).

Den 23. okt. 1859 fangede fiskeren Andreas Bruun i Ærøskjøbing en stør på rigelig 2 alens længde, som jeg fik.

Den 22. oktober blev sadelmager Hintzberg og hans kone ført her fra byen til Holbæk, hans hjemsted (????). Den 24. okt. blev smededrengen (Knubben) sat i hullet efter at have stjålet en spølkumfuld penge hos Peder Lauritzen Petersen.

Den 15. okt. blev en brændevinsbrænder fængslet, fordi han havde mishandlet sin kone, som han så ofte før har gjort.

1860 den 7. jan. om løverdagen, om aftenen, brændte Hans Lollikes hus i Leby ned.

Skarlagensfeberen begyndte heri Ærøskjøbing i oktober 1859 og den 13. okt. døde det første barn deraf, og til den 8. jan. 1860 var der døde 15 til 16. Nu er sygen også begyndt på landet og i Marstal.

Onsdagen den 18. jan. 1860 døde Sophie Bonsack.

Fødte og døde på Ærø i året 1859:

Fødte i ÆRØSKJØBING: 54, deraf 27 drenge, 1 dødfødt, 27 piger, 1 dødfødt.

Døde i ÆRØSKJØBING: 43, deraf 21 mænd, 22 kvinder, altså 11 flere fødte end døde.

Fødte i MARSTAL: 133, deraf 78 drengebørn, 7 dødfødte, 55 pigebørn. Døde 61 – af mandkjøn 37, kvindekøn 24, altså 72 flere fødte end døde.

Fødte i RISE: 56, deraf 25 drengebørn, 2 dødfødte, 31 pigebørn, 1 dødfødt. Døde 48, af mandskøn 24, af kvindekøn 24, 8 flere født end døde.

Fødte i TRANDERUP: 31. 17 drengebørn, 14 pigebørn, 1

dødfødt. Døde 18 – af mandskøn 8, 10 fruentimmere, 13 flere fødte end døde.

Fødte i BREGNINGE: 67. Drengene 35, 5 dødfødte, piger 32, 1 dødfødt. Døde 34 – af mandskøn 22, af kvindekønnet 12.

Fødte i SØBY: 24. Drengene 8, piger 16, døde 11 – 4 mandskøn, 7 fruentimmere. 13 flere fødte.

Natten mellem 23. og 24. jan 1860 er den gamle enke Egidia Schytt forsvundet.

I dag til formiddag den 29. jan. 1860 på en søndag, kom Eli Sophus Klestrup fra Gravendal mellem kl. 11 og 12 ridende ind i byen, da hans hest styrtede med ham, og han brækkede det højre lår tæt ved hoften.

Ved folketællingen den 1. febr. 1855 havde Ærøe 11.120 indbyggere, og den 1. febr. 1860 11.402, altså i 5 år kun et overskud af 282 personer.

Om aftenen den 28. febr. 1860 døde Georg Martensens kone Augusta født Krüger af vattersot.

I aften den 12. marts 1860 havde vi et strålende nordlys og den 13. stærk frost ved sydlig vind. Frost siden månedens begyndelse, havet tillagt så langt øjet når. I morges den 13. marts 1860, har man fundet Mogens Lauritzen druknet i den ydre havn. Han har været savnet i 9 dage.

Niels Wiborg blev begravet samme dag den 15. marts som Mogens Lauritzen. C. Petersen her fra byen er død i dåreanstalten ved Vordingborg.

Den 19. marts 1860 døde Hansine, moster Sophies datter (?) af brystsyge i en alder af lidt over 30 år. Samme dag er en mand, Hans Jørgen, død af benedder på Fattighuset uden at føle nogen smerte derved.

12. april om aften et Nordlys.

Eli Klestrup har ligget her i byen med sit brudte lår fra den 29. januar til den 12. april, altså 10 uger og 5 dage.

Maren Hedewigs døde den 19. april 1860, 86 år. Gottfried Røhling døde den 20. april. Sengeliggende siden nytår med hjernebetændelse, begravet 27. april.

Lærerinde madam Bertelsen døde natten imellem den 27. og 28. april.

Snedker Andreas Andersens hus i Vindeballe afbrændte den 25. mai 1860 årle.

Toldforvalter Bülow i Marstal død i Kjøbenhavn. Margarethe Dorethes Hinrichsen er død 23 år gammel efter lang tids sygdom.

Jens Pedersen, matros — Ellen Cathrine Kastrups eller Bole Holgers Ellens mand, er død i Horsens den 8. juli 1860 — enken med 2 børn.

Den Store Marie, født Gottlob, Rasmus Eriksen Rasmussens kone i Gyden døde den 29. juli 1860.

Henriette Dauer her fra byen, er i går den 7. aug. 1860 druknet under badning i Kjøbenhavn, hvor hun tjente.

En kone i Snekkemose, men boende i Marstal, var blevet stævnet, fordi hun havde udskjældt nogle der for dit og dat — og næste dag havde hun hængt sig.

Hans Kastrup er død af vattersot, og den unge Nissen fra Vitsø fortalte mig, at hans svigerfader Joseph Steen i Gyden

BLADE INDSYET I KJÆRBØLLINGS BOG

Der Kapitain-Lieutenant Hamer har den zoologischen Garten eine bei Sylt gefangene Caspische Meerschwalbe (*Sterna*, Terneart) geschenkt, die hier sehr selten ist.

Aus Jütland sind 2 Iltisse (Ildere) eingesandt (*Mustela putorius*) und von Island 5 hübsche, balue Füchse (*Ræve*).

Kaptain Arboe har foræret haven en tam bjørneunge.

Fra Ringkjøbing er sendt 4 Steppenhøns, af hvilke haven nu eier 10 stk.

26. aug. 1863 endvidere 2 kalve af Kronhjorten.

Syrrhaptus paradoxus ist der türkische Name der Steppen-huhn.

Med briggen "Johanne", kaptain Arboe, har denne bragt en bjørn, 5 måneder gammel, fra Riga, hvor der var budt ham 100 Mk. for den, til Kjøbenhavn for at befordre den til den zoologiske have. Den er fra Sibirien sendt til Riga, hvor Arbo fik den. Den er så tam, at man kan klappe den, uden at den gør noget. Den går oppe på bovsprydet og råstængerne, og når den engang plumper i vandet, svømmer den om på den anden side af briggen, hvor den bliver taget op.

Stæren er allerede den 4. febr. 1864 ankommet til Ebeltoft.

Den zoologiske have har atter i Juli måned 1864 fået en forøgelse af en del Edderfugle og Kobbersnepper og et exemplar af den sjældne *Limosa rufa* (Kobbersneppe) fra Finland. Se Krtiger s. 430, nr. 10.

Den 23. sept. 1864. Kaptain L.P. Harbo har skænket den zoologiske have en Sibirisk Landbjørn (hun), nogle danske Ildere, en Hermelinfamilie, en hvid Rottefamilie fra Brazilien, flere Moskusænder, der er tillagte i haven og udmærker sig ved at være sort-hvide med sort hætte. Harbo har alene foræret Bjørnen til haven. De andre dyr er den forøget med af andre (givere?).

Øen Ceylon har, efter Emerson Tennant, 320 arter fugle, deriblandt 31 rovfugle, 135 spurvefugle eller sang- og skrigefugle, 33 klatrefugle, 13 duearter, 7 hønsearter, 63 vadefugle og 31 arter svømmefugle af hvilket antal 38 arter ikke er fundne uden for øen.

Den ? høne (*Gallus Lafayetti*) er forskellig som art fra de indiske høns og har endnu ikke kunnet føres levende til Europa. Den er overalt på øen meget hyppig og især i de lavere bjergkæder.

Stæren har allerede vist sig på Langeland den 10. febr. 1865, aber alles ist mit Schnee bedeckt und gefroren.

I dag den 3. marts og tidligere hører man Lærken synge, og for en 8 dage siden sås også Stæren på Ærø 1865.

Efter "Folkets Avis" den 26. april 1864: Den zoologiske have er atter omtalt og forøget med en Maki (arten ej angivet), en Kænguru (arten uangiven) og et par Lamaer, tillige med en Zebu eller Pukkeloxe fra Sydamerika.

Viben var i året 1865 ankommen på Ærø den 4. marts, og den 20. er Storken set her af sadelmager Momberg. Den 24. af flere i Lillerise.

Dr. Kjærbøllings zoologiske have ved Frederiksberg er nu for i år åbnet igen for publikum den 21. april 1865. Den har vundet betydeligt i sit ydre og fået væsentlige forbedringer. Overvintringen af dyrene har været heldig. En Lama er død, som allerede var syg længe i forvejen, tillige med nogle vandfugle, som ere næsten fuldstændig erstattede. Fire nette eksemplarer af Edderfugle er i det store bassin, 2 hanner og 2 hunner. En usædvanlig smuk tam Odder. Af nye tilkomne fugle nævner vi en Bjerglærke (*Aluda alpetris*), den sjældent fangede Hedelærke (*Alauda arborea*) en hvidgrå Krage med en brun aftegning på hovedet. Flere eksemplarer af Bjerganden (*Anas marila*).

Den Sibiriske Bjørn og det gemytlig Moskussvin (*Pecari*). De

går frit omkring og gør sig usynlige for enhver, der vil give sig af med dem.

Af de overvintrede dyr begynder Uhuen (ugle *Strix bubo*) og Svanegåsen (*Anser cygnoides*) allerede at ruge tillige med flere Vildgæs og Ænder.

Kjærbølling lægger sig efter at få flere, sjældnere, ægte Hundearter (iflg.?) Berlingske Tidende af 22. april 1865. M.L. Nathanson.

Klintesvalen sås den 24. april 1865 på Ærøe ved Borgnæs Vandmølle.

Vagtelkongen lod sig høre 1865 på Ærøe i den anden uge af maj måned og Vagtel nogle dage derefter i marker ved Ærøeskjøbing.

Berlingske Tidende af 2. juni 1865: dr. Kjærbøllings have har atter modtaget en forøgelse af dyr, nemlig 3 Rensdyr, en han, en hun, og en kalv, et par her sjældne Sælhunde, *Phoca albicans* og *Ph. vitulina*, en Palmemår (*Paradoxus typus*), et Pungdyr fra Australien (*Sturnus praedatorius*), mørk med guldrøde skuldre, 2 par Væverfugle, der bygger poseformede reder, den glimrende, røde Kardinalfugl (*Lodia cardinalis*), 4 arter Papegøjer fra Australien, Brudeanden og Smaragdanden fra Australien. Endvidere en Gåsegrib og Gravgrib fra det sydlige Europa, en Fløjtefugl fra Nyholland, der ligner en Skade, to Kængurus så store som en kat, en del Ajarhøns og en Bæver. 2 Dådyr.

Ulvinden har fået tre unger. Den unge bjørn er bleven næsten så stor som den gamle.

Dværghejren eller den lille Rørdrum (*Ardea minuata*) er nylig bleven skudt i Søby i byfogedens have, anden juniuge 1865. Se Krüger s. 428 og Kjærbølling 268-32 (Fugletavlerne). Endvidere har haven fået en smuk Pukkeloxetyr fra Indien og eier altså et fuldstændigt par deraf. Fra Skotland er sendt et Fjældfår, en vædder med meget smukke, drejede horn.

Apotheker Nielsen fra Skive har sendt et par almindelige Tårn-

453.

Officer "Julkalender", den 26te April
1864. Den zoologiske Jævn og udlom overblik
og foretaget under den Muki (Arta i omgivelserne)
med Kænguruf (Arta i omgivelserne) og at Kær
Lama, i tillige under den Tælle alle de Jævn.
Kølger for Tjdsamvirket.

Mibna over i Arta 1865 (Kølgerne)
per den 24de af den 20de April
Arta og for af Tælle Mombreg
den 24de af den i Lillovita.

De Kjørballinge zoologiske Jævn med
for den udlom og den for i den udlom
igjen for Jævn den 21de April 1865.
Den for den udlom i sit Jævn
og for den udlom for den udlom.

Om den udlom af Jævn for den
ud færdig. Et Lama er Jævn, som
allerede som Jævn i omgivelserne, tillige
med nogle Mombreg, som som Jævn
færdig og færdig for den udlom
for den udlom af Jævn som i den
for den udlom, med 2 Jævn og 2 Jævn.
for den udlom som Arta.

Bende Bendsens håndskrift.

falke med 4 unger, som de gamle vil blive (nødt til?) at made i et ikke meget stort bur. I det lille bassin er sat et par brudeænder fra Nordamerika, den smukke Andeart efter Mandarinanden. En sort, gråbroget Dværgetyr "Apis" fra Kallundborgegnen så stor som et almindeligt får og meget velskabt er ankommet.

En Steppehøne, som har været et par år i haven, har i onsdags den 21. juni 1865, lagt det første æg, denne har store æg som et dueæg og mørkplettede. I London betales et sådant med 2 til 3 skilling, da man ikke har disse høns der.

På side 236 til 239 under Urfugleslægten (Tetrao) savnes Snehønen (Tetrao lagopus) medmindre det skulle være den side 238 (Kjærbølling??) anførte Tetrao hybridus lagoides, jævnfør Krüger s. 400, das Schneehuhn.

Den dobbelte Bekkasin side 300 og 431 i tillægget Scolopax gallinage, hedder på Norsk Horsegumma, da den lyd, som den giver fra sig i opsvinget ligner en hests vrinsken og på tysk "Die Himmelziege", da lyden også ligner gedens brægen.

Den 12. aug. 1865 har Kjærbøllings have fået er par amerikanske Strudser, en han og en hun, af 5 fods højde (Struass Kasuar, amerikanischer Strauss, nandu, rhea americana, Struthio rhea) siehe Krüger Seite 419.

Mehrer sehr hübsche Gold-und Silberfasanen (Phasianus pictus u. Ph. nyothemerus) siehe Krüger Seite 406 u. 407.

Ferner zwei langschauzige Seehunde, wahrscheinlich Rüsselrobben oder Meer-Elephanten (Phoca proboscidea) und die Sammlung der Vögel ist auch bedeutend vermehrt. Endvidere en Gravand (Anas tadorna L.), Brandente med 13 ællinger. Et exemplar af den store Regnspove (Numenius arquatus) oder Scolopax aruata). Grttel, grosser Brachvogel (Regnspove) oder Doppelschnepe — Krüger 436, ein Paar Brautenten (Anas sponsa) auf Deutsch Plümente, seite 476.

Ein Rennethierpaar mit seinem Kalbe. Zwei Zwerg-Kängurus, gestreiftes Känguru (Haematurus fasciatus) siehe Krüger s. 123. Drei Iltisse, einen alten und 2 junge (Mustela putirius), Krüger

s. 72. To gamle og to engelske Blodstøver hunde. Fredagen den 22. sept. 1865 har Kjærbølling fået et Elsdyr (*cervus alces*) 12 kvarter højt ved hovedet.

Endvidere et par af de berømte Eskimo-hunde fra det nordlige Grønland, der aldrig før er set i Danmark. Og nu her i oktober 1865 et par meget sjældne Kanadiske Gæs og en To(r?)skefugl eller Havsule fra Færøerne, *sula communis* oder *Pelecanus sula* — brauner Tölpel, siehe Krtüger s. 462, oder auch weisser Tölpel, baskische Gans, *sula candida*, oder *pelecanus bassanus*. Die Art ist nicht angegeben. Endvidere et exemplar på 3 alens længde fra Brasilien af *Boa aquatica* el. *Anackonda* (en slange) med kaptain Nielsen til foræring.

Einige amerikanische Moorschweinchen oder Halbkaninschen (*Coi*, *Savia*, *Cavia cobaya*, *Cavia porcellus*, siehe Krtüger, seite 128, nr. 5) und einen Zwergtalkönig von Bornholm.

(Når Bendsen gentagne gange henviser til Krtüger, må det sikkert dreje sig om Joh. Friedr. Krtüger, der i 1832 skrev "Handbuch der Naturgeschichte. Für Schulen und zum Selbstunterricht". Teil I. Thierreich. 328 ill.).

I egnen ved Sorø har man allerede set Stæren i den sidste december 1865. Måske har den været der hele tiden uden at trække. Jævnfør nr. 25 side 466 i året 1862. Tre skudte stære på Nytårsdagen i Snekkemose Nor. Der skrives fra flere steder såsom Nakskov, Assens i den sidste uge af Januar 1866, at Stæren har indfundet sig i større og mindre flokke, man bemærker derved, at den slet ikke har været borte denne vinter, men dette kan da kun gælde om enkelte, thi i efteråret drog Stæren ud herfra i store skarer. Fra Holbæk den 6. febr. 1866 hedder det, foruden Stæren har man også allerede set Viben. — Berlingske Tidende den 26. marts 1866 meddeler ifølge Ribe Stiftstiden har man set en stork i Øster Vedsted, Jævnfør 262.

Den zoologiske have åbnedes skærtorsdag den 29. marts 1866. Alt godt overvintret.

Torsdag den 5. april har storken vist sig på skolehuset i Storeri-

se 1866. Søndagen den 29. april 1866 var Svalen ankommen på Ærøe. En Havsule på side 459, *sula communis*. Sule skal være et norsk ord og betyde en Svale. Endnu kaldes Svalen på Ærøe en "Sole".

Dr. Kjærboilling gjorde i juli måned 1859 en udstilling af levende, sjældne fugle, der som gæster var fanget i Danmark, tillige med en stor mængde udstoppede, i Dronningens Have ved Slottet, Frederiksberg.

Havens samling skal være den talrigeste af individer, sjældenheder og rariteter.

Juni 1860. Den zoologiske have har fået en forøgelse af interessante dyr – et par dværggeder med unger fra Afrika, et smukt eksemplar af en toårs Kamel fra Moskva, en Isbjørn fra Spitsbergen, hvortil der bygges et bekvemt bur med sove- og badeværelse. En Kongegrib fra Messina og en Ringsæl fra Ystad. Haven tæller nu mellem 4- og 500 dyr.

III. AFDELING

Af og til fortæller Bende Bendsen ting, som han rimeligvis har fra den berømte "Webers Dagbog", uden at han dog nævner den som kilde.

Derimod taler han et sted om "Madam Hansens Dagbog" og denne, som vel næppe mere eksisterer, er måske undertiden forlæg både for Webers og Bendsens notater.

Følgende er et lille uddrag af Webers Dagbog" meddelt af skomager Hans Peter Weber (1878-1956), oldebarn af den Weber, der skrev bogen, og efter hvem, han er opkaldt.

Endvidere noget fra skomager Webers egne notater.

"Webers Dagbog" er et vigtigt kildeskrift, som indeholder ting, nutiden ellers ville være uvidende om.

F.ex. har man kun Webers beretning om indvielsen af den "nye Kirke". Originalen blev 1960 skænket Rigsarkivet af oldebarnet købmand Bertel Weber, bror til skomageren.

Hans Peter Weber var skipper og deputeret borger, født 1729 og død 1793. Han var gift med Riborg Christine Bertelsdatter, og de boede i Brogade i et 11 fags hus, idet numrene 13, 15 og 17

dengang var een matrikel. Han var søn af rådmand Mogens Weber, f. 1699 – død 1766.

Denne var, som sønnen skrev, ”født anno 1699 den 21. August efter gammel eller den 1. September efter Nye Stiiil her udi Erreskiøbing paa det Sted ved Westergade som kaldes Wuderup”.

Danmark gik fra den julianske til den gregorianske tidsregning år 1700. Wuderup var omtrent der, hvor hotel Phoenix ligger.

Hvor Mogens Weber boede, er ikke helt klarlagt, men i slægten menes der, at det var ham, der byggede den store ejendom på hjørnet af Brogade og Nørregade, det nuværende Ærø Museum, og at det var hans enke, der solgte den ca. 1780 til landfoged Johan Heinrich Prehn, som allerede var udnævnt i 1773 og boede i Søndergade. Det ombygges og får nok dengang de to etager.

Prehn forlader øen allerede i 1784.

Mogens Webers enke bliver meget gammel og bor i Gyden.

De første meddelelser i dagbogen er ikke selvoplevede men skal med alligevel.

1729 i November nedbrændte Riise Præstegård totalt.

1742 27. December (3. Juledag) udbrød Brand i Piilebecken hos Skrædder Thomas Larsen. Under Højprædiken, folk var i kirke. Vinden var WSW. Vinden vendte, og alt blev slukket.

1749 Sidst i dette Aar blev den midterste Deel af Errøe, som hidtil har været De høye Herrer og Fürster på Glücksburg tilhørende, den stormægtigste Konge og Herre, Kong Friederich d. 5te solgt og overladt af den høy-fyrstelige durchlautige Hertzog Friederich til Glücksburg og overleveret først i Aaret 1750, saa vi fra den Tid har været Kongelige Danske Undersaatter, hvortil Gud fremdeles giwe sin Lykke og Welsignelse.

1750 23. Juni kom Kongen herover, logerede på Herregaarden, forblev Natten over og gik i Kirke anden Dagen (24.) Sct. Hansdag. Da Prædiken var ovre, spiste han Middag og rej-

ste klokken 3 1/2 til Als. (Weber bl.a. stod Skildvagt, og Jacob Nagel var lods).

- 1750 20. Maj. Reyste Swog. Rasmus Pedersen Schrøder og min salige Fader herfra til København med denne Byes Privilegier for at faa dem confirmeres med wider a.c. (?). Den 13. Juni kom de lykkelig hiem igjen med til Dato INTET udrettet.

(Dette at Weber nævner sin far som "salig" beviser, at han først har skrevet denne oplysning, efter at faderen er død).

- 1750 Den 6. December blev det fra Prædikestolen publiceret, at man her efter skulle holde sig den Jydske Lov og Forordning efterrettelig.
Samme dag "den allerførste Enrollering af Søe-Folckene her i denne Bye" ved Hr. Captein Günthenberg af Sønderborg.
- 1753 Den 20. Juni udgick en placat om den nye Toldordning. Denne skulle lægges ind under Fyn. Det der er Contra-bande på Fyn, er det også paa Øen. Der blev klaget, men forgjæves.
- 1755 Weber fortæller, at han har fået en søn 1. Pinsedagsaften og barnet er "christnet" dagen efter, altså 2. Pinsedag og blev kaldt Bertel. Jens Thorup bar ham til daabs. Claus Philipsen og Lauritz Jensen var MAND-FADRE, Jens Michelsen UNGKARL-FADER, Syster Anne Lucia Halmøe KOENE-FADER, Syster Anna Margrethe Thorup og Syster Anna Cathrine Weber var PIIGE-FADERE.
(Samme år var Weber blevet "brudeviet" på Rådhuset, da kirken jo var under nedrivning, og præsten var ny, det var Johan, Georg Schmidt, og han talte over Davids 11. salme).

1748 (!) Den 25. Juli. Solformørkelse.

1756 Den 3. Marts blev der begyndt at lægge Grundvold til vo-

res nye Kirke, som efter Kongelig Allernaadigst Anordning skulle bygges os i Steden for den gamle Trækirke, som var ganske brystfeldig. Bygmestrene vare Hr. W.N.(?) Sejfert af Nordborg og Muremester Hr. M.M. (?) Simonsen i Faaborg.

(Som man vil se, fortæller Weber, at den gamle kirke var af TRÆ. Han har været ca. 25 år, da man nedbrød kirken. Oplysningen er interessant, fordi man faktisk intet bestemt ved om, hvilket materiale kirken var bygget af.

Dr. phil. Erik Kroman skriver således i en artikel "Hvor gammel er Ærøskøbing": — I Trap siges, at den var bygget af Kampesten, hvad der ville være ensbetydende med, at den var fra romansk tid, d.v.s. før c. 1250. Det er i og for sig troligt, men ingen af materialerne fra den gamle kirke synes at være anvendt i den nye.

Der er fundet munkesten, som må stamme fra den gamle nedbrudte kirke, hvad der dog ikke beviser, at den har været bygget af dette materiale, idet de kan stamme fra de senere indbyggede hvælvinger eller andre tilføjelser. Heller ikke kirkens gamle regnskaber, som går tilbage til 16. århundrede, synes at give noget sikkert holdepunkt selvom et og andet i disse måske nok kunne tyde på, at den virkelig var bygget af kampesten —)

- 1758 Den 11. August paa en Fredag blev vor nye Kirke indviet af Hr. Biskop Christian Ramus i Odense. Teksten af ermeldte Hr. Biskopen findes udi 2.Crøn. 7.Cap.15 og 16. Vers og derefter prædiket af Hr. Provst Stephen Dressing af Tranderup, hans Tekst findes i 1. Kong.Bog. I den Tid Kirken var under Opførelse holdtes Gudstjenesten og kirkelige Handlinger paa Raadhuset ude paa Torvet.
- 1759 Jordskælv over hele Danmark, Norge, Sverige, Holstein, ja, endog mærket i Errøskjøbing.
- 1759 Der er paalagt Borgerne KOPSKAT fra 1. Oktober. I Kjøbstæder 4 Sk. månedlig for personer over 12 år. De paa Landet over 16 Aar. Kongelig Befaling.
(Kopskat er skat på personer efter HOVED (tysk KOPF)

uden hensyn til de enkeltes økonomiske omstændigheder.
Den første primitive form for personlig skat).

- 1764 Den 26.-27. Februar, Vandflod ONO storm. Stor Skade på Byens Klinte og Byens Diger og Marker ved Strandsiden. 4 Faretøjer drev i Land op til Agevejen ved Lillø.
- 1764 Den 2. Septbr. blev det nye Orgel i vor Kirke indviet og af Hr. Organist Hans Jessen, ved Tjenesten spillet derpaa, endskjønt det ikke var i fuldkommen Stand, med alle Stemmer, før Søndagen derefter, da det i sin rette Stand og Tone lod sig høre med Pedal og Alleting.
- 1767 I Novbr. og Decbr. var vor Altertavle i Kirken under Reparation og i den Tid, malet, forgyldt og prydet net af Hr. Mons. Laquore, også Kongens Vaaben og sattes lige for Orgelværket, saavel som de flygler, som endnu sidder på Siden af Værket.
(Laquore skal rimeligvis være maleren H.F. la Croix 1717-1783).
- 1767 Den 16. Juni blev Wuderup og den 17. Gravensteins Grunde og Bygninger her på Errøe ved offentlig Auction bortsolt til de høieste bydende i store og smaa Deele. Paa Graastens Grund byggedes en stor Gaard, kaldet Graven-dahl.
- 1767 Den 4. October brændte Gudsgave. Stærk Storm SSW. Nedbrændte i løbet af 2 timer. Alle Bygninger fuldt, kun Thinghuset blev staaende.
- 1768 Den 6. April blev Gudsgave Grunde solt på off. Auction i store og smaa Deele. Deraf købte Marstalfolk det meste, Ommelfolk nogen og Jørgen Moritzen en deel af det mod Drejet, Søndre Port, som blev kaldt Trappendahl, og her-paa ligger en smuk Gaard.
- 1768 Kehlet, Postmester i Ærøeskjøbing. Springel i hele Byen, mange døde. (Sprinkler var en slags tyfus, hvorved der op-

stod små rødbrune pletter i huden. Den grasserede stærkt på Ærø. Kom igen 1795-96, hvorved der alene i Ærøskøbing døde 106).

- 1770 Meget streng Vinter lige indtil 10. April. Folk kunne gaa paa Isen til Øerne ogsaa Langeland.
- 1770 Den 5te December blev Albert Isachsen Riise viet til Bodil Marie Steen, Datter af Jens Josephsen Steen.
- 1771 Streng Vinter med Is til 12. April.
- 1772 Natten mellem den 19. og 20. August brændte Grubbemøllen og møllehuset ned til grunden.
- 1773 Det hedder stadig Gudsgave Lehn, Gravensteens Amt og Søeby Gaards Amt. Rettergang skal fra nu af holdes på Ærøskøbing Raadhus af Canceliraad Prehn som Landvogt, Assessor Gotlob som Aktuar og Sekretær og Hr. Hansen som copist. Cammeraad Moritzen paa Gravensteen opkræver alle kongelige Penge . . . Oppebørsel.
- 1774 Ildebrand på Gravendahl. Tordenslag. Klokkeren 8, 4 Juli. Nordre Længe brændte.
- 1778 I Juli og August blev vor Prædikestol her i Kirken net repareret, malet, forgyldt og prydet af Hr. Malermester Møns. Detlef Erenst.
- 1779 Raadhus bygget af Mestrene Hr. Boelsmand og Seifert.
- 1781 Haardt Vejr, Torden og Hagl. Alle Vinduer mod NNW og SW blev knust.
- 1783 Kongelig Befaling at enhver skulle have sine Marker samlet i een "Lykke" eller "Kopel".
- 1784 Afgik Skibet "Prindsesse Lovise Augusta" Compagniskib til Ostindien med Claus Petersen som Kaptajn.

- 1784 Canceliraad Prehn forflyttet til Sønderborg for at være Borgmester der. Tilemann Landfoged over Ærø. Gotlob afgik ogsaa.
- 1786 Bliver Jomfrue Tilemann gift med Erich P. Halmøe. (Samme år bliver Bertel Weber gift anden Gang. Christiane Steen. Deres Søn Christen Josephesen Weber).
- 1789 Svær Isvinter indtil 18. April. 12.-13. April gik man endnu paa Isen.
- 1790 Physicus Møller gift med Jomfrue Dencker, Datter af Toldforvalter.
- 1791 Albert Isachsen Riise døde i Bergen.
- 1793 H.P. Weber dør selv, og bogen føres videre af hans søn Bertel indtil 1813, da ogsaa Bertel dør. Han, Bertel, har dog naaet at blive gift en tredie Gang ogsaa, nemlig i 1797, hvor han bliver viet til enken Maria Erichsen (Møller Hans Erichsen). Maria var datter af Philip Mortensen Høj (Hay?).

Som alle andre steder regnedes det ogsaa i Ærøskøbing for fint at blive begravet inde i selve kirken, det var et spørgsmål om at kunne betale. Dog var enkelte "fødte" til at ligge fint uanset penge.

De dyreste og fornemmeste "gravsteder" var i nærheden af ko-ret.

Man har navnene på flere af dem, der blev begravet i den gamle kirke, og Weber nævner en del, der fik deres hvilested i den nye kirke. Desværre nævner han kun en enkelt gang placeringen, nemlig af Huuscapelan Jens Westhoff fra Rise. Han blev 13. april 1764 anbragt i en stenvuret grav i den søndre, lille gang.

Men Gomme Hansen er måske den første, der kom i den nye

kirke, 11. juli 1759. Endvidere var der Fru Major Nansen, 1766, Mogens Weber, den ældre 1766 (H.P. Webers far) Mogens Weber den yngre, 1768 (H.P. Webers bror), Strandcontrolleur og Byfoged Bolt, 1769, Rasmus R. Blender (af Sprinchel), Gye Schyts, Madam Banson, Morten Philipsen, alle 1769. Marie Gebert, 1773, Anna Jürgensen, søster til Weber efter sit 11. barn, 1774. Borgmester Brolund, 1774, Albert Groth og kone Agnete Høy. Ellen Stage, 1778, Gye Schyt, 1780, Joseph Jensen, 1780, Jens Jensen Josephensen, 1781, Johan Hinrich Jürgensen, 1781, Fru Assessor Gotlobb, 1782, Anna Margrethe Weber, 1784 (Bertel Webers første kone), Maria Torp, 1784 og Anna-Maria Clausen, 1788. Fru Toldforvalter Dencker, 1791, Torp (?) 1796, Else Clausen, 1796 og Jens Errøbo, 1797.

Omkring 1800-tallet forbød regeringen begravelser i kirkerne. Rimeligvis af hygiejniske grunde, luften var ikke særlig god efterhånden, for gravene kunne i følge sagens natur ikke blive særlig dybe.

Og der fortælles, at på Ærø var det almindeligt, at man nappede en kvist af en vellugtende plante f.ex. Ambra, inden man gik i kirke, så man havde noget rart at snuse til.

Hermed følger uddrag af skomager H.P. Webers notatsamling:

Apoteket i Ærøskøbing er oprettet 19/12-1806 til Christian Ludvig Rasmussen. Forud blev der også udstedt bevilling til et apotek på Ærø, således i 1731 af hertug Friederich af Glücksburg til Melchior Brolund. Blev fornyet i 1751. I 1788 (1786?) fik fysicus på Ærø Johan, Gottfried Rhode tilladelse til at anlægge apotek. 1788 ankom fysicus Møller.

Jordskælv på Ærø 1634 og 1647. Det sidste er bevist af astronom Thorvald Køhl.

År 1616 gik to mand i land i Amerika. Deres skib var kommet i brand. Den ene var fra Slesvig, den anden danskfødt og hed Adrian Block.

Der hvor de gik i land hed Batting Place. Der blev de, ryddede jorden og byggede 4 små huse. Det var de første huse i New York og omtrent ved det nuværende Broadway nr. 39.

Det lille vandhul nedenfor sygehusets have, kaldes Sølvkilden, og der hentede storken de små, nye Ærøboer. Den sorte sten, der ligger i vandskorpen lidt længere ude kaldes Jomfrustenen, og den vender sig hver nytårsaften.

Danmarks første dampskib, hjuldamperen "Caledonia", som sejlede i rutefart København-Kiel, har været her uden for havnen i 1830-erne for maskinskade. Kaptajn og maskinmester var i land for at hente en meget dygtig maskinmester til at ordne maskinen.

Den 4-7-1848 kom dampskibet "Victoria" af England forbi, da Mommarkfærgen var kæntrret uden for Søby færgested med flere passagerer, og der i blandt to toldinspektører fra det slesvigske. Disse var lukket inde i kahytten, da vejret var hårdt, og de druknede. "Victoria" bjergede de andre passagerer, fik båden på rette køl igen og sejlede de to omkomne til Ærøskøbing, hvor de senere blev begravet under stor højtidelighed.

Damperen "Zephyr" begyndte rutefart 18-4-1860 fra København og anløb flere byer, tillige Marstal, men ikke Ærøskøbing. Den tog passagerer og gods med til og fra København. Damperen afgik sidste gang fra Marstal 8-6-1860 på grund af manglende tilslutning.

Og så var der apotheker A.H. Riise, der i 1860 lejede en damper i København for at blive sejlet til Ærøskøbing.

Hans Peter Weber fortæller nu et rystende folkeeventyr fra Riise Kirkegård.

Som bekendt findes der på den sydlige side af lavkirken, tilhøjre for indgangen en tilmuret præstedør med en tympanon med et basrelief af, hvad man antager er "Løven af Juda's kamp med dragen i overværelse af treenigheden".

På begge sider kridtstensrelieffer, en jæger med en hund i snor og en jæger med et svin i snor. Symbolikken skulle være, at den

der går ind i kirken, skal holde sine urene (hund) og utugtige (svin) tanker i ave (snor).

Men i "Folkemunde" som H.P. Weber siger, er sagen anderledes.

På stedet hvor kirken blev opført, boede der en frygtelig lindorm, den prusted ild og gloende dampe ud af gabet, og var en stor plage for egnens folk. Kirken blev lagt inden for dens domæne, hvilket naturligvis ikke kunne ske upåagtet. Da kirkegården skulle benyttes, begyndte lindormen det mest uappetitlige frådseri: om natten gravede den allerede ligene op og fortærede dem. Så prøvede man at beskytte de døde ved at lægge store kampesten på gravene – det betød dog ikke noget for uhyret.

Efterhånden gik det folk på nerverne, og der rejste sig en stærk stemning for at dræbe uhyret – men hvem turde?

En tid lang var der stille om sagen, indtil det blev bekendtgjort, at nogle i al stilhed havde ladet opføde en tyrekalv til kamp mod uhyret.

Tyren skulle tage kampen op mod lindormen sammen med tre mænd.

Da dagen oprandt, begav de tre mænd sig op til kirkegården med tyren. De medbragte også en slags beg, som skulle antændes og hældes over lindormen.

Det gik ganske som forudset. Lindormen bemærkede ikke de tre mænd for tyrens tilstedeværelse, og de kunne skynde sig op i et træ medtagende begen. Tyren angreb lindormen og snart gik kampen frem og tilbage.

Hvordan det gik med de stridende parter – hvem der ville være gået af med sejren, vides ikke, for pludselig antændte mændene begen og lod den flyde ned over den rasende orm. Kampens udfald blev hurtigt afgjort.

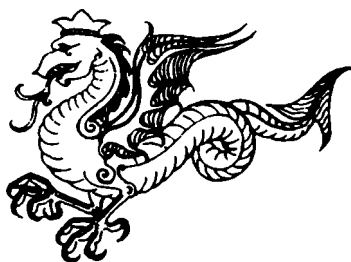
Den brændende beg dræbte lindormen!

Men nu skete der noget aldeles uventet. Da mændene var kommet ned af træet, blev de angrebet af tyren, der var rasende og ophidset efter kampen, og den dræbte de tre mænd, der havde opforstret den!

Og derfor: Den nederste halvdel af relieffet på kirkemuren skildrer tyrens kamp med lindormen. Og øverste del er tre dødningshoveder eller de tre dræbte mænd.

Så fik vi at vide, at også Ærø har haft sin lindorm, dette ildsprudende, menneskeædende uhyre, som kendes fra middelalderens sagn og folkeviser, og som kunne være så stor, at den kunne ligge under tre herregårde.

Undertiden har den vist sig at være forvandlede prinser, der atter kunne blive til mennesker ved kærlighedens magt.

*Feltet for "de venders" i det danske kongevåben var fra Christoffer af Bayern til Frederik IX en gylden lindorm på rød bund.
Tegnet af H.N. Garner.*

KILDEMATERIALE

Dansk Biografisk Leksicon

Th. H. Erslevs Forfatterleksicon

Sønderjydske Årbøger 1958 og 1962 (Børge L. Barløse)

Årsskrifter for Svendborg Amts Historiske Samfund. 1909-1913-1934-1937

Fynske Årbøger 1954 -1971

Stamtavle over familien Carstens

M. Eriksen "Rise Sogns Gårde" 1960 (Erik Kromann)

Zeitschrift der Gesellschaft für Sch-Holst-Lauenbg. Geschichte. 1877 (7)

Mitteilungen des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe 1906/07.

Ütsen äine wäi. (Frisisk tidsskrift nr. 2. 1975)

Archiv für den Thierischen Magnetismus I og II bind. 1821-22.

Ærø i 1848 (P.C.J. Rasmussen)

Jens Rasmussen Hübertz, den danske åndssvageforsorgs grundlægger (overlæge Axel Olsen 1955)

Dr. phil. Erik Kroman "Hvor gammel er Ærøskøbing"

Tidsskrifter fra Zoologisk Have

Folketællingslister 1803-1835-1845-1855

Matrikullen 1863

Oplysninger fra Lands- og byarkiver og private notater

RETTELSER

- Side 33: 1. linie fra oven: der skal stå om Bendsen.
- Side 51: 8. linie fra neden: der skal stå sprogreskripterens fader.
- Side 52: 4. vers: der skal stå als der Blitz.
- Side 107: 5. afsnit fra oven: – den 18. og 19. – der skal ikke stå i Bjering men kun Bjering.